

T.C.

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**CİNÂNÎ’NİN MENSUR HİKÂYELERİNDE
MEKÂN**

**Osman Alp ERTURAN
205061008**

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Osman ÜNLÜ**

Bandırma 2023

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

CİNANİ’NİN MENSUR HİKÂYELERİNDE
MEKÂN

Osman Alp ERTURAN
205061008

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Osman ÜNLÜ

Bandırma 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (.../.../20...)

ÖZET

CİNÂNÎ'NİN MENSUR HİKÂYELERİNDE MEKÂN

Osman Alp ERTURAN

Cinânî XVI. yüzyıl Türk edebiyatının önemli edebî şahsiyetlerden biridir. Büyük oranda şiir etrafında şekillenen klasik Türk edebiyatında şairliği yanında önemli münşiler arasında gelmektedir. Muzip karakterini kendine has üslubu ile birleştiren Cinânî, *Bedâyiü'l-Âsâr*'da düzyazıdaki ustalığını göstermektedir.

XVI. yüzyıl yaşantısını *Bedâyiü'l-Âsâr*'da araştırmacıların gözleri önüne seren Cinânî, bazı hikâyelerinde kurgu ve karakter gelişimi açısından modern hikâyeleri 250 yıl önce yakalar. Dönemin Osmanlı'sının sınırları içerisinde yer alan önemli merkezlerle birlikte Hindistan, İran gibi coğrafyalarda geçen toplam 99 anlatının yer aldığı *Bedâyiü'l-Âsâr* mekân olarak incelenecek zengin bir eserdir.

Bu çalışmada Cinânî'nin hikâyelerinde yer verdiği mekânlar detaylıca incelenmiştir. Bunu yaparken modern hikâyelerdeki mekân inceleme yöntemleri kullanılmıştır. Mekânlar çevresel ve algısal olarak ikiye ayrılmıştır. Bu başlıklar altında her mekân hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir. Algısal olarak ele alınan mekânlarda ise mekân ve karakter ilişkisi üzerinde durulmuştur. Mekân açısından incelenen hikâyeler klasik hikâyenin olaya ve mekâna bakışının sanıldığı gibi yüzeysel olmadığını gösterir. Külliyyattaki tüm hikâyelerde olmasa da bazı anlatılarda mekânın en az modern örneklerinde olduğu kadar gerçekçi bir şekilde ele alındığı görülür. Cinânî mekânı kahramanların davranışlarına yön veren bir unsur olarak ele alır. *Bedâyiü'l-Âsâr*'da XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyasının önemli şehirleri Cinânî'nin hikâyelerinde tüm renkleri ve farklı tabakadan insanları ile gözler önüne serilir.

Anahtar Sözcükler: Klasik Hikâye, Cinânî, *Bedâyiü'l-Âsâr*, Mekân, Algısal

ABSTRACT

SPACE IN CİNÂNÎ'S PROSE STORIES

Osman Alp ERTURAN

Cinânî is one of the most important literary figures of the 16th century Turkish literature. In classical Turkish literature, which is largely shaped by poetry, he is among the important figures in addition to his poetry. Cinânî, who combines his mischievous character with his unique style, shows his mastery in prose in *Bedâyiü'l-Âsâr*.

Cinânî, who reveals the life in the 16th century to the researchers in *Bedâyiü'l-Âsâr*, catches up with modern stories in terms of fiction and character development in some of his stories written 250 years ago. *Bedâyiü'l-Âsâr*, which contains a total of 99 narratives set in geographies such as India and Iran, as well as important centers within the borders of the Ottoman Empire of that period, is a rich literary work to be analyzed in terms of setting.

In this study, the settings that Cinânî used in his stories were analyzed in detail. While doing this, setting analysis methods in modern stories were used. Settings were divided into two: environmental and perceptual settings. Detailed information about each setting was given in detail under these headings. As for the settings that were dealt with perceptually, the relationship between the setting and character was emphasized. The stories analyzed in terms of setting show that the perspective given on the plot and setting in the classical story is not as superficial as it is thought. Despite not being in all the stories in the collection, it is seen that the setting is dealt within some narratives just as realistically as in the modern examples. Cinânî deals with the setting as an element that directs the behavior of the protagonists. In *Bedâyiü'l-Âsâr*, the important cities of the 16th century Ottoman geography are revealed in every aspect with people from different classes in Cinânî's stories.

Key Words: Classical Story, Cinânî, *Bedâyiü'l-Âsâr*, Space, Perceptual

ÖN SÖZ

Türk edebiyatının oldukça üretken olduğu XVI. yüzyılın önemli şahsiyetlerinden biri Cinânî'dir. Şairliğinin yanında Türk edebiyatında şiirin gerisinde kalmış olan nesrin devrindeki önemli isimlerindendir. Şakacı ve nüktedan üslubu ile dikkat çeken Cinânî 3 dilde şiir yazacak kadar donanımlı ve yetenekli bir isimdir. Günümüzde çağının diğer şahsiyetleri kadar popüler olmasa da hikâyeleri ile ilerleyen dönemdeki çalışmalara kaynaklık etmesi muhtemeldir.

Dönemin sultanı III. Murad'ın daha önce işitilmemiş hikâyeler içeren bir eser isteği üzerine mensur olarak yazmış olduğu *Bedâyiü'l-Âsâr* 79 hikâyeden ve bunlara eklenmiş 20 kısa anlatıdan oluşmaktadır. XVI. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatından önemli kesitler içeren hikâyelerinde canlı bir üslupla gerek imparatorluğun çeşitli yörelerinde gerekse Doğu medeniyetlerinden duyduğu ya da tanık olduğu olayları anlatır. Hikâyelerinde olayları duyduğu kişilerin isimlerine varıncaya kadar detaylar veren Cinânî bazı hikâyelerinde toplumun yaşantısını, düşünce yapısını başarılı bir şekilde aktarır. Ne yazık ki *Bedâyiü'l-Âsâr* bu özelliklerine karşın üzerinde yeterli araştırma yapılan bir eser değildir.

Çalışmamızın amacı bu eseri tarihî ve sosyal önemine binaen ele almak ve özellikle günümüzde Tanzimat öncesi Türk edebiyatında modern hikâye yoktur şeklindeki kökleşmiş algının yıkılmasına katkı sunmaktır. Bu amaçla külliyattaki hikâyeler modern olarak tabir edilen hikâyeler gibi mekân açısından ele alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde hikâye türü hakkında bilgi verilmiştir. Dünya ve Türk edebiyatında hikâye türünün gelişimi kısaca anlatılmıştır. Hikâye ve mekân ilişkisinin ele alındığı ikinci bölümde mekân inceleme yaklaşımları hakkında bilgi verilmiştir. Cinânî'nin yaşamı ve edebî şahsiyetinin ele alındığı üçüncü bölümün ardından *Bedâyiü'l-Âsâr*'daki hikâyelerin çevresel ve algısal olarak değerlendirildiği dördüncü bölümde hikâyelerde mekân kullanımı incelenmiştir. Çalışmada hikâyelerde geçen mekânlar tek tek tespit edilmiştir.

Çevresel ve algısal olmak üzere iki grupta sınıflandırılan mekânların XVI. yüzyıldaki durumları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın algısal mekânlar bölümünde hikâyelerde kahramanların ruh dünyasında değişiklikler meydana getiren ve anlam üreten mekânlar incelenmiş ve bu mekânların hikâyelerdeki işlevi

açıklanmıştır. Mekân olarak incelenecek hikâyeler kısaca özetlenmiş, mekân ve anlatılan olayın bağlantıları açıklanmıştır.

Bedâyiü'l-Âsâr'dan alınan kısımlarda eserin Prof. Dr. Osman Ünlü tarafından yayımlanan tenkitli metni kullanılmış ve eserdeki imla çalışmamızda aynen kullanılmıştır.

Çalışma konusu belirleme sürecinde fikirleri ile önümü açan, çalışmanın her aşamasında desteğini eksik etmeyen Prof. Dr. Osman Ünlü'ye; zamanlarından çalarak çalışmamı tamamlayabildiğim eşim Seçil ve kızım Mısra Erturan'a ve tezin yazımı ve düzenlemesi noktasında fikirleri ile çalışmama değer katan meslektaşım Mehmet Ayna'ya teşekkürlerimi sunarım.

Osman Alp ERTURAN

Bandırma-2023

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAYI	ii
ETİK BEYAN SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
HİKÂYE VE MEKÂN	
1. 1. Bir Edebî Tür Olarak Hikâye	4
1. 2. Mekân İnceleme Yaklaşımları	9
1. 2. 1. Çevresel Mekânlar	11
1. 2. 2. Algısal Mekânlar	12
1. 2. 2. 1. Labirentleşen Dünya ya da Kapalı ve Dar Mekânlar	13
1. 2. 2. 2 Sınırları Sonsuza Açılan Açık Mekânlar.....	13
İKİNCİ BÖLÜM	
CİNÂNÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE BEDÂYİÜ'L-ÂSÂR	
2. 1. Cinânî'nin Hayatı ve Eserleri.....	15
2. 2. Bedâyiü'l-Âsâr	16
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
BEDÂYİÜ'L ÂSÂR'DA MEKÂN	
3. 1. Çevresel Mekânlar	20
3. 1. 1. Bursa	20
3. 1. 2. İstanbul.....	27
3. 1. 3. Mısır	36
3. 1. 4. Rumeli Coğrafyası	46
3. 1. 5. Edirne	58
3. 1. 6. Rodos ve Girit	61
3. 1. 7. Anadolu Coğrafyası	65

3. 1. 8. Diğer Mekânlar	71
3. 1. 9. Belirsiz Mekânlar	91
3. 2. Bedâyiü'l-Âsâr'da Algısal Mekânlar	96
3. 2. 1. Labirentleşen Dünya ya da Kapalı ve Dar Mekânlar	96
3. 2. 2. Sınırları Sonsuza Açılan Açık Mekânlar.....	120
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA	134

KISALTMALAR

A.e	: Aynı eser
A.g.e	: Adı geçen eser
A.y.	: Aynı yer
Bs.	: Baskı
S.	: Sayfa
SS.	: Sayfadan Sayfaya
Yay.	: Yayınları
Yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Cinânî, XVI. yüzyıl Osmanlı edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biridir. Yaşadığı devirde yeteneği sultanların dahi dikkatini çeken Cinânî, şiir ve düzyazı sahasında yetkin eserler vermiştir. Döneminin renkli simalarından olan Cinânî'nin kendine has üslubu ile kaleme aldığı eserler yalnızca edebiyat araştırmacılarının değil başka disiplinlerle uğraşan araştırmacıların da ilginç sonuçlara ulaşacakları bir hazinedir. XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyasını, toplumun yaşayış ve düşüncesini canlı ve basit bir üslupla aktaran Cinânî, mensur olarak kaleme aldığı *Bedâyiü'l-Âsâr*'da tüm imparatorluğu anlatmaktadır. Kurgusal olsa da hikâyelerdeki kişiler, mekânlar ve olaylar; bir kültürün nasıl geliştiğini, hangi kaynaklardan beslendiğini, bir toplumun gündelik yaşantısını, dinî ve batıl inanışlarını, korkularını, değerlerini gözler önüne serer. 99 hikâyeden müteşekkil olan eser Balkanlar'dan İran'a, Mısır'dan Hindistan sınırlarına kadar geniş bir coğrafyanın hayat algısının mahsulüdür. Bu nedenle üzerinde araştırma yapılmaya layık eserlerin başında gelmektedir. *Bedâyiü'l-Âsâr*'ı önemli kılan tek neden ele aldığı coğrafya değildir. Eser, yıllardır klasik Türk edebiyatının gerçeklikten kopuk, soyut bir âlemi anlatan, hayal mahsulü ve klişelerle dolu olduğuna dair ileri sürülen görüşleri çürütür. Eserde anlatılan hikâyelerin çoğu bu algının dışına çıkan anlatılardır. Hikâyelerde ele alınan olaylar arasında sıradan insanın günlük sorunlarının anlatıldığı hikâyeler önemli bir yer tutar. Altınını suya düşürdüğü için üzülen bir adam, geçim sıkıntısı nedeniyle memleketini bırakıp İstanbul'a yerleşmek zorunda kalan bir esnaf, kadın düşkünlüğünün cezası olarak eşinin boşadığı bir kocanın yaşadıkları... Bu gibi konular eserde günlük hayatta karşılaşılabilecek olayların ele alındığı hikâyelerin bazılarıdır. Bu kişilerin başından geçen olaylar o kadar gerçekçi bir biçimde anlatılır ki Günümüzde dahi sokağa çıkıldığında bu tiplerle karşılaşılması muhtemeldir. Bu da günümüzde klasik edebiyata dair anlayışın yanlış olduğunu gözler önüne serer. Anlatma eylemini keşfettiği günden itibaren büyük bir değişiklik yaşamayan insanın anlatıldığı hikâyeler incelendiğinde beş yüz yıllık süre boyunca insanların günlük hayatlarının fazlaca bir değişime uğramadığı görülür. İnsanın çoğu yönüyle aynı kalması edebiyattaki bir başka ön yargının yıkılmasını sağlar. Bu ön yargı bizi bir metin türünün tarihi gelişimine götürür. Biz de tezimizle bu ön yargının yıkımını ufak da olsa desteklemeyi amaçlamaktayız. Modern hikâyenin

Tanzimat'tan sonra edebiyatımıza girdiği yönündeki görüş bizce yanlıştır. Klasik olarak adlandırılan hikâye ve modern hikâyenin birbirlerinden tamamen farklı olduğuna yönelik görüş bir türün tarihî gelişimini görmezden gelmektir. Aslında aynı türün tarihî gelişiminde birer evre olan bu iki kavram, ayrı birer tür gibi değerlendirilmekte ve birinin diğerine üstün olduğu mesajı verilmektedir. Bu görüşün en büyük argümanları da klasik olarak adlandırılan hikâyenin bir gerçeklik sunmadığı, hayalî olduğu, toplumun ve bireyin sorunlarına inmediği; cinler, perilerle dolu hiçbir gerçekliği olmayan bir âlemde yaşanan doğaüstü olayları anlattığıdır. Oysa insanın hayal gücünün sınırlarını geliştiren ve onun anlatım gücü ile yoğruldukça benliğini kazanan hikâye, binlerce yıldır aynı şeyi anlatır: insanı. Modern öncesi çağda yaşayan, düşünen insanla günümüzdeki insan nasıl iki ayrı varlık değilse modern dönem öncesi hikâye ile modern hikâye de iki ayrı tür olamaz. Aradaki ufak farklar insanın doğayı, olayları ve etrafını değişen bilinç düzeyiyle daha farklı incelemeye başlamasından ileri gelir. Tezimiz de bu iddiayı Cinânî'nin *Bedâyiü'l-Âsâr*'ı üzerinden ele almaktadır. Klasik hikâyeye yöneltilen, mekân olgusunun yalnızca dekor olarak kullanılmış yerlerin birbiri ardına sıralanması iddiasının yanlışlığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda *Bedâyiü'l-Âsâr*'daki 79 hikâye ve 20 kısa anlatıda yer alan mekânlar kullanım amaçlarına göre belirlenmiştir. Belirlenen bu mekânlar modern hikâye incelemelerinde olduğu gibi çevresel ve algısal olmak üzere iki grup hâline getirilmiştir. Külliyyatta geçen çevresel mekânlar XVI. yüzyıl yazılı kaynakları taranarak araştırılmıştır. Hikâyelerde başka isimlerle anılan mekânların günümüzdeki adları belirlenmiş ve bu mekânlar etraflıca tanıtılmaya çalışılmıştır. Çevresel mekânlar hakkında bilgi verilirken söz konusu mekânların dönemin toplumsal yaşantısındaki önemleri göz önünde bulundurulmuştur. Çevresel mekânlar şehir odaklı ele alınmış, bu şehirler sıralanırken külliyyattaki kullanım sayılarına göre sıralama yapılmıştır. Şehirlerin hikâyelerdeki kullanım amaçlarına kısaca değinilmiştir. Bunun yanında hikâyelerde bahsedilen yapılar ya da doğal oluşumlar hakkında da bilgi verilmiştir. Çevresel mekânların ardından hikâyelerde anlam üreten, karakterin ruhsal dönüşüm yaşamasına olanak sağlayan mekânlar belirlenmiş ve bu mekânlar algısal mekânlar olarak ele alınmıştır. Bu mekânlar da hikâyedeki kullanım amaçları doğrultusunda açıklanmıştır. Algısal mekânlar başlığında klâsik hikâyeye yöneltilen mekânın

yalnızca olayların gerçekleşmesi için bir fon görevi gördüğüne yönelik algının yanlış olduğu görülmüştür. Her hikâyede olmasa da *Bedâyiü'l-Âsâr*'ın bazı hikâyelerinde mekân, kahramanların üzerinde düşündüğü, yer ile ilişki kurdukları, içerisinde kendilerini güvende hissettikleri ya da sıkışmışlık hissine kapıldıkları yer olarak kullanılır. Bu da klasik hikâyenin tamamen soyut ve mekânla ilgisi sınırlı olan kahramanların başından geçen olağanüstü olayların anlatıldığı bir anlatı türü olmadığını gösterir. Çevresel mekânlarda şehirler ön plana çıkartılmışken algısal mekânlarda böyle bir sınıflamaya gidilmemiştir. Algısal mekânlar hikâyelerde anlam üreten tüm mekânlar incelenerek oluşturulmuştur.

Çalışmamızda ulaşılabilen tarihî vesikalar incelenmeye çalışılmış, bu vesikaların dönemin gerçeklerini ne derecede yansıttığı belirlenmiştir. Mekân etrafında gerçekleştirdiğimiz çalışmada elde edilen tüm bu bulgular yardımıyla klasik olarak tanımlanan hikâyelerin modern hikâyeden ayrı bir tür olmadığı, hikâyelerde mekânın ele alınış biçimi üzerinden kanıtlanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİKÂYE VE MEKÂN

1.1. Bir Edebî Tür Olarak Hikâye

Türk Dil Kurumu sözlüğünde *bir olayın yazılı veya sözlü olarak anlatılması*, gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan düzyazı türü, aslı olmayan söz, olay¹ olarak tanımlanan hikâye, günümüzde edebî türler içerisinde en yaygın olarak eser üretilenlerden biridir. *Vankulu Lugatı*'nda bir kelamı nakl edip haber vermek olarak tanımlanır.² *Kamus-ı Türki*'de ise nakl etmek, bir vak'a ve sergüzeşti *sırasıyla anlatma, rivâyet* olarak açıklanır.³ Arapça *ha-ke-ve* kökünden türeyen kelime Arapçada *bir sürü haberi nakil ve rivayet eylemek, bir nesneye benzetmek, fi'len yahut kavlen bir nesneyi taklit etmek, bir kimseden bir sözü nakleylemek, eğlendirmek maksadıyla taklit, bir eylemin taklidi, bir metnin kopyasını çıkartmak* anlamlarını barındırır.⁴ Hikâye kelimesi bu bilgiler ışığında ele alındığında yazma eyleminin temelinde olan dürtü açığa çıkar: olmuş ya da olabilecek bir olayı anlatmak. Hikâye türünün Batı dillerindeki karşılığı düşünüldüğünde hikâyenin temel işlevi olarak yaşanmış olayların anlatılması ya da taklit edilmesi eylemi göze çarpar. İngilizcede “*story*”, Fransızcada “*histoire*”, İtalyancada “*storia*”, İspanyolcada “*historia*” olarak adlandırılan hikâye kelimesi belirtilen dillerde tarih anlamına da gelmektedir.⁵ Bu eş anlamlılık hikâye türünün ortaya çıkışındaki istenci ortaya çıkarır. XIX. yüzyılda anlamı daralan hikâye kelimesi kendine has özellikleri bulunan bir edebî tür olarak anlam bulur.⁶

Samipaşazade Sezai tarafından 1890 yılında yazılan *Küçük Şeyler* Türk edebiyatında Batı tekniğinde yazılmış ilk telif hikâye örneği olarak kabul edilir.⁷ Bu kabule uygun bir şekilde Batılı anlatılar ile divan edebiyatının manzum ve mensur

¹ **Türkçe Sözlük**, “Hikâye”, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 994.

² **Vankulu Lugatı**, “Hikâye”, Cilt: 2, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, s. 621.

³ **Kamus-ı Türki**, “Hikâye”, Çağrı Yayınları, 2015, s. 554.

⁴ Necati Tonga, Hikâye’ye Terminolojik Bir Yaklaşım”, **Journal of Turkish Studies**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2008, s. 373.

⁵ **A.e.**, s. 376.

⁶ Hasan Kavruk, **Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2022, s. 2.

⁷ Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1995, s. 79.

olarak yazılmış hikâyelerini birbirinden keskin çizgilerle ayıran Akyüz, Tanzimat öncesi anlatılarda divan edebiyatının tüm klişe benzetmelerinin görüldüğünü ifade eder. Akyüz'e göre bu hikâyeler kalıplaşmış olaylar içermektedir ve gerçekte bağdaşmayan bir olay örgüsü ile oluşturulmuştur. Gözlem ve gerçekçiliğin olmadığı hikâyelerde dil de ağırdır. Bu tür metinler masal türünün geliştirilmiş hâlleridir.⁸ Akyüz'ün eleştirileri dikkate alındığında hikâye türünün temel vasıflarının gerçekçilik ve klişelerin dışına çıkmak olduğu görülmektedir. Akyüz'ün dışında modern hikâyenin ne olduğuna dair düşünen diğer sanatçı ve araştırmacılar da temel noktanın gerçeklik hissi olduğuna vurgu yapmaktadırlar.

Hasan Kavruk, hikâyenin tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğuna değinir. Hikâye her dönemde görülen bir anlatı türüdür. Anlatıların muhtevası ise ilk dönemlerde olağanüstüdür. Aradan geçen yıllarla birlikte anlatıdaki olağanüstülükler silinir ve hakikate yakın unsurlar kullanılmaya başlanır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise diğer anlatmaya bağlı metinlerden ayrılan hikâye, başlı başına bir tür hâline gelir. Şahıs kadrosunun daralması, olağanüstülüklerin kaybolması gibi değişimlerle modern hikâye doğar.⁹ Çağdaş hikâyenin niteliklerini sıralayan Kavruk, bu niteliklerin en önemlisinin okuyucuda gerçeklik duygusu uyandırmak olduğunu ifade eder. Ancak anlatılan hikâye hiçbir şekilde gerçeği bütün noktalarıyla anlatamaz. Hikâyeden beklenen şey bu değildir. Hikâye okuyucuda olması muhtemel bir olay anlatıldığı izlenimini uyandırmalıdır. Mekân, kişiler ve zamanda bu izlenime hizmet etmelidir.¹⁰

Namık Kemal ise roman kavramı yerine hikâyeyi kullandığı tanımında Batı kaynaklı anlatılarla modern romanlar arasındaki farkı olmamış olsa bile olabilecek bir vakayı anlatmak olarak belirtir.¹¹ Ahmet Mithat Efendi de Namık Kemal'le paralel bir biçimde romanı kurgusalılığı ile ele alır. Ahmet Mithat'a göre olmuş olanı anlatan metinler tarih, olması hayal edilen şeyleri anlatan metinler ise romandır.¹² Gerçekliğe vurgu yapan bu bakış açısı, dönemin anlayışını gösterir. Batılı bir devlet olma

⁸ Akyüz, **a.g.e.**, s. 79.

⁹ Kavruk, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁰ **A.e.**, s. 3.

¹¹ İnci Enginün, Birol Emil, **"Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II"**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989, s. 347.

¹² Ahmet Mithat Efendi, **Müşahadat**, Editör: Emine Kolaç, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 1

amacında olan Osmanlı'da aydınlar da bu görüşe sarılır. Doğu'nun duygusallık ve hayallerle süslenen yaşantısına karşı Batı'nın akılcı tavrına geçiş, hikâye ya da roman tanımlarında da kendisini gösterir. Modern Türk hikâyeciliğinin *Küçük Şeyler*'le başladığını belirten Kahraman'a göre olaylar ve karakterlerin tabiatüstü özellikler taşımamaları, doğa ve nesne betimlemelerinin ruh durumuna uygun bir şekilde yapılması ve kullanılan cümle yapılarının klasik edebiyat çizgisinden ayrılarak Batılı bir kimlik kazanması gibi nedenler hikâyeye Avrupalı bir mahiyet kazandırır.¹³

Moran da özellikle Ahmet Mithat'ın Avrupa romanına duyduğu hayranlığın bir zihniyet değişimine işaret ettiğini söyler. Eski hikâyeden romana geçiş bir uygarlaşma meselesi olarak ele alınır. Bu uygarlaşma meselesinde hayalcilik yerini akılcılığa, çocukluk da olgunluğa bırakır.¹⁴ Eski anlatılar ilk romancıların gözünde akıl dışı olaylara yer verdiklerinden dolayı iptidaidir. Bu anlatılar yetişkin zekâsı ve zevkine hitap etmeyecek düzeydedirler. Kısacası çocukça anlatılardır.¹⁵

Divan edebiyatındaki *Leyla ile Mecnun*, *Yusuf ile Züleyha* gibi mesneviler, halk edebiyatındaki *Tahir ile Zühre*, *Kerem ile Aslı* anlatıları ve meddah hikâyeleri bir kenara bırakılırsa roman ve hikâye türünün Türk edebiyatına Tanzimat ile girdiğini belirten Cevdet Kudret, türün taklit ve nazire yazma yoluyla geliştiğini söyler.¹⁶ Cevdet Kudret'in bu saptamasında verdiği eser isimlerini ayırması Moran'ın görüşünün aksine tüm eski anlatıların romandan bağımsız anlatılar olmadığı sonucunu gözler önüne serer.

Romanın bir dünyayı anlatmak için yazıldığına işaret eden Mehmet Celal de gerçeklik vurgusu yapar. Romancının dış gerçeklikten aldığı olayı, kişileri ya da konuları okuyucuya tarafsız bir şekilde vermesi gerektiğinin altını çizer. Hayaller de romana girebilir ancak romanda yer alan hayallerin akla uygun olması gerekir. Kısaca roman, ihtimal dâhilindeki olayı, akla uygun bir şekilde aktaran bir türdür.¹⁷

¹³ Âlim Kahraman, "Hikâye", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 17, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 495.

¹⁴ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 11.

¹⁵ *A.e.*, s. 23.

¹⁶ Cevdet Kudret Solok, *Edebiyatımızda Hikâye ve Roman*, Cilt: 1, 2.bs., İstanbul, Varlık Yayınları, 1977, s. 11.

¹⁷ M. Fâtiğ Andı, "Ara Nesil Şairi Mehmed Celal", Yayımlanmamış Doktora Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1999, İstanbul, s. 94.

Çağdaş Türk hikâyesinin Türkiye’deki gelişimini inceleyen Ayşe Demir, modern hikâyenin Giritli Aziz Efendi’nin *Muhayyelât*’ı (1852) ile başladığını söyler. Eser geleneksel hikâyenin de modern hikâyenin de özelliklerini barındırır. *Muhayyelât*’ın yeniliği mekân ve zaman kavramlarının daha gerçekçi bir şekilde ele alınmasına ve üslubun daha sade kullanılmasına dayanır. Mekân kullanımının gerçekçiliği zedeleyecek biçimde hayalî öğeler barındırması ise *Muhayyelât*’ı klasik hikâyeye yakınlaştırır. Tüm bunlara karşı *Muhayyelât*, önceki eserlerle birlikte değerlendirildiğinde Türk edebiyatında önemli bir adımdır.¹⁸

Yukarıda belirtilen tanımlamalar ve yorumlardan anlaşılacağı üzere Tanzimat sonrası dönemde edebiyatın temel ürünlerinden biri olan hikâye kavramı değişime uğramıştır. Anlatının tarihî gelişimi âdeta yok sayılarak iki farklı kavram ortaya konulmuştur. Hikâye modern ve klasik olmak üzere ikiye ayrılarak birbirlerinden tamamen farklı birer türmüş gibi algılanmasının önü açılmıştır. Bu ayrım yapılırken de klasik hikâyenin gerçeklerden uzak, hayatın hakikatleri yerine hayalî mekânlarda yaşanan doğaüstü olayların anlatıldığı, zaman ve mekân kavramlarının önem taşımadığı bir tür olduğu genellemesine gidilmiştir. Türk edebiyatında bu bakışın Namık Kemal’e kadar götürülebileceğini belirten Ünlü, daha sonraki yıllarda eskiye dair olanı reddetme anlayışının giderek kalıplaştığını ve eski edebiyatın bütünüyle toplumdan kopuk, soyut, fikrî açıdan yetersiz olarak görüldüğünü ifade eder. Bu görüşü ortaya atanların iddiası klasik hikâyenin masal özellikleri taşıdığıdır. Klasik hikâyeler cinler, periler başta olmak üzere olağanüstü varlıkları içerisinde barındıran, okur üzerinde inandırıcılık uyandırmayan metinlerdir. Teknik olarak da zayıf bir kurguya sahip olan klasik hikâyeler, tasvirlerin sıklığı bakımından da eleştirilmekte ve bu eleştiriler de klasik hikâye ile modern hikâyenin farklı türlermiş gibi algılanmasına dayanak oluşturmaktadır.¹⁹

Roman ve hikâye üzerine araştırmalar yapan ve söz konusu türlerin tarihsel gelişimini yazan Batılı roman tarihçileri ile Türk roman tarihçilerinin türe yaklaşımlarında farklılıklar bulunduğuna işaret eden Kahraman, Batı’da bütünsel bir

¹⁸ Ayşe Demir, “Başlangıcından Cumhuriyete Kadar Ana Çizgileriyle Türk Hikâyesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı: 7, 2006, ss. 101-102.

¹⁹ Osman Ünlü, “Modern Araştırmacının Klasik Hikâyeye Bakışı Üzerine Değerlendirmeler”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Sayı: 29, 2011, s.462.

anlayışın bulunduğunu aktarır. Batı'da toplumun ürettiği edebî verimlerin nasıl geliştiği açıklanırken metnin barındırdığı normlar kendisinden önceki metinlerin normlarıyla birlikte açıklanır. Tarih boyunca ortaya çıkan tüm metinlerin birbirleri ile olan bağları tespit edilir. Türk romanının tarihi yazılırken ise Türk romanını Batı romanına eklemleyen yanlış bir anlayış gözlemlenir. Asırlar boyunca gelişen Türk edebiyatının bu zaman zarfında elde ettiği birikimin türün gelişimine yansımaları anlaşılamaz.²⁰

Bu sorunu hikâye değil roman eksenli tartışan Kahraman, Batı'da dahi romanın tam bir tanımının yapılamadığına işaret eder. Roman sınırları bulunmayan ve kuralları belirsiz bir metin türüdür. Bu nedenle ideal romanın belirli kriterleri varmış gibi ele alınması ve eserlerin de bu hayali kriterlere göre değerlendirilmesi yanlıştır. Romanda karşılaşılan problemleri var olduğuna inanılan kriterlere göre çözmeye çalışmak Türk romanının sorunlarının kendi içinde çözülmesini engeller.²¹

Meseleyi roman etrafında inceleyen bir başka isim olan Pertev Naili Boratav ise anlatının gelişimine daha bütünsel bir açıdan yaklaşır. Türk Romanının Tanzimat'tan sonra oluştuğu yönündeki fikirlerin kısmen doğru olduğunu belirten Boratav, romanın kaynağının destan, hikâyenin ise masal olduğunu ifade eder. Roman ile hikâyede olduğu gibi masal ve destan arasında da hacim bakımından fark bulunur. Masal ve hikâye kısa türler olduklarından dolayı anlatılmak istenen sınırlı bir olayı, insan hayatının kısa bir kesitini ele almak zorundadır. Hikâye ve roman ya da kaynakları düşünüldüğünde masal ve destan arasındaki asıl fark ise bu iki türün hitap ettikleri sosyal sınıflardır.²² Masal halka, destan aristokratlara aittir. İki türün gelişimi de bu farka paralel şekilde gelişir. Destanlar toplumun içini değil dışını anlatır. Toplumun sorunları dışarıdadır. Destan birbirlerinden farklı insanların birbirlerinden farklı olan kaderleri üzerine düşünmez. Bu düşünüş ise masallarla değişir. Masallarda savaş dışarıya değil içeriye doğrudur.²³ Türk hikâyesi de dâhil olmak üzere tüm toplumlarda türün gelişimi bu şekilde gerçekleşir. Roman her milletin değişen

²⁰ Mehmet Kahraman, "Türk Romanının Derin Kökleri", **Türk Dili Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 775, Temmuz, 2016, s. 47.

²¹ **A.e.**, s. 49.

²² Pertev Naili Boratav, **Folklor ve Edebiyat**, Adam Yayınları, 1982, s. 304.

²³ **A.e.**, s. 305.

toplumsal şartlarının sonucu olarak ortaya çıkar. Bu ortaya çıkış sürecinde değişen şartlara uyum sağlayabilecek unsurları da ihmal etmez²⁴

Edebî ürünler içinden çıktıkları toplumların fikri yapıları, yaşadıkları tecrübeler ve değişen zihin yapılarından etkilenir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde hikâyenin de tarihsel süreç içerisinde bunlardan azade olması mümkün değildir. Değişen zaman hikâyede de kendini gösterir ve bu değişim türe etki eder. İnsanın ve toplumun dönüşümü ve gelişiminde zamanın bir evresi es geçilemez. Hikâyenin de belirli kalıplara sokularak edebiyatımıza dışarıdan geldiğine yönelik görüş kabul edilemez. Hikâyeyi modern ve klasik olarak ayırarak birini diğerinden farklı iki tür olarak görmek, toplumun geçmişten getirdiği mirası göz ardı etmek olarak değerlendirilebilir. Toplum yaşar, belirli bir görüş etrafında birleşir. Bu görüşler yaşanılanlar sonrasında değişime uğrar. Köhnemiş inanışlar silinir, yerlerine yenileri gelir. Geçerliliğini koruyan değerler ise toplumun zihin dünyasında var olmaya devam eder ve edebî türlerde de yaşar. Edebiyat da toplumu okumak için bir araç vazifesi gördüğünden yukarıda eleştirilen anlayışla yapılacak okumalar eksik kalacaktır.

1.2. Mekân İnceleme Yaklaşımları

Hikâye, anlatma temeline dayalı edebî türlerin başında gelmektedir. Anlatma temeline dayanan türlerin en temel ögesi ise olaydır. Gerçek ya da kurgusal olsun merkeze alınan olayın yaşanabilmesi için birtakım öğelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu öğeler de hikâyenin temel unsurlarını oluşturur: zaman, kişi ve mekân. Bu unsurlar birbirlerine bağlıdırlar ve tek başlarına düşünülemezler.²⁵ Olaya bağlı her anlatıda mekâna rastlanır. Herhangi bir mekândan bahsetmiyor olduğu düşünülse de belirsiz mekân da bir mekân türü hükmündedir.²⁶ Bu açıdan bakıldığında bir hikâye oluşturabilmek için gereken malzemelerin başında gelen mekân, anlatının mahiyetine göre farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

²⁴ A.e., s. 308.

²⁵ Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, 2.bs, Ankara, Akçağ Yayınları, 1991, s. 48.

²⁶ Mehmet Narlı, "Romanda Zaman ve Mekân Kavramları", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 7, 2002, s. 98.

Arapça *kevn* kelimesinden türeyen mekân, *oturulan yer, ev, mahal* anlamına gelir.²⁷ Tanım daha geniş bir açıdan ele alınırsa mekân kelimesi bulunulan çevre, yaşanılan ortam ve kâinat anlamlarını da içerir. Bir bakıma mekân var olmaktır.²⁸ Yazar anlatısını kurarken mekânı iki şekilde ele almaktadır. Birbirinden farklı amaçlara hizmet eden bu iki anlayış Doğu ve Batı medeniyetlerinin hayata bakışını da içermesi bakımından dikkate değerdir. Modern anlatı olarak tanımlanan Avrupalı anlatıda amaç “nimesis”e dayalı bir yaratma, deyim yerindeyse resmi çizilebilecek kadar taklidî bir mekândır. Doğu’nun mekânı ele alış biçimi ise mekâna ait bir izlenim kazandırmaya yöneliktir. Bu fark resim sanatı ile minyatür sanatına benzetilebilir.²⁹ Biri gerçeği olduğu şekliyle realist bir biçimde sunmak isterken diğesinde gerçeklik kaygısı olmadan izleyicinin anlamlandırması sonucunda değerini bulmaktadır.

Modern hikâye üzerine yapılan incelemelerde, anlatıya dayalı hikâyelerde mekân kavramı detaylıca ele alınmış ve bu metinlerdeki mekânlar farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Bakır, mekânları somut ve soyut olmak üzere ikiye ayırır. Somut mekânlar yaşanılan dünyada karşılığı olan ve roman kişilerinin hayatlarını idame ettirmeleri için gerekli olan yerlerdir. Bu mekânlar kurgunun gidişatına göre şekillenmekte ve açık, kapalı, genel ve özel mekânlar olarak adlandırılmaktadır. Diğer grup ise soyut mekânlardır. Bu mekânlar da roman kişilerinin özellikleri, inanışları ile şekillenen mekânlardır.³⁰ Demir, hikâyede mekân kavramını daha detaylı bir şekilde ele alarak mekânları *iç mekân, dış mekân, kapalı mekân, açık mekân, burası başka bir yer, kapsanan/kapsayan mekân, karanlık mekânlar, aydınlık mekânlar, kadın mekânları, çocukluk mekânları, rüya mekânları* şeklinde tasnif eder.³¹ Yukarıdaki tasniflerden daha sade bir tasnif yapan Korkmaz da mekânları *çevresel* ve *algısal* olarak iki başlık altında inceler.

²⁷ Ferit Develioğlu, “Hikâye”, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 1992, s. 721.

²⁸ Şenol Göka, **İnsan ve Mekân**, İstanbul, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, s. 8.

²⁹ Aktaş, **a.g.e**, s. 141.

³⁰ Mehmet Bakır Şengül, “Romanda Mekân Kavramı” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, 2010, ss. 533-534.

³¹ Ayşe Demir, “Türk Hikâyesinde Mekân” Yayımlanmamış Doktora Tezi, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri, 2009.

1.2.1. Çevresel Mekânlar

Çevresel mekânlar, olayı anlatma amacını önceleyen metinlerde yalnızca olayın geçmesi için gereken bir yerdir. Çevresel mekânlar karakterlerin önceden yüklendikleri görevi gerçekleştirebilmeleri adına bir katkı sağlamayan ve karakteri geliştirip dönüştürmeyen mekânlardır. Anlatı kişileri bu mekânlarda toplumsal yapı tarafından kendilerine yüklenmiş rolü oynamaktadırlar.³² Kişinin kendisine mal edemediği anlatı ile gerçek yaşam arasındaki bağlantının kurulduğu mekânlar çevresel mekânlardır. Bu tür mekânlar epistemolojik ve ontolojik derinliğe sahip olmayan yüzeysel mekânlardır.³³ Çevresel mekânlar, anlatı kişilerinin üzerinde bulunmalarına rağmen bir biçimlenme yaşamadıkları mekân türüdür. Epik anlatılarda kişiden çok olay önemlidir. Bu bakımdan zaman, epik türün ve tüm olay merkezli anlatıların temel belirleyicisidir. Bu tür mekânlarda yalnızca zaman akar, olaylar da akan zaman içerisinde sıralanır. Mekân yalnızca coğrafi bir zemin olarak ele alınır. Bu zemin de yalnızca fiziksel varlığı ile öne çıkmaktadır. Bu yerle yaşayanlar arasındaki ilişki sınırlı düzeydedir. Karakterin mekân ile ilişkide olabilmesi için duraksaması, çevresini görmesi ve mekân içerisinde kendisini konumlaması gerekmektedir. Epik karakter, kendi düşünce ve duygularından çok aşkın bir varlığın eyleyenidir.³⁴ Çevresel mekânla algısal mekân arasındaki fark, fenomenolojik açıdan çevre ile dünya arasındaki farka benzer.³⁵ Çevre, üzerinde yaşanan ancak kendisi ile herhangi bir bağ kurulmamış, karakter tarafından dönüştürülmemiş bir yerdir. Yaşantı yalnızca bu yer üzerinde gerçekleşir. Derinleşmez, kişinin ve olayın üzerinde bir etkisi bulunmaz. İşlenmemiş, anılaşdırılmamış, dönüştürülmemiş bir yerdir; üzerinden yalnızca geçilir ama derinliğine görülmez, kişi ve olayı derinden etkilemez. Olay örgüsünün üzerine asıldığı bir vestiyer işlevi üstlenir.³⁶ Bu tür mekânlar, coğrafi nitelikte bir güzergâh olmaktan öteye geçemezler. Bu mekânların kullanıldığı anlatılarda olay hızla akar. Bu

³² Ramazan Korkmaz, "Romanda Mekânın Poetiği", **Romanda Mekân**, Editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, Ankara, Akçağ Yayınları, 2021, s. 12.

³³ Gökşen Yıldırım, "Peyami Safa'nın Fatih Harbiye Romanında Mekân", **Romanda Mekân**, Editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, Ankara, Akçağ Yayınları, 2021, s. 90

³⁴ A.y.

³⁵ A.y.

³⁶ Korkmaz, **Romanda Mekân**, s. 13.

hız içerisinde olayların yaşandığı mekân ya da karakter olayın gölgesinde kalır ve özellikleri ortaya çıkamaz.

1.2.2. Algısal Mekânlar

Yalnızca coğrafi bir yer olma işlevinden sıyrılan dönüştürülmüş, anılaştırılmış ve karakter-mekân ilişkisini yansıtan mekânlar olarak tanımlanan algısal mekânlar, anlatılarda olayların üzerinde yaşandığı yer değil bizzat anlam üreten, karakterin ruh dünyasını yansıtan mekânlardır.³⁷ Algısal mekânlar, anlatı kişilerinin mekâna şahsi kimlik ve kişiliklerinden izler bıraktıkları ve mekânı yalnızca üzerinde yaşam sürdüğü bir yer olmaktan çıkarıp toplumsal anlamda belleksel bir yere dönüştürdükleri yerlerdir.³⁸ Kahramanlar bu mekânlarda yaşadıkları yeri anlam ve değer olarak yorumlayıp bulundukları mekâna karşı psikolojik düzeyde bir tutum sergiler. Bu tür mekânlar anlatılarda farklı görünümleriyle belirir.³⁹ Algısal mekânlar insanın hayali düşünce, duygu ve davranışlarına göre şekillenen ve yine insan tarafından kendine göre dönüştürülmüş, değiştirilmiş mekânlardır.⁴⁰ Bu mekânlarda kişinin algısı tek belirleyici konumundadır. Kahraman mekân ile iletişime geçer ve ruh dünyası mekânı dönüştürür ya da mekân ruh dünyası üzerinde değiştirici bir etkiye sahiptir.

Labirentleşen dünya ya da kapalı ve dar mekânlar ile sınırları sonsuza açılan geniş ve açık mekânlar olmak üzere ikiye ayrılan algısal mekânlar karakter sentezleyici anlatılarda anlatı kişileri için bir rahim görevi üstlenir. Anlatılarda mekânın işlevinin artması ve mekâna atfedilen önem, anlatıdaki epik etkinin azalmasına bağlanmaktadır.⁴¹ Çalışmamızda bu mekân tasnifinden yararlanılacağı için iki başlığın detaylı bir şekilde açıklanması gerekmektedir.

³⁷ A.y.

³⁸ Veysel Şahin, “Halid Ziya Uşaklıgil’in Aşk-ı Memnu Romanında Mekân- İnsan Diyalektiği”, **Romanda Mekân**, Editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, Ankara, Akçağ Yayınları, 2021, s. 31.

³⁹ Yeliz Akar, “Mekânın Poetiği Bağlamında Mehmet Rauf’un Eylül Romanı”, **Romanda Mekân**, Editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, Ankara, Akçağ Yayınları, 2021, s. 50.

⁴⁰ Yıldırım, a.g.e, s. 91.

⁴¹ Korkmaz, a.g.e, s. 13.

1.2.2.1. Labirentleşen Dünya ya da Kapalı ve Dar Mekânlar

Algısal mekânlarda temel olgu kahramanın duygusal deneyimleridir.⁴² Bu nedenle algısal mekânlardan ilki olan bu mekân türü, sözcüklerin temel anlamlarına karşılık gelecek biçimde açık ya da kapalı olarak tanımlanamaz. Kapalı ya da dar mekânlar fiziksel açıdan sınırları olmayan yerler değildir. Bu mekânlar kendini gerçekleştirme yolunda başarılı olamamış, çareleri tükenmiş ve yalnız bireyin varoluşunu hissedemediği için kapalı mekânlar olarak adlandırılır.⁴³ Fiziksel olarak açık olsa da anlatıdaki olaylar sonrasında kendisini sıkışmış hisseden karakter için dört tarafı açık bir okyanus da kapalı ve dar mekân olarak nitelendirilebilir. Karakterin içinden çıkmakta zorlandığı durumu yaşadığı mekân labirentleşen bir mekândır. Bu tür mekânlarda karakter ruhsal olarak kendisini çıkmazda hissederek. O ana kadar ferah bir hâlde olan mekân, karakterin yaşadığı bu ruhsal değişimle birlikte onun için artık darlaşan bir mekân hâlini alır.⁴⁴ Buna göre anlatılarda karakterin ruhsal dünyasında çıkmaza girdiği yer olarak ele alınabilecek olan labirentleşen dünya ya da kapalı ve dar mekânlarda karakter farklı ruhsal boyutlarıyla anlatılır. Zaman çevresel mekânlarda olduğu gibi hızla akıp giden ve karakterden bağımsız olan bir kavram olmaktan çıkar. Mekân karakter üzerinde şekillendirici bir etkiye sahip olan ve onun sürekli sınındığı yerdir. Mekân, gerek fiziki özellikleri gerek içerisinde yaşanan farklı durumlar dolayısıyla anlatı kişilerinin dengelerinin bozulduğu, kendilerini çıkmazda hissettikleri yere dönüşür.

1.2.2.2 Sınırları Sonsuza Açılan Geniş ve Açık Mekânlar

Labirentleşen mekânların aksine bu mekânlarda karakter başta kendisi olmak üzere çevre ve kâinatla olan birlikteliğinde uyum içerisinde. Bu mekânlar bir çatışma mekânı değil aksine dengenin ve huzurun yaşandığı mekânlardır. Karakterler bu mekânlarda ruhsal sorunlarla boğuşmaz, güven içerisinde bir yaşam sürer. Huzur ve güven duygusu hâkimdir. Kahraman kendini sıkışmışlık içerisinde hissetmez. Bu mekânlar baskının olmadığı ve sığınak işlevi gören yerlerdir.⁴⁵ Bu mekânlarda

⁴² Yıldırım, **a.g.e.**, s. 91.

⁴³ Fatma Topdaş Çelik, "Kiralık Konakta Gelenek ve Modernizm Bağlamında Mekânsal Karşıtlık", **Romanda Mekân**, Editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, Ankara, Akçağ Yayınları, 2021, s. 67.

⁴⁴ Korkmaz, **a.g.e.**, ss. 14-17.

⁴⁵ Korkmaz, **a.g.e.**, ss. 21-23.

anlatıdaki kişiler kendi içtenlik değerlerini oluşturur ve içlerinden dışarıya doğru açılırlar. Mekân, anlatı kişileri için sürekli düş kurarak her an kendilerini olumlu bir biçimde yeniden kurdukları bir yer hâline gelir. Varlık bu mekânlarda yeni oluşum ve atılımlar içerisindedir.⁴⁶ Anlatı kişileri için her türlü etkiden uzak kalabildikleri güvenli bir liman olan açık mekânlar, kişinin yaşam ve kendisi ile uyumlu bir ilişki kurabildiği yerlerdir. Kişiler bu mekânlarda huzur ve umut doludur.⁴⁷ Geniş ve açık mekânlar fiziki olarak kapalı olsalar dahi kahramanların mekânı algılayışları sonrasında fiziki niteliklerinden sıyrılarak onların kendileri olabildikleri mekânlardır.

⁴⁶ Şahin, a.g.e, s. 40.

⁴⁷ Akar, a.g.e, s. 54.

İKİNCİ BÖLÜM

CİNÂNÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE BEDÂYİÜ'L-ÂSÂR

2.1. Cinânî'nin Hayatı ve Eserleri

XVI. yüzyıl Osmanlı şairlerinden Cinânî, Bursa'da doğmuştur. Adı Mustafa olan Cinânî'nin mahlası bazı kaynaklarda Cenânî olarak geçse de *Cilâû'l-kulûb* adlı mesnevisinde mahlası bizzat kendisi tarafından Cinânî olarak zikredilmiştir.¹ Medrese eğitimini Manisa Müderrisi ve Müftüsü görevlerini yapmakta olan Muallimzâde'den mülâzemet alarak tamamlayan Cinânî, daha sonra Rumeli kazaskerliği görevi yapan Muallimzâde'nin kalem kâtipliğinde bulunur.² Karesi'de kassâmlık görevi de yapar. 1586'da memleketi Bursa'da İvaz Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edilir. Buradaki görevi sırasında vefat eder.³ Bursa'da Muradiye semtinde Hamza Bey Mescidi'ne defnedilen Cinânî'nin ölüm tarihi Hâşimî'nin attığı tarihte Hicri 1004 yılı olarak belirtilmektedir.⁴ Döneminin önemli şairlerinden olan Cinânî'nin şiirleri ölümünün ardından da okunmaya devam edilmiştir. Şiirlerinde dünyadan şikâyet, aşk, rind-meşreblik, fakirlikten dolayı duyduğu üzüntü gibi temalara ağırlık veren Cinânî'nin, yerel söyleyişlerle bezeli akıcı üslubuyla nüktedanlığı birleştirmesi geniş kitlelerce okunmasını sağlar.⁵ Divânında bir divançe oluşturabilecek sayıda Farsça şiirine rastlanan Cinânî'nin şiirlerinde Fars etkisi göze çarpar.⁶

Eserleri

Divân:

Bursa'daki İvaz Paşa Medresesi'ndeki görevi sırasında değişik zamanlarda yazmış olduğu şiirlerini toplamasını salık veren bir arkadaşının tavsiyesi üzerine 1585

¹ Cihan Okuyucu, "Cinânî", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 11.

² Riyâzî, *Riyâzü's-Şuara*, Hazırlayan: Namık Açıkgöz, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, s. 107.

³ Okuyucu, *Cinânî*, s. 11.

⁴ Riyâzî, *a.g.e.*, s. 108.

⁵ Cinânî, "*Bedâyiül-Âsâr*", Cilt: I, Hazırlayan: Osman Ünlü, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2008, s. 25.

⁶ Cinânî, "*Bedâyiül-Âsâr*", Cilt: I", s. 20.

yılıının Haziran ayında tamamladığı *Divân*, hacimli bir eserdir. *Divân*'da 41 kaside, 7 mersiye, 211 tarih, 311 gazel yer alır. Eser Cihan Okuyucu tarafından yayımlanmıştır.⁷

Riyâzü'l-cinân:

Ahlaki öğütler içeren didaktik bir mesnevidir. 1579 yılında tamamlanır. Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına nazire olarak kaleme alınmıştır. Cinânî'nin ilk eseri olan *Riyâzü'l-Cinân*, yirmi ravzaya ayrılmıştır. Okuyucuya ahlaki öğütlerde bulunan Cinânî, ravzaların ardından gelen destan bölümlerinde öğütlediği konulara uyan hikâyeler anlatır. *Riyâzü'l-cinân* Mahmut Şarlı tarafından yayımlanmıştır.⁸

Cilâü'l-kulûb:

Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usulnâme*'sine nazire olarak yazılmıştır. İçerik ve yapı olarak *Riyâzü'l-cinân* ile benzerlik gösteren mesnevi didaktik ve ahlaki bir eserdir. Mustafa Özkan tarafından yayımlanmıştır.⁹

2.2. Bedâyiü'l-Âsâr

Cinânî'nin mensur olarak kaleme aldığı tek eserdir. Ne zaman kaleme alındığı bilinmeyen *Bedâyiü'l-Âsâr*'daki hikâyelerde de eserin yazılış tarihini belirten bir ibare bulunmaz. Osman Ünlü, Cinânî'nin *Divân*'ındaki tarihten hareketle eserin 1590 yılında tamamlandığını belirtir.¹⁰ Klasik Doğu hikâyelerinin özelliklerini ihtiva eden *Bedâyiü'l-Âsâr*, tamamen Cinânî tarafından oluşturulmuş hikâyeleri de barındırır.¹¹

III. Murad'ın daha önce duyulmamış hikâyeler isteği üzerine Cinânî tarafından yazılan eser¹², 79 hikâyeye ek olarak acibe ve garibe olarak adlandırılan 20 kısa anlatıdan oluşur. Eserin ön sözünde *Bedâyiü'l-Âsâr*'ın orijinalliğine işaret eden Cinânî, dünya üzerinde cinler ve insanların birçok ilginç olay yaşadığını, bu yaşanan olayların şairlerce yıllardır tekrarlanan tekrarlanan orijinalliklerini yitirdiğini belirtir.

⁷Cihan Okuyucu, *Cinânî,(Hayatı Eserleri ve Divânının Tenkitli Metni)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

⁸ Cinânî, *Riyâzü'l-cinân*, Hazırlayan: Mahmut Şarlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.

⁹ Cinânî, *Cilâü'l-kulûb*, Hazırlayan: Mustafa Özkan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1990.

¹⁰ Cinânî, *Bedâyiü'l-Âsâr*, Cilt: I, s. 59.

¹¹ Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2022, s. 70.

¹² Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, Cilt: 2, Hazırlayan: Suat Donuk, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 1084.

Kendisi bu hikâyelerden farklı hikâyeler anlatarak daha önce duyulmamış olaylar anlatacağını söyler. Hikâyelerinde yer yer orijinalliği yakalayan Cinânî anlattıklarının okuyucuyu yormaması ve herkes tarafından kolayca anlaşılması için süsten arınmış bir üslup kullanır.

Bedâyiü'l-Âsâr'ın deyiş ve atasözleri içeren zengin bir halk lisanıyla kaleme alındığını ifade eden Okuyucu, konusuna göre belirli bir sıra ile dizilmemiş olan hikâyeleri konularına göre beşe ayırır: *Kadınların fitne ve hileleri ile cinsi hikâyeler; cin, peri, sihir, şekil değiştirme vs. ile ilgili hikâyeler, dini hikâyeler, kara ve deniz harpleri ile efsanevi hikâyeler, âcibe ve garîbe kısmı*.¹³

Kavruk ise hikâyeleri şu şekilde sınıflandırır: *Mekr ü hile-i zenân, cinler periler ve sihirle ilgili olağanüstü unsurlar taşıyan hikâyeler, dinî konularda yazılmış ahlaki ve didaktik hikâyeler, ahvâl i ceng ü harb-i merdan ve efsanevi hikâyeler*.¹⁴

Bedâyiü'l-Âsâr'daki hikâyeleri Cinânî'nin yaptığı sınıflandırmaya bağlı olarak gruplayan Osman Ünlü ise hikâyeleri 3 ana başlık altında toplar: *Mekr-ü hile-i zenân, ahvâl-i ceng ü harb-merdân, acâ'ib-i umûr ve garâ'ib-i nezdîk ü dûr*. Kavruk'un sınıflandırmasından daha detaylı olan bu tasnif, eserdeki hikâyeleri sınıflandırmada yine de yetersiz kalmaktadır. Ünlü, bu durumu bazı anlatıların birden fazla kategoriye dâhil olmasına bağlar.¹⁵

Külliyatta kadınların hilekârlıkları ve zevk peşindeki erkeklerin başına gelen olayların anlatıldığı hikâyelerin sayısı 24'tür. *Bedâyiü'l-Âsâr*'da en çok anlatılan hikâyeler bu başlıktadır. Kadınların hilelerine karşı bir uyarı amacıyla yazılan hikâyelerden bazılarının konusu cinsellikle ilgilidir. Arap diyarındaki fahişelerin nitelikleri hakkındaki anlatı, cinsellik konulu hikâyelerin belirgin örneklerindendir. Arap diyarındaki fahişeleri 6 gruba ayıran Cinânî, bu kadınların karakter özellikleri hakkında okuyuculara bilgiler verir. Evli olan üç kızını yanlarına çağırarak onların cinsel hayatları ile ilgili sorular soran kadının anlatıldığı hikâyede erkeklik uzvunun tarifi bile yapılır.

¹³ Okuyucu, *Cinânî (Hayatı Eserleri ve Divânının Tenkitli Metni)*, s. XXXIV.

¹⁴ Kavruk, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁵ Cinânî, *Bedâyiül-Âsâr, Cilt: I*, s. 82.

22 hikâyenin konusu ise cinlerle ilgilidir. Bu hikâyeler farklı konuları ele alır. Cinlerin âşık olduğu insanlar, insanların âşık olduğu cinler, musallatlar, özellikle hamamda karşılaşılan cinler külliyyatta en çok ele alınan konulardandır. Cinleri ele alan hikâyelerin toplumun inanışlarını aksettirdiğini belirten Ünlü, cin konulu hikâyelerin esas özelliğinin tamamen günlük hayattan alınmış olmaları saptamasında bulunur. Bu nedenle cin hikâyeleri halk kültürüne dair zengin örnekler barındırır.¹⁶ Türk halk kültüründe cinlerle ilgili anlatıların fazlalığına dikkat çeken Ünlü, cinlerin kültür ve inanç açısından oldukça önemli olduğunu belirtir. Ünlü, *Bedâyiü'l-Âsâr*'da 14 adet cin konulu anlatı olduğu saptamasında bulunur.¹⁷

Dinî konularda yazılmış ahlaki hikâyelerin sayısı 12'dir. Bu hikâyelerde göze çarpan en önemli nokta ikisi dışında diğer hikâyelerde kaynak belirtilmemiş olmasıdır. Yalnızca 22. ve 77. hikâyelerin hangi kaynaklardan alındığı Cinânî tarafından belirtilmiştir.¹⁸

Cenk ve kahramanlık konulu hikâyelerin sayısı ise 12'dir. Bu hikâyelerin başlangıçlarında anlatılan olayın inandırıcılığını artırmak isteyen Cinânî, vakanın nerede yaşandığı ya da kimden rivayet edildiğine dair bilgiler verir. Bu durum anlatıların gerçeklik algısını artırır.

8 hikâyenin konusu ise efsanevi olaylardır. *Bedâyiü'l-Âsâr*'daki diğer hikâyelerden farklı özellikler gösteren bu anlatılarda mekân Osmanlı sınırları dışındadır. Külliyyattaki diğer anlatıların aksine bu anlatılarda olayı aktaran kişi ya da olayın yaşandığı zaman hakkında bilgi verilmez.

Sihir ve cadılarla ilgili hikâyelerin sayısı ise 6'dır. 27, 52, 62, 68 ve 69. hikâyelerde cadıların sihir ve büyü yoluyla yaptıkları kötülükler anlatılır. Bu hikâyeler de yaşamın içerisinde öğeler taşıyan anlatılardır.

Bedâyiü'l-Âsâr'da Arap, Hint ve İran etkilerinin öne çıktığı hikâyelerin konuları ise efsanelerle ilgilidir. 31, 50, 51, 52 ve 72. hikâyelerde ekseriyetle Müslüman olan kahramanların gayrimüslimlerle yaptıkları mücadeleler anlatılır.

¹⁶ A.e., s.87.

¹⁷ Osman Ünlü, "Bir Memorat Örneği Olarak Cinânî'nin Cinleri", **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, Kasım, 2019, s. 231.

¹⁸ Cinânî, *Bedâyiül-Âsâr*, Cilt: I, s. 94.

Bedâyiü'l-Âsâr, hikâyelerde ele alınan olaylar dışında içerdiği tipler açısından da oldukça renkli bir eserdir. Çoğunluğu günlük hayattan alınmış hikâyelerden oluşan *Bedâyiü'l-Âsâr*'da zamparalar, kahramanlar, hilekâr kadınlar, efsanevi kişiler, hükümdarlar, gemiciler, yeniçeriler, şeyhler, defîneciler başta olmak üzere birçok kişi anlatılır. Bu yönüyle eser XVI. yüzyıl sosyal yaşantısına ışık tutar.¹⁹

Geniş bir coğrafyada geçen olayların anlatıldığı *Bedâyiü'l-Âsâr*'da kullanılan mekânlar XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyasıdır. Osmanlı sınırları dışındaki yerler ise çoğunlukla hayalî mekânlar olarak kullanılır. Hikâyelerin çoğunda olayın nerede geçtiği Cinânî tarafından açıklanır. 19 hikâyede ise anlatılan olayın nerede yaşandığı hakkında bilgi verilmez. Hikâyelerin yaşandığı çevresel mekân belirtilmese de bu hikâyeler mekân açısından oldukça zengindir. Hikâyelerde kullanılan mekânların başında ise Bursa, İstanbul, Mısır ve Rumeli gelir. Bu durum XVI. yüzyılda bu şehirlerin ya da bölgelerin Osmanlı coğrafyasının en önemli birimleri olduğu düşünüldüğünde söz konusu yerlerin öneminin hikâyelerde belirmesi olarak değerlendirilebilir. Cinânî'nin şehirlere olan yaklaşımı ise övgüden uzaktır. Hikâyelerde olayın yaşandığı yeri detaylı bir şekilde belirten Cinânî, şehirlerden bahsettiği başlangıç cümlelerinde Bursa dışındaki şehirleri övmez. 6 hikâyede Bursa'yı anlatırken övgü cümleleri kullanır. Bu cümlelerde Bursa'nın cennet bahçelerini dahi kısıktırarak güzellikte bir şehir olduğunu söyler:

Mahrusa-i Brusa ki gayret-i bâg-ı rıdvân ve nümûdâr-ı gülistân-ı cinândur.
(s.68.)

Memâlik-i mahmiyye-i Osmâniyyeden mahrûsa-i Brusadan ki reşk-i bâğ-ı cinân ve gâyet-i ravzâ-i rıdvândur. (s. 270)

Yukarıdaki örneklerde görülen bu tutum Bursa'nın Cinânî'nin doğup büyüdüğü yer olmasına bağlanabilir.

¹⁹ A.e., s. 97.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEDÂYİÜ'L ÂSÂR'DA MEKÂN

3.1. Çevresel Mekânlar

Çevresel mekânlar, olayı anlatma amacını önceleyen metinlerde yalnızca olayın geçmesi için gereken bir yerdir. Çevresel mekânlar karakterlerin önceden yüklendikleri görevi gerçekleştirebilmeleri adına bir katkı sağlamayan ve karakteri geliştirip dönüştürmeyen mekânlardır. Anlatı kişileri bu mekânlarda toplumsal yapı tarafından kendilerine yüklenmiş rolü oynamaktadırlar.¹*Bedâyiü 'l-Âsâr*'da yukarıdaki tanıma uyan çevresel mekânlar anlatılan olayların gerçekleşebilmesi için gerekli olan yerler olarak ele alınır.

3.1.1. Bursa

Bursa, dönemin Osmanlı'sının önemli merkezlerinden biri olması ve Cinânî'nin de Bursalı olması nedeniyle birçok hikâyenin geçtiği yerdir. 79 hikâyenin 5 tanesi Bursa'da yaşanırken 8 hikâyede ise Bursa'dan bahsedilmiştir. Cinânî diğer hikâyelerinin aksine Bursa'daki hikâyelerini daha gerçekçi bir şekilde kaleme almış ve Bursa'da geçen olaylar hakkında bilgi verirken Bursa'yı yaşayan bir şehir olarak resmetmiştir. Şehirdeki tarihî yapıların isimlerini de aktaran Cinânî'nin bu tavrı dönemin Bursa yaşantısı hakkında bilgi vermesi nedeniyle dikkat çekicidir. Hikâyelerde Muradiye Hamamı, Muradiye Camii, Peri Paşa Hamamı, Çekirge Hamamı, Eski Kaplıca semti, Bınarbaşı Mezarlığı, Eski Gulle Pazarı, Samanlı, Eşekyedi, Ülfez ve Keşiş Dağı isim olarak zikredilmekle birlikte Keşiş Dağı haricinde diğer mekânlar bizzat hikâyelerin geçtiği temel mekânlar olarak kullanılmıştır.

Bir kadın düşkününün dikkatsizliği sonucu genç ve güzel cariyesi yerine yüz yaşında bir ihtiyar ile bir gece geçirmesinin anlatıldığı 2. hikâyede ilk defa Bursa'dan bahsedilmekte ve bu hikâyede Bursa yalnızca hikâyenin başkişisinin önceki hayatını yaşadığı bir yer olarak zikredilmektedir. Bu açıdan ele alındığında hikâyede Bursa'nın hiçbir fonksiyonu yoktur ancak hikâyenin başındaki Bursa tasviri Cinânî'nin kendi

¹ Ramazan Korkmaz, "Romanda Mekânın Poetiği", **Romanda Mekân**, Editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, Ankara, Akçağ Yayınları, 2021, s. 12.

memleketi olan Bursa'ya bakışını göstermesi bakımından önemlidir. Cinânî hikâyesinin giriş kısmında Bursa'dan bahsederken şu tarifi kullanır: *Meger bir târîhde mahrûsa-i Brusada, ki reşk-i bâğ-ı cenân ve gayret-i gülşen-i rıdvândur.*²Cinânî'nin Bursa'yı bu şekilde bir tasvirle anlattığı hikâye bununla sınırlı değildir. Yine Bursa'da yaşanmayan ancak Bursa'da duyulan 15. hikâyede Bursa'yı benzer şekilde tanımlayan Cinânî, Bursa'yı cennet bağlarını dahi kısıktırarak bir yer olarak anlatır: *Mahrûsa-i Brusa ki gayret-i bâğ-ı rıdvân ve nümûdâr-ı gülîstân-ı cinândur.* (s.68) Mekân olarak Bursa'nın kullanıldığı bir başka anlatı olan 71. hikâyede Bursa'yı bir dekordan ziyade tarihî mekânları ile yaşayan bir şehir olarak aktaran Cinânî, bu defa şehrin tasvirini yapmaz ancak Bursa'nın önemli bir yapısı hakkında bilgi verir:

Mahrûsa-i Brusa hamâhâallâhi 'ani'l-bâsâda Murâdiye semti demekle ma'rûf mahallede ki cenâb-ı cennet-mekân kuds-âşiyân merhûm Sultân Murâd Hân 'aleyhi'r-rahmete huve'r-rıdvân bir imâret ve bir hammâm yapup kendülerün dahı türbe-i mutahharası ol imâret kurbında vâki olmuştur. (s.71)

Sultan Murat döneminde yapılan imaret ve içerisindeki hamam hakkında bilgi veren Cinânî, hikâyesine mekân olarak da Muradiye Hamamı'nı seçer. Hamama gitmek üzere arkadaşı ile sözleşen adamın hamam yolunda ve hamam içerisinde arkadaşı kılığına bürünmüş cinlerle karşılaşmasının anlatıldığı hikâyede mekânın taşıdığı önem bununla sınırlıdır. Hikâyede bahsedilen Muradiye Hamamı, Muradiye Külliyesi içerisinde yer alan hamamdır ve 1424-1426 yılları arasında Muradiye Camii ile birlikte inşâ edilmiştir.³Uzun yıllar halkın kullanımında kalan hamam günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından koruma altına alınmıştır.

Bursa'da geçen bir başka anlatı olan 17. hikâye de bir cin hikâyesidir. Anlatılan olayın Bursa'da geçtiği başlangıç kısmında ifade edilmiş ancak mekân konusunda daha fazla bilgiye yer verilmemiştir. Bursa'da Câmi-i Kebîr'de müezzin olan Karakaş namı birinin başından geçen hikâyede Bursa bir dekor olarak kullanılmış olay ve

²Cinânî, **Bedâyiü'l-Âsâr Cilt: 2**, Hazırlayan: Osman Ünlü, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2009, s. 13. (*Bedâyiü'l-Âsâr*'dan bundan sonra yapılacak alıntılar bu esere göredir)

³ Kâzım Baykal, **Bursa ve Anıtları**, Bursa, Hâkimiyet Tesisleri, 1993, s. 20.

karacterin gelişiminde bir etkisi olmamıştır. Hikâyede anlatılan olay Karakaş'ın babası gibi gördüğü hocası Enverî'nin evinde geçmektedir. Bunun dışında bir mekân kullanımı bulunmamaktadır. Hikâyede ismen kullanılan Cami-i Kebir bugün de şehrin önemli simgelerinden biri olan Ulu Cami'dir. Niğbolu Savaşı (1396) sonrasında elde ettiği galibiyetin ardından içki ve eğlence hayatını bırakıp kendini hayra adayan Yıldırım Bayezıt tarafından yaptırılmıştır.⁴ Caminin yapım yılını kesin olarak belirten bir kitabeye rastlanmamaktadır. Ancak minber kapısı üzerinde yer alan kitabede bulunan 1399 tarihi caminin yapım yılı olarak kabul edilmektedir.⁵ Günümüzde Bursa'nın anıt eseri olma özelliğini koruyan Ulu Cami, Timur ordularının işgal ettiği şehirden ayrılmalari sırasında yakılmıştır.⁶ Cami ayrıca 1494, 1503, 1551, 1563, 1567, 1572, 1668, 1670, 1724. 1742, 1815, 1855, 1961 yıllarında büyük onarımlar görmüştür.⁷

Külliyatın 19. hikâyesi mekân açısından Bursa'da geçen diğer hikâyelere göre daha zengindir. Hikâyede Bursa'ya ait üç mekân adı kullanılmıştır. Mekânlar bu hikâyede de klasik hikâye anlayışına uygun bir şekilde ve derinliksiz bir biçimde kullanılmış, yalnızca olayların geçmesi için gerekli birer dekor görevi görmüşlerdir. Hikâyede arkadaşları ile tabiatı seyretmek için su kenarında bulunan Ülfaz adlı yere giden kişinin dönüş yolunda yaşadığı bir olay sonrasında cin taifesinden kişiler tarafından rahatsız edilmesi anlatılmıştır. Hikâyede kullanılan mekânlar Ülfaz, Eşekyedi ve Muradiye Cami'dir. Bu mekânların ele alınışı şekli de yüzeyseldir. Hikâyede ismen anılan Muradiye Cami, bünyesinde 17 yapıyı barındıran Muradiye Külliyesi içerisinde yer alan ve bulunduğu semte ismini veren bir yapıdır. Yapımına 1425 yılında başlanan ve 1426 yılında tamamlanan Muradiye Camii, II. Murat tarafından yaptırılmıştır.⁸ Dönemin bu büyük yapısı hikâyede gerçekleşen olaya yön veren bir mekân olmaktan uzaktır. Muradiye Cami, cinler tarafından kandırılmaya

⁴ Hoca SadeddinEfendi, **Tacü't Tevarih**, Cilt: 1, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s. 222.

⁵ Mustafa Çetinaslan, "Bursa Ulu Camii Hünkâr Mahfili", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 6, Sayı 25, 2012, s. 190.

⁶ Baykal, a.e., s. 101.

⁷ **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Tarihi Eserler III**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s. 186.

⁸ Apdullah Kuran, **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Camii**, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1964, s. 84.

çalışılan bir adamın hocasının imamlık yaptığı bir mekân olarak ele alınmıştır. Hikâyede kahraman ve arkadaşlarının bahar günleri geldiği için su kenarına gidip doğayı izledikleri ve eğlendikleri Ülfet'in günümüzde neresi olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Ancak kahramanın bir kurbağaya taş atıp cinlerin kendisine musallat olmasına neden olan durumun yaşandığı Eşekyedi, eski adı Bigados ve Sitos olan şimdilerde ise Soğanlı ismiyle anılan köydür.⁹ Günümüzde Osmangazi ilçesine bağlı bir mahalle olan Soğanlı, 2019 yılı nüfus sayımı verilerine göre 26.306 nüfusu ile orta büyüklükte bir mahalledir. Hüdavendigar İmareti ve Külliyesi'ne vakfedilmiş olan köyün vakfın vakfiyesinde adı anılmazken köy hakkında tek bilgi 1455 tarihinde 407 kile buğday üretimi sonrasında 3637 akçe vergi verdiğidir.¹⁰ Köyün hikâyedeki kullanım amacı da özel bir duruma işaret etmez.

54. hikâye Bursa'nın anıldığı bir diğer hikâyedir. Cin padişahının kızı ile geceleri buluşan bir mecnunun anlatıldığı hikâyede nakledilen olayın İstanbul'da geçtiği anlatıcı tarafından belirtilmiştir. Bursa ise hikâyenin duyulduğu yer olarak kullanılmış ve olayı rivayet edenin Muradiye Cami'nde müezzinlik yapan Kadri isimli kişi olması dışında Bursa ile ilgili özel bir tasvir yoktur.

Bursa'da geçen hikâyeler arasında cinlerin musallatını konu alan 57. hikâye Yahudiler arasında Peri Paşa Hamamı denilen bir yerde geçmektedir. Hamamı işleten ve geceleri de orada yatan bir kişinin gece vakti cinler için hamamı yakmasının anlatıldığı hikâyede Bursa'ya ait başka bir mekâna yer verilmemiştir. Olay hamamın içerisinde geçmekteyken Peri Hamamı hakkında bilgi verilmez. Zikredilen hamamın hangi semtte olduğu ya da Müslümanlar arasındaki adı ile ilgili bilgilere hikâyede yer verilmemesi, anlatılan olayın mahiyeti ile birlikte düşünüldüğünde Cinânî'nin Peri Paşa Hamamı diyerek özel bir hamamı kastetme amacıyla olmadığını akla getirmektedir. Olağanüstü bir olayın yaşanabileceği herhangi bir hamam anlatıldığı düşünülebilir.

⁹ NiyaziTopçu, "Murat Hüdavendigar'ın Bursa Vakfiyesi ve Vakıf Köyleri", **Bursa Araştırmaları Dergisi**, Güz, Sayı 10, 2005, s. 52.

¹⁰ A.y.

Bursa'nın yalnızca ismen zikredildiği bir başka hikâye ise 68 numaralı yine doğaüstü bir olayı konu alan anlatıdır. Bursa'dan İstanbul'a gitmek için çıktığı yolda duyduğu bir olayı nakleden anlatıcı, Bursa ile ilgili başka detay vermez.

71. hikâye Bursa'nın Cinânî tarafından övüldüğü bir başka hikâyedir. Mekân olarak oldukça zengin olan hikâyede kahraman Bursa'da yaşamaktadır. Bursa'dan Hindistan ve Çin memleketlerine sefer eden kahramanın Bursa ile ilgisi bununla sınırlı tutulmuş, hikâyede bir daha Bursa ismi anılmamıştır. Ancak giriş kısmındaki tasvir ile Bursa'ya dair bir tanımlama yapılmıştır: *Memâlik-i mahmiyye-i Osmâniyyeden mahrûsa-i Brusadan ki reşk-i bağ-ı cinân ve gâyet-i ravzâ-i rıdvândur.* (s.270) Benzer bir tanımlama 74. hikâyede dikkati çeker. Cinânî, Bursa'nın isminin geçtiği bir diğer hikâye olan bu anlatıda Bursa *Memâlik-i mahmiyye-i Osmâniyyeden nümûne-i firdevs-i a'lâ olan şehir-i Brusada...* (s. 299) diyerek külliyyatın diğer hikâyelerinde yer alan şehirlere karşı gösterilmeyen bir tavırla Bursa'yı bir defa daha cennete benzetilmiştir. Hikâyede bu betimleme dışında Bursa hakkında başka bilgi verilmez. Bursa bu hikâyede de yalnızca bir dekor vazifesi görmektedir. Mekân hikâyede olaylar dizisinin akması için gereken bir başlangıç noktasından öteye gitmez. Karakterin gelişiminde ya da ruh dünyasında herhangi bir işleve sahip değildir.

79. hikâye Bursa'da geçen bir hikâye olmakla birlikte şehir hakkında başka bilgiler içeren ve farklı mekânların da görüldüğü bir hikâyedir. Cinânî, Bursa isminin geçtiği diğer hikâyelerde olduğu gibi bu hikâyede de söze Bursa'yı överek başlar. Övgü dolu sözlerini Bursa'ya karşı cömertçe kullanan Cinânî bu anlatının girişinde de Bursa ve cennet ilişkisini kurar.

*Gayret-i bâğ-ı cinân ve nümüdâr-ı gülşen-i rıdvân olan şehir-i Brusa
hamâhallâhu ani'l-bâsâda ahâli-i şehrdan biri bir civâna âşık-ı
sâdık olup ittifâk mâbeynlerinde adû-yı bî-insâfun nifâkı te'sîr
etmekle bir gece rencide-hâtır olur hayli bî-huzûr oldu.* (s.325)

Eşiyle Çekirge Hamamı'na giden bir adamın cami avlusunda karşılaştığı bir kişiye cenaze taşıması için yardım etmesi ve sonrasında ölen kişinin görevini üstlenmesi ve akabinde gelişen olayların anlatıldığı hikâye, mekân açısından oldukça zengindir. Ancak bu hikâyede de Bursa olayların geçtiği bir mekân olmaktan öteye

gidemez ve kahramanın dönüşümüne katkı sağlamaz. Hikâyede adı anılan Çekirge Hamamı'nın suyunun birçok hastalığa şifa olduğu belirtilirken özellikle cüzzamlıların kırk gün hamamın suyundan içmelerinin ardından eski sağlıklarına kavuştuğuna inanılır.¹¹ Kitabesinde herhangi bir tarih düşülmediği için yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte hamam 1365-1370 yılları arasında halkın ücretsiz yıkanmasını sağlamak amacıyla inşa edilmiştir.¹² Hikâyede geçen bir diğer mekân olan Eski Gulle Pazarı'nın neresi olduğu hakkında bilgi verilmez. Tahıl anlamına gelen gulle kelimesinin bu anlamı düşünüldüğünde söz konusu mekânın hangi amaçla kullanıldığı görülür. Yapılan araştırmada Eski Gulle Pazarı adında bir yere rastlanmamıştır. Ancak XVI. yy'da tahıl depolanması ve tüccarların konaklaması için Eski Tahtakale Pazarı kullanılmıştır. İnebey Mahallesi ile Hisar bölgesi arasında yer alan Tahtakale Pazarı ilerleyen yıllarda şehrin genişlemesi üzerine Karakadı bölgesine taşınmıştır.¹³ Yapılan yeni yapının Yeni Gulle Pazarı adıyla anılması Eski Gulle Pazarı'nın Tahtakale Pazarı olduğunu desteklemektedir. İsmi bulduğu bölgeden alan han, Yoğurt Hanı olarak da bilinmektedir.¹⁴ Çelebi Mehmet devrinde veziriazamlık ve Rumeli Beylerbeyliği görevlerinde bulunan Bayezid Paşa tarafından yaptırılan mekân, Evliya Çelebi'nin Seyahatname 'sinde de isim olarak anılmıştır.¹⁵ 1520 ve 1629 yıllarında iki onarım geçiren¹⁶ han, 2 Mart 1855 tarihli Bursa depreminde ağır hasar almıştır.¹⁷ Günümüzde kısmen ayakta olan han, Tahtakale Çarşısı olarak anılmaktadır.

Hikâyede kullanılan bir diğer mekân ise Bınarbaşı'dır. Hikâyede üçlerden birinin cenaze işlerine yardım eden kahramanın diğer iki kişi ile birlikte ölen kişiyi gömdükleri yer Bınarbaşı'dır. Bınarbaşı günümüzde de mezarlık olarak kullanılan Bınarbaşı'dır. Hikâyede üçlerden olan kişiyi gömdükten sonra dinlenen yer olarak

¹¹ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit**, Hazırlayan: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 24.

¹² Vakıflar Genel Müdürlüğü, **Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Tarihi Eserler III**, s. 355.

¹³ Sermin Çakıcı, "Bursa Tarihi Ticaret Merkezindeki Sürekli Dönüşüm Örneği: Yeni Galle Pazarı Hanı ve Yakın Çevresi", **24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi**, Bursa, 5- 7 Nisan 2012, s. 38.

¹⁴ Fikret Alkan, "Günümüze Ulaşmayan Bursa Hanları", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bursa, 2019, s. 41.

¹⁵ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit**, s. 20.

¹⁶ Kamil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü Cilt I**, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009, s. 184.

¹⁷ Neslihan Aydın, "Arşiv Belgeleri Işığında 1855 Depremi ve Bursa Yapılarına Etkisi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bursa, 2017, s. 24.

belirtilmesi Bınarbaşı'nın Pınarbaşı olduğunu doğrulamaktadır. Günümüzde mezarlık ve mesire yeri olarak kullanılan bölgenin o tarihlerde de aynı işlevi üstlendiği kaynaklarda belirtilmektedir. XVII. yüzyılda Bursa'daki 366 mesire yerinden biri olan Pınarbaşı, yalçın kayalardan akan hazmettirici suyu ile Bursa'nın gönül rahatlatıcı mesire alanlarından biridir.¹⁸ Günümüzde de mesire alanı olarak kullanılan bölgenin yanında da Pınarbaşı Mezarlığı bulunur. Hikâyede de anlatılan Pınarbaşı Mezarlığı, Bursa'nın en eski mezarlıklarından biridir. Tarihi Bursa'nın fethinden de önceye dayanan mezarlıkta Koca Mustafa Paşa'nın (öl.1513) mezarının yanı sıra Bursa'nın Türkler tarafından kuşatılması sırasında Türklere yardım eden Bizanslı bir yöneticinin oğlu olan Philippos'un (Hayreddin) (öl.1436) da mezarı bulunmaktadır.¹⁹ Bu da mezarlığın Cinânî'nin yaşadığı dönemde de var olduğunu göstermekte ve Bınarbaşı olarak ifade edilen mekânın Pınarbaşı olduğunu kanıtlamaktadır. Günümüzde mesire alanı ve mezarlığın bulunduğu alan Osmangazi ilçesi sınırları içerisinde yer almakta ve Pınarbaşı Mahallesi olarak adlandırılmaktadır.

Bursa'da geçen hikâyelerde bahsedilen son mekân ise günümüzde de Bursa'nın simgesi olan Uludağ'dır. Hikâyenin son kısmında yalnızca isim olarak Keşiş Dağı şeklinde geçen Uludağ'ın hikâyede ele alınışının herhangi bir özel amaca hizmet etmediği görülür. Osmanlı döneminde Keşişler Dağı olarak anılan Uludağ hikâyede de bu isimle geçer. Ömer Kaptan'a göre bu tanımlama ilk olarak Osmanlılar tarafından yapılmamıştır. Türklerden daha önce Bizanslılar da bu dağı Keşişler Dağı olarak adlandırmışlardır.²⁰ Dağın adının nereden geldiği hakkında bilgi veren Evliya Çelebi de Ayasofya'dan rahip ve patriklerin dünyadan el ayak çekerek bu dağda konaklamalarından dolayı dağın isminin Keşiş Dağı olduğunu ifade eder.²¹ XVI. yüzyılda halk arasında Keşiş Dağı olarak tanınmaya devam eden Uludağ, artık İslam coğrafyasının önemli mekânlarından biridir. Bu durum edebiyata şu şekilde yansır:

¹⁸ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit**, s.30.

¹⁹ Mefail Hızlı, Osmanlı Dönemi Bursa Mezarlıkları, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 8, 1999, s. 142.

²⁰ Ömer Kaptan. **Mysia Olymposu'ndan Cebel-i Ruhban'a Uludağ'ın Kadim Tarihi**, Bursa, Bursa Kültür Yayınları, 2023, s. 39.

²¹ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit**, s. 32.

Bi-hamdillah ki şimdi ol diyarı

*Makam-ı Ehl-i İslam itdi Bâri*²²

Cumhuriyet Dönemi'nde Keşiş Dağı'na ilk tırmanışı gerçekleştiren Osman Şevki Uludağ'ın Erkan-ı Umumiyye'ye verdiği raporda yaptığı önerinin kabul edilmesiyle Mareşal Fevzi Çakmak'ın emriyle Keşiş Dağı'na Uludağ adı verilir.²³

3.1.2. İstanbul

Osmanlı'nın başkenti ve dünyanın en büyük merkezlerinden biri olan İstanbul, Cinânî'nin hikâyelerinde bahsettiği bir başka şehirdir. 1477 yılında yapılan nüfus sayımına göre yoğun bir nüfusa sahip olduğu görülen İstanbul'un hane sayısı 16.234'tür. Bu hanelerin 14.803'ü İstanbul'da, 1521'i ise Galata'dadır.²⁴ Bu sayıya saray halkının ve kapıkulu ocaklarının da eklenmesi ile birlikte İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar'da 180-190 bin arasında kişinin yaşadığı sonucuna varılmaktadır.²⁵ Şehrin nüfusu 1570-1580 yılları arasında 700.000'e yükselir.²⁶ XVI. yüzyıl şartları düşünüldüğünde bu sayı oldukça yüksektir. İmparatorluğun başkenti, Ortaçağ dünyasının önemli merkezlerinden biri olma özelliğini fethin ardından da devam ettirir.

Bedâyiü'l-Âsâr'da 15 hikâyede İstanbul ismi zikredilmekle beraber bu hikâyelerde İstanbul, bazen hikâyenin geçtiği yer olarak belirtilmiş bazılarında ise yalnızca ismi geçmiştir. 8 hikâyede İstanbul yalnızca isim olarak ifade edilirken 7 hikâye İstanbul'da geçmektedir. Acıbe ve garibe'lerin 3'ünde de İstanbul mekân olarak kullanılmıştır.

Bedâyiü'l-Âsâr'da İstanbul adına ilk defa 8. hikâyede rastlanmaktadır. Gençliğinde Rodos'a giden ve bu ziyareti sırasında Girit'te bir deniz savaşına katılan

²²Mustafa İsen, Hamit Bilen Burmaoğlu, "Lâmî'nin Bursa Şehrengizi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 1987, s. 59.

²³ Nuri Özcan, "Osman Şevki", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s.123.

²⁴ Halil İnalcık, "İstanbul", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 23, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 233.

²⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri Şehir İskânı ve Nüfusu*, Ankara, Doğu Matbaası, 1958, s. 82.

²⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı Mâli Sayımları Üzerine Araştırma", Çeviren: Mehtap Özdeğer, *İstanbul İktisat Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, 2001, s. 19.

kişinin macerasının anlatıldığı hikâyede İstanbul yalnızca başkent olması nedeniyle isim olarak belirtilmiştir. Gemide geçen olağanüstü olayların anlatıldığı 11. hikâyede de İstanbul sadece varılmak istenen bir hedef olarak ele alınır. İstanbul, İskenderiye’den başlayan bir yolculuğun son durağıdır. Hikâyede yolculuk sırasında oldukça ilginç durumlara düşen kahramanın İstanbul’daki akıbeti hakkında bilgi verilmemektedir. Neredeyse aynı tema üzerine kurulan 22. hikâyede de İstanbul’un kullanım amacı varılmak istenen hedeften öteye geçmez. 48. hikâyede ise İstanbul bu defa yolculuğun başlangıç noktası olarak dikkat çeker. Bu defa yolculuk İstanbul’da başlar Mısır’da noktalır.

İstanbul, kahramanlık teması etrafında şekillenen 63. hikâyede olayların bir kısmının geçtiği mekân olarak karşımıza çıkar. Asıl kahramanlığın yaşandığı yer olmasa da İstanbul bu hikâyede yukarıdaki hikâyelerden daha farklı bir şekilde kahramanın ilk yerleşim yeri olarak belirtilmiştir. Hikâyenin başında İstanbul isim olarak verilmez. Kahraman başından geçenleri anlattığı sırada bir zamanlar İstanbul’da yaşadığını şu şekilde anlatır: *Evâil-i hâlde dergâh-ı âdâlet-penâh-ı pâdişâhîde yeniçeri idüm”* (s.241) Bu beyanda İstanbul isim olarak belirtilmez ve Cinânî Bursa’yı anlattığı gibi burada kahramanın ağzından bir İstanbul övgüsü yapmaz. Bunun nedeni İstanbul’un hikâyede ele alınış biçimidir. Olayı anlatan kişi İstanbul’dan bir dedikodu sonrasında kaçmış ve bir daha oraya ayak basmamıştır. Hikâyenin sonuç bölümünde de İstanbullu olduğunu açık açık belirtir ve hatta hangi semtte yaşadığını da aktarır: *Ben dahı İstanbul oğlanı ve Yedikuleliyem.* (s. 246)

68. hikâyede de İstanbul diğer yolculuk hikâyelerinde olduğu gibi yalnızca ismen anılır. İstanbul burada da varılmak istenen bir yer olarak kullanılmıştır: *Bir gün vâlidüm Bursada vâki Samanlu yolından İstanbula ve bir mühimi ityân için sefer eder.* (s. 265)

74. hikâyede ise İstanbul kullanımı yolculuk sırasında konaklanan bir yer olmaktan öteye gitmemiştir. Cinânî burada da İstanbul’a dair bir tanımlama yapmamakta, yalnızca ticaret maksadıyla İstanbul’dan eşya aldıklarını aktarmaktadır.

İstanbul 76. hikâyede önemsiz bir şekilde hikâyede yer alır ancak bu anlatıda İstanbul hakkında diğer tanımlamalardan daha farklı bir yol izlenir ve övgü dolu

sözlere başvurulur. İstanbul bu hikâyede kahramanın çalışmak için geldiği ve 18 yıl ikamet ettiği şehirdir. 18 yıllık gurbetin ardından eve dönüş yolunda yaşadığı olumsuzlukların anlatıldığı hikâyedeki İstanbul tanımı şu şekildedir: *İttifâk bir yıl ol cânibde kaht u galâ zuhûr etmekle debbâğün san'atı revâc üzre olmayup kabîle-i İslâm ve tahtgâh-ı pâdişâh-ı adâlet-encâm olan İstanbula gelüp onsekiz yıl mahmiyye-i merkûmede kâr u kesbe meşgûl oldu.* (s. 307)

İstanbul'un isim olarak anıldığı hikâyeler genellikle kahramanlık ya da olağanüstü maceralarla bezenmişken İstanbul'da yaşanan olayların anlatıldığı hikâyeler daha gerçekçi bir kurguya sahiptir. Ayasofya'da Cuma namazı vaktinde karşılaştığı yaşlı birinin peşinden kırklar meclisine giden adamın başına gelenlerin anlatıldığı 78. hikâye dışındaki anlatılarda olağandışı bir duruma rastlanmaz.

İstanbul'da geçen hikâyelerin ilki bir Malta gemisinden ele geçirdiği kâfir beyinin kızını kendisine cariyeye yaptıktan sonra çevresinden gelen ısrarlar sonrasında satan ancak parasını denize düşüren adamın hikâyesidir. Bu hikâye herhangi bir olağanüstü durum içermemekle birlikte İstanbul'un bazı semtlerinin mekân olarak kullanılması bakımından önemlidir. Kahraman kızı ilk önce Üsküdar'da bulunan evine getirir, cariyeyi satması yönünde yapılan telkinlere ve baskılara karşın cariyeyi satmayan adam o tarihlerde şehirde görülen bir hastalık neticesinde korkuya kapılır ve cariyeyi satmaya razı olur. Üsküdar'daki hastalık hakkında bilgi de veren Cinânî, dönemine dair bir konuya değinir: *Bir müddetden sonra eyyâm-ı temûz-ı pür-sûz geldi. Mahmiye-i Üsküdârda ma'hûd hastalık zâhir oldu. Her kişiye za'f-ı kalb gelüp kendüyi mevtâdan bildi.* (s. 57) Hastalığın yayılması sonrasında ölüp gidebileceğini düşünen ve bu nedenle değerini bulmuşken cariyeyi satmaya karar veren adam 2000 floriye cariyeyi satar. Ancak parayı koyduğu keseyi İstanbul'a gitmek üzere bindiği kayık Emin İskelesi'ne yanaşırken düşürür. Cinânî hikâyenin bu kısmında İstanbul ismini kullanmayıp Konstantiniyye der. Hikâyede daha sonra Galata ismi okuyucunun karşısına çıkar. Galata su altına dalmayı bilen gavvasların bulunduğu yer olarak kullanılır. Hikâyenin daha sonraki satırlarında Tophane ve Emin İskelesi'nden de bahsedilir ancak klasik hikâye anlayışında görüleceği üzere söz konusu mekânlar hakkında isimden başka bilgi verilmez. Cinânî, hikâyenin devamında mekânı yalnızca bir fon olarak kullanır.

Kütahya’da başlayan 20. hikâye İstanbul’da sona erer. Bir cinle yakın dostluk kuran adamın cinin yardımıyla zengin olması sonrasında göç ettiği şehir İstanbul’dur:

*Bundan evvel okurlanurdum, hiç nesne fetholmazdı, bu alâka olalı
zihnüm dahı açıldı, zîbâ dânişmend oldum ve fazl u kemâlle
gerçekden şöhet buldum. Hareket lâzım gelüp Kütâhiyye’den
İstanbul’a gelüp ve suhana el öpüp bir hücrede sâkin oldum. (s. 80)*

Bu hikâyede İstanbul’da semt adı da verilmiştir. Yedikule’de arkadaşı olan cinin cenazesine katılan adamın ağzından anlatılan merasimde mekân dikkati çekmez. Klasik hikâyede sıkça kullanılan bir şekilde mekândan ziyade yaşanan olayların tasvirine yer verilir. Olayın yaşandığı semtin bir önemi yoktur. Bu hikâyede de önemli olan, olaydır. Bu nedenle anlatıcı hangi semte geldiğini yalnızca isim vererek belirtir. Cinin cenazesinin niçin belirtilen semtte yapıldığı, yolculuk esnasında nerelerden geçtiği gibi ayrıntılar üzerinde durulmaz. Semt bu hikâyede bir isim olarak kalmaktadır:

*Dediler ki eger câ’iz ise gel cenâzesine hâzır ve âhir vaktinde
ahvâline nâzır ol. N’ola deyüp ardlarına düşdüm. Giderek Yedikule
semtine varduk. Gördüm, bir hâlî yerde hayme vü hargâh kurulmuş.
Ervâhdan çok kimesne cem olmuş, ol civân-ı maktûlî orta yere
yaturmuşlar ve üzerin siyâh katifelerle örtmüşler. Babası ve sâ’ir
müte’allıkâtı başı ucına oturmuşlar. Tesbîh getirüp meyyitün etrâfını
tolaşdurmuşlar ve çevirmeğe mübâşir olup tevhîde meşgul olmuşlar.
(s. 81)*

İstanbul’da geçen bir başka hikâye olan 33. hikâyede de Cinânî’nin tavrı değişmemekle birlikte İstanbul bu hikâyede biraz daha uzun bir şekilde tanımlanır. Muzır olarak nitelendirilebilecek bir hikâye olan 33. hikâye hamamda karşılaştığı bir adamın garip şekilde kolunu sürekli olarak çevirdiğini gören bir kişinin olayın içyüzünü öğrenmesini anlatır. Hikâye dönemin İstanbul’unda Sırt Hamamı’nda geçmektedir. Cinânî hikâyeyi kimden naklettiğini belirttikten sonra İstanbul’u ihtişamlı bir biçimde tasvir eder: *Dâru’s-saltanati’s seniyye mahmiyye-i Kostantiniyyede vâki olan Sırt hammâmına bir gün seherden gusl lâzım olmağın*

'azîmet etdüm ve câmekânda soyunup tenhâca bir halvete girdüm. (s. 123) Anlatıcı hamamın bulunduğu yer hakkında daha fazla bilgi vermez ancak hamamın fazlasıyla dolu olduğunu ifade etmek için abartılı ve sade bir dil kullanır: *Meger ol gün cum'a günü olup ol gece her kişi hatunıyla mu'âmele etmegün gusliçün ol denlü âdem gelmiş idi. Hammâm-ı mezbûrda igne bıragıcak yer bulunmazdı. Dellâk bir kurna bulıvertüp bir cânibine oturdum. (s. 123)*

Hikâyede belirtilen Sırt Hamamı günümüzde Örücüler Hamamı adı altında hizmet vermeye devam eden hamamdır. Beyazıt'ta bulunan Kapalıçarşı'nın Örücüler çıkışında yer alması nedeniyle Örücüler Hamamı olarak da bilinen yapı müdavimlerinin ekseriyetle sırtında yük taşıyan kişiler olması nedeniyle Sırt Hamamı olarak anılmıştır.²⁷ Yapım tarihi bilinmeyen Sırt Hamamı'nın Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya Vakfiyesi'nde adı geçtiği düşünülürse 1489'dan önce yapıldığı anlaşılr.²⁸ Bu hikâyede de İstanbul yalnızca olayın geçmesi için gerekli olan bir mekân işlevindedir. Karakterin ruh dünyasında değişim yaratan bir özellik taşımaz.

40. hikâyede İstanbul adı geçmese de hikâyenin giriş kısmında yer alan cümleden hikâyenin İstanbul'da geçtiği anlaşılmaktadır. Anlatıcı, *Bir gece ittifâk ahşam namâzını merhum Sultân Süleymân Hân 'aleyhi'r-rahmete ve'r-rıdvân câmi'inde edâ edüp kendü gam-hâneme ve künc-i kâşâneme teveccüh ü 'azîmet üzre iken nâ-gâh bir kimesne ardumdan çağurup beni turgurdu. (s. 12)* diyerek olayın İstanbul'da yaşandığını belirtir. Genç bir yeniçerinin işret âleminde yakalanması sonrasında yapmış olduğu bir hile ile cezadan kurtulmasının anlatıldığı hikâyede İstanbul ismine rastlanmaz. Hikâyedeki mekânlar bununla sınırlı değildir. Cinânî bu hikâyede içki meclisini oldukça canlı bir üslupla betimlemekte ve gerçekçi bir tasvire başvurmaktadır ancak bu meclis de hikâyede bir çevresel mekân olarak kalmaktadır. Anlatıcı davet edildiği meclise girer girmez etkilendiğini belirtip meclisin güzelliğini tasvir edemeyeceğini söyler:

Kaçan ki içerü girdüm, ne gördüm ki bir meclis-i işret-âyîn tertîb ü tezyîn eylemişler ki tavsîfde hired âciz diller kasir. Bir taraf civânân-

²⁷ Latife Aktan, "İstanbul'daki Çinili Hamamlar", *ActaTurcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 2, 2010, s. 129.

²⁸ A.y.

*ı âlî-şânlar ile müretteb ve bir cânib nigârân-ı lâle-ruhsâr u perî-
reftâr ile müzeyyen câm-ı safâ râh-ı rûh-efzâ ile dönmekde ve elvân-
ı ni'met simât-ı işret üzre konulup yenmekde, gonce-lebleri ruhları
gül gül ve dilleri bülbül olup ... (s. 142)*

Bu tasvir her ne kadar canlı olsa da olayın akışında herhangi bir önem taşımamaktadır. Anlatıcı yalnızca okuyucunun zihninde bir meclis imajı oluşturabilmek adına bu tasvire başvurmuştur. Meclisin askerler tarafından basılması ihtimaline karşı kendisine kaçacak bir yer arayan anlatıcının dikkatli gözlerle etrafına bakması sonrasında bulduğu çözümü naklettiği kısımda ise eğlencenin yapıldığı kasrın bir özelliği aktarılmıştır. Anlatıcının bu şekilde bir gözlem içerisine girmesi dönemin eğlence meclislerinin sık sık kolluk kuvvetleri tarafından basıldığını ve bunun neticesinde de cezai müeyyide uygulandığını göstermesi bakımından önemlidir. XVI. ve XVII. yüzyıla ait İstanbul şer'îye sicillerinde içki içme suçunu işledikleri kaydedilen Müslüman kadın ve erkeklerin sayısının 154 olduğunu belirten İhsan Erdinçli suçu sabit görülen 9 kişiye hadd, 7 kişiye ise tazir cezası verildiğini belirtir.²⁹ Hikâyedeki anlatıcı da kendisini cezadan kurtarmak adına kaçış planı hazırlar. Kaçacağı yeri de okuyucuya şu şekilde aktarır: *Meger turduğumuz kasırda taşra bağçeye nâzır bir pencere var idi ki hîn-i meza'ikada halâsa imkân ve derde dermân kâbil imiş, gözüme ol takındı.* (s. 143) Hikâyenin devamında bir hile ile asker cezadan kurtulur. Hikâyede başka mekâna rastlanmaz.

500 altın bulunan kesesi denize düşen adamın hikâyesinin nakledildiği 75. hikâyedeki mekânlardan biri de İstanbul'dur. Cinânî burada da İstanbul ile ilgili herhangi bir övgü tamlaması kullanmaz, yalnızca şehir ismi belirtir. Bu hikâyede de Cinânî'nin başka hikâyelerde görülen Bursa'ya karşı olan övgü dolu cümleleri İstanbul hakkında görülmez. Hikâyede İstanbul, işkembe pişiren Arnavutlar için işkembe hazırlayan, temizleyen ve bu işkembeleri 3 akçe karşılığında satan adamın yaşadığı yer olarak zikredilir. Osmanlı'da işkembe tüketiminin tam olarak ne zaman başladığı bilinmese de XV. yüzyılda işkembenin saray mutfağında gerek yemeklerde

²⁹ İhsan Erdinçli, "Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhânelere Yaklaşımı", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 16, Sayı: 31, 2020, s. 10.

kullanıldığı gerek çorba yapılarak tüketilmiştir.³⁰ 1473 yılının Şaban ayında saraya 180 adet işkembe alınmıştır.³¹ Bu da işkembenin halkın olduğu kadar üst kesimin de sofrasına girmiş olduğunu gösterir. 1726'ya gelindiğinde ise İstanbul, Galata, Kasımpaşa ve Tophane'de toplam 22 adet işkembeci dükkânı bulunmaktadır.³² Bu dükkânların 9'unun sahibi Müslüman iken 1 dükkân ise Müslüman gayrimüslim ortaklığında işletilmektedir. İşkembecilerin geri kalanı gayrimüslimler tarafından işletilir.³³ Kadı sicillerindeki bu bilginin aksine Evliya Çelebi Seyahatname'de İstanbul'da 300 adet işkembeci dükkânının bulunduğunu aktarır. Bu 300 dükkânda ise 800 kişi çalışmaktadır. İşkembecilerin tamamının Rumlardan oluştuğunu ifade eden Evliya Çelebi, bu esnafın Zağarcılar ve Samsonhane Ocakları'na her gün altışar eşek yükü işkembe verdiklerinden dolayı her türlü örfi vergiden muaf olduklarını anlatır. İşkembe çorbasının sabah mahmurluğunu gidermek için etkili olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, bu nedenle işkembe çorbasını "kabahat çorbası" olarak adlandırır.³⁴ Hikâyede İstanbul ya da İstanbul'daki işkembeci esnafı hakkında bilgi verilmez. İşkembecileri yıkarken denizde içi altın dolu bir ufak sandık bulan adamın sandığı hangi semtte hangi kıyıda bulunduğu dahi aktarılmaz. Cinânî'nin mekânı ele alış tarzı bu hikâyede de yüzeyseldir. Anlatıcı İstanbul'da etkisini gösteren veba salgını ile de ilgilenmez. Vebanın şehir üstündeki etkisi anlatılmaz, yalnızca denizden altın dolu sandık bulan adamın hazinedarının vefatı için bir vesile olarak ele alınır. Veba salgınının şehrin ya da karakterin ruhi durumu üzerinde herhangi bir etki yapıp yapmadığı ile ilgilenmez: *İttifak İstanbul'da bir azîm vebâ vâki oldu. Mezbûr bazergânun yedi sekiz nefer hizmetkârları fevt olup hazinedarı vefât etdi.* (s. 305)

Hikâyenin anlattığı zaman dilimi hakkında bilgi verilmemesine karşın *Bedâiyü'l-Âsâr*'ın yazım yılı düşünüldüğünde bahsedilen veba salgınının Haziran 1571'de yaşanan büyük salgın olduğu düşünülebilir. 1570- 1600 yılları arasında

³⁰ Süheyl Ünver, **Fatih Devri Yemekleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1952, s. 21.

³¹ Hülya Sepken, "Osmanlı Sarayında Mutfak Kültürü ve Sofra Gelenekleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2008, s. 5.

³² İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / 1726-1738), Hazırlayanlar: Fuat Recep, Sabri Atay, İstanbul, 2010.

³³ Arif Bilgin, "Osmanlı İstanbul'unda Yemek Kültürü", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt: 4, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 182.

³⁴ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul, Cilt: 1, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008. ss. 525-526.

Osmanlı'da hemen hemen her yerleşim biriminde görülen veba, İstanbul'da da çok sayıda can kaybına yol açar.³⁵ 1570'lerden başlayarak XIX. yüzyıla kadar belirli aralıklarla İstanbul'da ortaya çıkan veba özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra her yıl şehri ziyaret eder.³⁶ Cinânî'nin İstanbul'da geçen bir hikâyede önemsiz bir ayrıntı gibi görülen veba salgınından bahsetmesi XVI. yüzyıl İstanbul'unda vebanın ne derece yaygın olduğunu gösterir.

Bedâyiü'l-Âsâr'da İstanbul'da geçen son hikâye olan 78. hikâye İstanbul'da yaşandığı rivayet edilen diğer hikâyelerin aksine olağanüstü nitelikler taşır. Buna karşın mekân olarak daha fazla örnek barındırır. Cinânî'nin İstanbul'u ele alış biçimi ise bu hikâyede diğer hikâyelerdekinden oldukça farklıdır. Bu hikâyenin giriş kısmında İstanbul ve Ayasofya'dan bahsedilirken övgü dolu sözlere yer verilmiştir. Cinânî İstanbul'un devlet ve din merkezi olduğunu vurgularken Ayasofya'nın büyüklüğüne de vurgu yapmaktadır:

Bir gün kible-i İslâm ve tahtgâh-ı pâdişâh-ı İslâm ya'nî mahmiyye-i Konstantiniyye cennet-i anîl-beliyyede vâki olup câmi-i azîm ve ma'bed-i kadîm olan Ayasofyada bir cum'a günü sulehâdan bir merd-i sâlih cum'a namâzın kılmağa varup sa'irlerden mukaddem varmağa tâ mihrâb-ı şerîfe karîb bir mahalle varup salâta meşgûl olur. (s. 322) girişi ile açılan hikâyede Ayasofya'nın bir Cuma namazı vaktindeki kalabalığı anlatıcı tarafından dile getirilir. Kalabalık nedeniyle camiden erken çıkmak isteyen anlatıcı buna imkân bulamaz. Bu kalabalık anlatımı oldukça canlı ve gerçekçi olması bakımından önem taşımaktadır:

Meger ol gün Ayasofyada bir izdihâm olur ki halk oturacak turacak yer bulamazlar. Nâ-gâh esnâ-yı salâtda ol kimesneye tekâzâ-yı hâcet vâki olup bir mertebe ıztırâb tutar ki kâbil-i beyân degüldür. Derdmend kişi etrâfına bakup ister ki kalkup taşra çıkup gide. Halkun bir mertebe müzâhamesin görür ki aslâ geçmege kâbiliyyet ü imkân yok. Fi'l-hakîka taşra çıkmağa ikdâm eylese dört beş saf geçmedin fezâhat olmak mukarrerdür. (s. 322)

³⁵ Nûkhet Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba*, Kitap Yayınevi, 2017, s. 254.

³⁶ A.e., ss. 236-237.

“Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki Gülabi Ağa Hikâyesi’ne Metinlerarası Bir Bakış” adlı çalışmasında *Bedâyiü’l-Âsâr*’ın Ayasofya’da geçen 78. hikâyesi ile Evliya Çelebi’nin Seyahatname’inde yer alan Gülabi Ağa Hikâyesi’nin benzerliğine dikkat çeken Osman Ünlü, makalesinde *Bedâyiü’l-Âsâr*’dan yaklaşık yarım asır sonra yazılmış olan Seyahatname’de hikâyenin aynı olay örgüsü ile anlatıldığını ifade eder. Ünlü, Seyahatname’de Ayasofya’da bazı makamlar bulunduğunun aktarıldığını belirterek bu makamlardan birinin Kırklar Makamı olduğunu söyler. Gülabi Ağa hikâyesinin de bu bağlamda Evliya Çelebi tarafından Seyahatname’de anlatıldığını belirtir. İki hikâye ana hatları ile aynıdır. Aralarındaki tek fark *Bedâyiü’l-Âsâr*’da olayın detaylarına girilmemiş ve olayı yaşayan kişinin adı ya da olayın geçtiği tarih belirtilmemiştir. Ünlü’ye göre Cinânî olayı ve olayın yaşandığı mekânları Evliya Çelebi’ye kıyasla daha yüzeysel bir şekilde ele almış, mekânları tam olarak belirtmeyerek muğlak bırakmıştır. Tasvirlerindeki zayıflığa rağmen Cinânî başarılı bir olay örgüsü ile olayı modern hikâyeden çok da farklı olmayan bir şekilde aktarmıştır.³⁷ Bu hikâyede İstanbul ve Ayasofya çevresel olarak ele alınıp anlam yaratan birer mekân olmaktan uzaktır.

Bedâyiü’l-Âsâr’ın sonunda yer alan ve “acibe ve garibe” olarak adlandırılan 20 kısa anlatıdan oluşan kısımda yer alan hikâyelerin 3’ü İstanbul’da geçmektedir. Bu hikâyelerin ilki Galata’da tesadüf ettiği esirlerden birinin göğsünde bir çocuğun bedeninin ve kafasının bulunduğunu anlatan hikâyedir. Hikâyede anlatılan olay olağandışı bir durum gibi görünse de mekân olarak Galata’nın kullanılması tesadüf değildir. Galata, XVI. yy’da konumu ve tersanenin bulunduğu yer olması nedeniyle esirlerin tutulduğu bir bölgedir. 4000 hanelik bir kasaba olan Galata’da esirlerden başka Floransalı ve Venedikli tüccarlar da yaşamakta ve bu kesimin nüfusu da bin hane olarak belirtilmektedir.³⁸ Bu bilgilerden hareketle olayın Galata’da geçmesi tarihî gerçeklere uygundur ve hikâyenin inandırıcılığını artırmaktadır.

Cinânî Ayasofya’yı 78. hikâyenin ardından kısa anlatılarda da kullanır. *Bedâyiü’l-Âsâr*’ın diğer hikâyelerinde olduğu gibi bu anlatı bir rivayet değildir.

³⁷ Osman Ünlü, “Evliya Çelebi Seyâhatnamesi’ndeki Gülâbî Ağa Hikâyesi’ne Metinler Arası Bir Bakış”, III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010 İzmir, s. 956.

³⁸ Carım, *Kanuni Devrinde İstanbul*, İstanbul, Yeni Savaş Matbaası, 1964, s.174.

Anlatıda tarihin açık bir şekilde belirtilmesi ve rivayet edene dair bir bilgiye yer verilmemesi, olaya bizzat Cinânî'nin şahit olduğunu düşündürmektedir. Hicri 998 senesinin Recep ayında Ayasofya'da vaaz veren Gelinoğlu alı vaizin isminin nereden geldiğini anlattığı hikâyede mekân bir dekor olarak kullanılmakta ve herhangi bir ayrıntıya yer verilmeden çevresel bir şekilde değinilmektedir.

İstanbul'da yaşandığı belirtilen olağanüstülükler barındıran 3. anlatıda Cinânî, Edirnekapı'ya bağlı İncügiz adlı yerde büyük bir kavak ağacının yıkıldıktan sonra bir gece ansızın kendi kendine yerli yerine geldiğini aktarır. Cinânî bu anlatıda mekân hakkında detaylı bilgi vermemiştir. İncügiz adlı yer günümüzde Çatalca sınırları içerisinde yer alan İncegiz Köyü'dür.

3.1.3. Mısır

Bedâyiü'l-Âsâr'da hikâyelerin geçtiği önemli merkezlerden biri de Mısır'dır. Dönemin önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biri olması nedeniyle hikâyelerin büyük çoğunluğu ya Mısır'da geçmekte ya da hikâyelerde Mısır ismi anılmaktadır. 10 hikâyede Mısır'dan bahsedilirken külliyyatın acibe ve garibe bölümündeki kısa anlatılardan 3'ü de Mısır'da geçmektedir.

15 Şubat 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Kahire'de Kasr-ı Yusuf'ta Mısır tahtına oturması ile Mısır'da resmen Osmanlı hâkimiyeti başlar. Mısır, 24 Temmuz 1798'de Napolyon komutasındaki Fransız ordusunun Kahire'ye girişine kadar Osmanlı'nın tayin ettiği valiler tarafından yönetilmekteydi. Zaman içerisinde statüsü değişen Mısır, 1882 yılında İngilizlerin asker çıkartması sonrasında³⁹ fiili olarak Osmanlı hâkimiyetinden ayrılmıştır.

Mısır'ın Osmanlı topraklarına katılması devlete imparatorluk hüviyetini kazandıran olaylardan biri olmuştur. Mısır'ın önemli ticaret yolları üzerinde yer alması Osmanlı'nın gelirlerini artırmış ve devletin hazinesini büyötmüştür. Mısır'ın İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu için ekonomik öneminin yüksek olduğunu ifade eden Halil İnalçık, saray için gerekli olan pirinç, arpa, buğday, baharat gibi ürünlerin Mısır'dan İstanbul'a kalyonlarla taşındığını belirtir. Sudan altınının İstanbul'a Mısır yoluyla

³⁹ Durmuş Akalın, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı-Mısır Sınır Tartışmaları ve Hafir Kasabası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 28, 2014, s. 46.

geldiğini aktaran İnalçık, Mısır'ın yılda yarım milyon altın dukadan fazla gelirinin başkente gönderildiğini ve Suriye ile Mısır'dan elde edilen gelirlerin imparatorluk bütçesinin üçte birine karşılık geldiğini belirtir.⁴⁰ Osmanlı Mısır'da tımar sistemini uygulamayarak bu mali bölgenin özerkliğini de tanır. Mısır başkente her yıl salyane adı verilen sabit bir miktar vergi ödemekle yükümlüdür.⁴¹

Mısır bu bilgilerle paralel olarak Cinânî'nin hikâyelerinde de bir ticaret şehri olarak ele alınmıştır. Mısır'da geçen bazı hikâyeler Osmanlı dönemi öncesi Mısır hakkında da bilgiler içermektedir.

Kadınların hilekârlıklarına dair olan ilk hikâye Mısır'da geçmektedir. Hikâyenin başlangıcında Diyar-ı Arab olarak ifade edilen bir bölge zikredilirken anlatıcı hikâyenin duyulduğu yer olarak Sultan Baybars-ı Bundukdârî'nin meclisinden bahseder. Söz konusu meclisin nerede kurulduğuna dair detaylı bilgi bulunmaz: *Ol zamân ki hulâsa-i diyâr-ı 'Arab ya'ni Mısır u Şâm u Haleb selâtîn-i Çerâkiseden Baybars-ı Bundukdârî nam bir şâh-ı zevî'l-ihtrâmın zamân-ı saltanatında v ezir-i hükmünde idi.* (s. 4) Hikâyede bahsedilen Baybars-ı Bundukdârî 26 Ekim 1260 tarihinde Memlûk tahtına oturan ve yaklaşık 17 yıl süren saltanatı ile Suriye ve Mısır'daki Memlûk devletinin gerçek manada kurucusudur.⁴² Bu bilgiden hareketle hikâyede anlatılan olayın 1260 ile 1278 yılları arasında gerçekleştiği düşünülebilir. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde ise başından geçen olayı anlatan kişi, olayın Mısır'da yaşandığını şu şekilde ifade etmektedir: *Ol târîhde ki bu kulun mahrûsa-i Mısır'da vâlî olup hall u 'akd-i ahvâl-i re'âyâ vü berâyâyâ meşgûl olmuşdum.* (s. 5) Hikâyede Mısır'daki mekânlar özel olarak belirtilmez. Zaman belirsiz olduğu gibi kullanılan mekânlar da belirsizdir. Anlatıcının tuzağına düştüğü kadın hakkında bilgi verilen bölümde o tarihlerde Mısır'da görev yapan kadı'nın ismine rastlanması zaman hakkında bilgi veren bir ipucu olarak ele alınabilir. Kayıtlarda ise hikâyede belirtilen kadı ismine rastlanamamıştır: *Ben bu diyâr-ı celîlü 'l-i'tibârın kadısı Monla Eminateddin duhteri ve ol kân-ı 'adâletün tâbende gevheriyem.* (s. 6) Mısır'ın bu hikâyedeki yeri

⁴⁰ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, Çeviren: Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.134

⁴¹ A.e., s.121.

⁴² Kazım Yaşar Koprıman, "Baybars I", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 221.

çevresel mekânların özelliğine uygun bir şekilde anlam üreten bir yer olmaktan uzaktır. Mısır hikâyede yalnızca olayın geçmiş olduğu bir şehir olarak ele alınmıştır. Hikâyenin Mısır'da ya da başka bir şehirde geçmesinin herhangi bir önemi olmamakla birlikte şehir hakkında başka bilgiye yer verilmemiştir. Hikâyede yalnızca iki defa kadî'nın sarayından bahsedilmiştir.

Söz konusu hikâyenin *Binbir Gece Masalları*'nda yer alan Baybars ve On İki Kolluk Amiri'nin Öyküsü'nden alındığı düşünüldüğünde Cinânî'nin kullandığı mekânlar hakkında detaylı bilgi vermemesinin nedeni anlaşılabilir. Hikâyeyi kahramanın ismine varıncaya kadar başka bir kaynaktan alan Cinânî, bizzat dinlediği olayları anlattığı hikâyelerdeki gibi özel mekânlara yer vermez.⁴³ Hikâyede olayı önceleyen bir yaklaşımla anlatıyı geliştiren Cinânî için mekân bilinmezdir. Eldeki kaynaklara göre Cinânî'nin Mısır'da bulunduğu dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Buradan hareketle Cinânî'nin hikâyeye dair sahip olduğu tek şey anlatıdır. Naklederken de anlatıyı merkeze almış ve mekâna dair bilgi veren bir yaklaşım göstermemiştir.

Pazarda gördüğü bir cariyeyi satın alarak eve getiren ve onunla ilişkiye girmek için çabalayan adamın hikâyesinin anlatıldığı 7. hikâye de Mısır'da geçmektedir. Hikâyede adamın evinden başka mekân bulunmazken bu defa hikâyedeki şehir Kahire olarak belirtilmiştir. Mekânla ilgili başka bilgiye yer verilmemiştir.

Bir yol hikâyesi olan 11. hikâyede Mısır yalnızca isim olarak anılmış ve Mısır'ın bir liman şehri olan İskenderiye ismi verilmiştir. Mısır hikâyede bir ticaret merkezi, tüccarlar için zenginleşebilecekleri bir mekân olarak kullanılmıştır. Hikâyenin kahramanının tüccar olması bu durumu desteklemektedir. Tarihin her döneminde önemli bir merkez olan Mısır, coğrafi konumu da düşünüldüğüne bir ticaret şehri mahiyeti kazanmıştır. XIV. yüzyılda yaşamış ünlü gezgin İbn-i Batuta da özellikle İskenderiye Limanı'nın deniz ticaretinin önemli merkezlerinden biri olduğunu aktarır.⁴⁴ Hikâyenin kahramanı olan tüccarın da yolculuğunun başlangıç noktası İskenderiye'dir: *İlerü zamanda zümre-i tüccar ve fırka-ı erbab-ı suk u*

⁴³ Cinânî, *Bedâiyü'l-Âsâr Cilt I*, s. 110.

⁴⁴ İbn-i Batuta, *İbn-i Batuta Seyahatnamesi*, Çeviren: A. Sait Aykut, 2.Bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 20.

bazardan bir Sahib-feraset malik-i mülk ü ni'met kimesne Mısırdan İstanbul'a gelmeğe azimet edüp İskenderiyeye gelir. (s. 51) Hikâyede Mısır'ın ele alınış biçimi çevresel mekânların özelliklerine uygun olmakla birlikte hikâyede deniz anlam üreten bir şekilde ele alınmıştır. Bu nedenle çalışmanın algısal mekânlar başlığı altında bu hikâye tekrar incelenecektir.

Tema olarak 11. hikâyeye benzeyen 22. hikâyede Mısır'a ve İskenderiye'ye yer verilmektedir. Mısır ve İskenderiye İstanbul'a doğru çıkılan yolculuğun başlangıç noktası olarak ele alınmıştır. Yolculuğa çıkan kahraman bu defa bir tüccar değil askerdir. Asıl olay ise 11. hikâyedeki gibi denizde geçmektedir. Bu hikâyede de deniz anlam üreten bir mekân olarak ele alındığından hikâye çalışmanın ikinci bölümünde ele alınacaktır.

Bedâyiü'l-Âsâr'da Mısır özellikle de İskenderiye deniz ulaşımını konu alan hikâyelerde mekân olarak kullanılmıştır. Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere İskenderiye bazen bir tüccarın bazen de bir kaçağın seyahat duraklarından biri olarak ele alınmıştır. Bunun nedeni Mısır'ın eşsiz bir coğrafi konumda yer almasıdır. Ümit Burnu'nun keşfinden önce Doğu ile Batı arasındaki ticaret yollarından en önemlisi Kızıl Deniz'dir. Hindistan ve Çin'den gelen ticaret malları Mısır üzerinden Avrupa limanlarına taşınırdı. Mısır Antik Çağ'dan itibaren transit hareketin merkezi konumundaydı.⁴⁵ İskenderiye şehri limanındaki bu hareket nedeniyle özel durumunu uzun yıllar boyunca korumuştur. Külliyyatta İskenderiye'nin durumu açıkça ifade edilmese de İskenderiye'de gerçekleşen olaylar düşünüldüğünde hikâyelerde mekân olarak kullanılması bu nedenlere bağlanmaktadır.

Külliyatın 30. hikâyesi olan anlatı da Mısır'da geçmektedir. Yine suda geçen bir anlatı olan bu hikâyede yanındaki adamları ile birlikte Nil kenarında gezintiye çıkan Kahire Valisi'nin nehirde yaşayan bir timsahı avlamasından bahsedilir. Hikâyede ismi zikredilen Mısır Valisi Mevlana Abdülbaki ismine kayıtlarda rastlanmadığı için olayın hangi zamanda geçtiği tespit edilememiştir: *Ol zamânda ki mevâlî-i izâm ve ahâli-i kirâmdan Mevlânâ Abdülbaki nâm bir merd-i Sâhib-ihirâm mahmiyye-i Kahire-i Mısırdâ vâlî vü hâkim olmuşıdı.* (s.112) Daha önceki dört

⁴⁵ Wilhelm Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çeviren: Enver Ziya Karal, 2.bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 422.

hikâyede olduğu gibi bu hikâyede de Cinânî Mısır'ı anlatırken herhangi bir övgüde bulunmaz. Mısır'ın herhangi bir özelliğinin üzerinde durmaz. Bu hikâyede asıl mekân Nil nehridir. Gezinti sırasında Nil kenarında dinlenme amacıyla duran kafileden bir askerin suya girerek serinlemek istemesi üzerine yerli halk nehirde uzun zamandır bir timsahın yaşamakta olduğu ve suya giren insan ve hayvanları yediğini söyleyerek askeri uyarır. Uyarılara kulak asmayan asker nehre girer ve daha önce suya giren insanların akıbetine uğrar. Hikâyenin devamında timsahın yaşadığı yerin bir ada olduğu belirtilirken adadan bahsedilen kısımlar Mısır geceleri hakkında kısa bir tasviri de barındırır:

Ol zaman geceler ay aydını olup cihân gündüz gibi rûşen olurdu. Nısfu'l leyl olmuşıdı ki bizde kim varısa muntazır turup işimiz rast gele dey u Cenâb-ı Hakka tazarru etmede idük ki muştıcılar gelüp timsâhı yaltaklandurdılar deyü haber verdiler. Ol dem tûfengçiler ve sa'ir yârân cemi'an kalkup Nil kenarına varduk. Meger Nilün ortasında bir cezîre var imiş, ta orta yerde vâki olmuş, timsâhun mekânı anda imiş. Suda her zaman şikâr alup yedükçe anda âsûde-hal yaturmuş. Kaçan ki su kenârında ol cezireye nazar etdük, gördük ki ol mel'un karnı tok olmagla gelüp ol cezîrenün eteğinde yine suya karîb yerde yatmış ve karnını sudan cânibe vermiş. (s. 114)

Askerin canını alan timsahın öldürülmesi ile neticelenen hikâyede mekân kullanımı bu satırlarla sınırlı olmakla birlikte Mısır ve Nil yalnızca olayın geçtiği yer olmaktan öte bir fonksiyona sahip değildir.

İstanbul'da geçen 41. hikâyede de Mısır ele alınmıştır. Mısır'da geçen hikâyelerde olduğundan daha etkili bir şekilde kullanılan Mısır, bu hikâyede zenginlik ve refah merkezi olarak ele alınmıştır. Düğünde gördüğü güzel bir kadından ilgisine cevap alamayıp kötü sözler işiten zamparanın hile ile kadına sahip olmaya çalışmasını konu edinen hikâyede Mısır, isim olarak geçse de hikâyede önemli bir yer tutar. Kadına kendisini Mısır'dan İstanbul'a gelmiş bir tüccar olarak tanıtmak isteyen adam, bir arkadaşının evini kullanarak kadını etkilemek ister. Mısır ismi hikâyede yalnızca bir defa geçse de adamın amacına ulaşmak için söylediği yalan Mısır'ın o tarihlerde halk arasında zenginlik sembolü olarak bilindiğine işaret etmektedir:

Vardı, evvelâ ahhâbdan birinün bir lâtif odası var idi. Anı isteyüp bir günlige icâzet aldı ve bâ'zı yârândan dahı kalı ve keçe ve münâsib ba'zı esbâb-ı âriyeti alup tertîb üzre ol odayı döşedi divârına zîbâ gümüşli kılıçlar rahtlar bulup asdı ve dört beş nefer yârânına minnet edüp bir gecelik bâna hidmetkâr şeklinde olun dedi. Anlar dahi n'ola dediler ve iki dâne zîbâ şem'dânlar sürfeleri ile tedârük etdi. Vebi'l-cümle tamâm ekâbirden bir sâhib-devlet odasına benzedüp kendü dahi ba'zı kimesneden âriyeti fâhir libâs aldı ve bir nahsend-i cihân karı bulup nigâra gönderdi. Mısırdan İstanbula bir sâhib-devlet gelmiş, mâl ü menâline hadd ü gâyet yokdur. (s. 146)

Zampara adamın başka bir şehir değil de Mısır'dan geldiğini özellikle belirtmesi Mısır'ın başka hikâyelerde de serveti çağrıştırdığı düşünüldüğünde ticaret açısından oldukça kârlı bir şehir olduğunu göstermektedir.

Mısır'da geçen bir diğer hikâye ise yer altında sakladığı bir ayı ile ilişkiye giren kadından bahsedilen 47. hikâyedir. Hikâyede Mısır hakkında fazlaca bilgi verilmezken yalnızca olayın hangi devirde geçtiği bildirilmektedir. Mısır sınırlı bir şekilde mekân olarak kullanılmıştır. Hikâyede Mısır'ın herhangi bir özelliği bulunmamaktadır. Zaman kullanımı da bu hikâyede klasik hikâyeye özgü bir şekilde belirli bir tarihi değil hükümdar dönemine atıf yapan bir şekildedir: *Ol târîhde ki tahtgâh-ı Mısırdâ pâdişâh-ı Fâtımiyyûn demekle ma'rûf olan evlâd-ı Ubeydullâhdan Hâkim Bi-emrillâh dedükleri zâlim-i bî-dîn ü bed-hâh idi. (s. 161)* Cinânî'nin olayın yaşandığı zamanı açıklamak için kullandığı isimden anlaşıldığı üzere olay Hâkim Biemrillah devrinde geçmektedir. İsmi anılan Hâkim Biemrillah 6. Fatımi halifesidir. 14 Ekim 996- 13 Şubat 1021 tarihleri arasında halifelik makamında oturmuştur.⁴⁶ *Bedâyiü'l-Âsâr*'daki diğer hikâyelerin aksine bu hikâyenin yaşandığı tarihin daha eski olması hikâyenin başka bir eserden alıntı olmasına bağlanabilir. Diğer hikâyelerde anlatacağı olayın kimden duyulduğunu isim dahi vererek ifade eden Cinânî bu hikâyesine başlarken *raviler rivayet eylerler...* (s.161) demeyi uygun görür. Bu durum hikâyenin *Binbir*

⁴⁶ Mustafa Öz, "Hâkim-Biemrillah", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 199.

Gece Masalları'nda aynen anlatılmasına bağlanabilir. 47. hikâyenin *Binbir Gece Masalları*'nda aynı olay örgüsü ve isimle anlatıldığına dikkat çeken Osman Ünlü, 47. hikâyede güzel ve genç kadının ilişkiye girdiği varlık bir ayı iken hikâyenin orijinalinde ise bu hayvanın bir maymun olduğunu aktarır. Ayrıca iki hikâyenin sonu da birbirinden farklıdır.⁴⁷

Hikâyedeki asıl mekân kadının gizli işlerini yaptığı yer altında mağara benzeri yerdir. Bu mekân çalışmanın ikinci kısmında incelenecek olan algısal mekânlara bir örnek teşkil etmektedir.

53. hikâye de mekân bakımından oldukça kısıtlı olmakla birlikte Mısır'da geçmektedir. Mısır'da esrarengiz bir handa bulunan bir odada tek başına kalan adamın bir cin kızı ile olan aşkının anlatıldığı hikâyede kahraman, Kırım Hanlığı sınırları içerisinde bulunan Kefe'den iflas ettiği için Mısır'a gider ve Kahire'de Halil Hanı adlı bir yerde konaklar. Barınacak bir yer arayan adam handaki esrarengiz odada geceleme zorunda kalır. Bu oda hancının söylediğine göre sahipli bir oda olup odada kalan herkes sabahında ölü olarak bulunmaktadır. Hikâyenin kahramanı canından başka kaybedecek bir şeyi olmadığını söyleyerek odada kalmayı kabul eder. Gece vakti odasında yatarken “varayım mı?” diye sesler duyan adam bu seslere “var” diyerek cevap verir ve odanın içerisine güzel bir kız gelir. Zamanla kız ile adam arasında bir aşk başlar. Ancak kız bir cin kızıdır. Hikâyenin devamında Mısır'ın o dönemki sosyal hayatı hakkında bir bilgiye de yer veren Cinânî, Mısır'da evlere dadanan yılanlardan kurtulmak için bir meslek oluştuğunu aktarır. Külliyyattaki diğer cin ve yılan konulu hikâyelerde rastlanmayan bu durum Mısır'da yılan tehlikesinin oldukça fazla olduğunu göstermektedir:

Mısırdaki bir âdet-i acîbe ve san'at-ı gârîbe vardur ki: Evlâd-ı 'Arabdan ba'zı ahcârdan mürekkeb bir düdük peydâ eylemişler ve eline bir kıl torba almışdur. Sokaklar arasında yılanun bulıvereyüm deyü gezüp nidâ eyler. İttifâk bir kişinin evinde üç dört günden berü bir yılan görünmüş olsa ol kişi mezbûr 'Arabı da'vet eder. 'Arabdur, gelüp düdüğü eline alur ol yılan görinen delüğe mukâbil tutup çalar.

⁴⁷ Cinânî, *Bedâyiü'l-Âsâr* Cilt I, s. 110.

Bu düdükten bir âvâz-ı hazîn ve sadâ-yı garîb peydâ olur. Kaçan ki bu sadâ yılanun kulağına erişe mestâne-var bî-ihyâr kendüyi ol delükden aşğa atar. (ss. 202-203)

Bu hikâyede de Mısır, kahraman için anlam üreten bir mekân değildir. Hikâyenin Mısır'da ya da başka bir yerde geçmesinin karakter gelişimi için bir önemi bulunmamaktadır.

Mekân bakımından zengin olan 58. hikâyede de Mısır'a yer verilmektedir. Külliyyattaki diğer yol hikâyeleri gibi Mısır'a yalnızca isim olarak değinilir. İstanbul'dan Mısır civarına gitmekte olan bir adamın deniz yolculuğu sırasında Şirden Burnu denilen bir yerde kâfirler tarafından esir alınıp Malta'da satılması ile başlayan hikâyede Mısır'dan bir daha söz edilmez. Hikâyede ismi geçen Şirden Burnu'nun neresi olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hikâyede Malta, Mekke, Medine, Tire isimleri geçse de bu mekânlar da yalnızca isim olarak anılmış ve gerek özellikleri gerekse kahraman üzerindeki etkileri dile getirilmemiştir. Ancak Malta'da adamı sahiplenen gayrimüslimin evinin bahçesinin içerisinde gizli bir yere yaptığı küçük mescit, algısal mekânlar başlığında ele alınabilecek özellikler göstermektedir.

Külliyyatta Mısır ismine rastlanan son hikâye ise İstanbul'da yeniçeri iken çevredeki insanların dedikoduları ve şikâyetleri sonrasında memleketinden Kahire'ye kaçan Mustafa Ağa'nın hikâyesinin anlatıldığı 63. hikâyedir. Bu hikâye tamamen Mısır'da geçmesinin yanında Cinânî'nin Mısır'dan övgüyle bahsettiği bir hikâye olması nedeniyle dikkat çekmektedir. Cinânî, Mısır'da geçen diğer hikâyelerde Mısır ya da Kahire'nin yalnızca adını belirtirken bu hikâyenin giriş kısmında Kahire'yi şerefli bir şehir olarak tanımlamıştır: *Hulâsa-i vilâyet-i fâhire ya'ni belde-i 'azîme-i Kâhirede Mustafa Beg nâm bir merd-i sâhib-ihyâ var idi...*(s. 241) Hikâyede iftiraya uğrayan yeniçerinin İstanbul'dan Mısır'a doğru yaptığı yolculuk hakkında da kısa bilgiler verilmektedir:

Ol gece bir yârân odasında yatup ertesi ale's-seher iskeleye indüm. Meğer Mısıra gider bir karamürsel var imiş. Bî-tevakkuf ol gemiye girüp Mısıra revâne oldum. Giderek bir gün İskenderiyeye gelüp andan çıkup Mısıra geldüm. Bir gûşesinde konup birkaç gün yüzüm

gözüm öğretdüm. Andan kahve-hanelerine varup birkaç yiğitlerle âşinâ oldum. (s. 242)

Cinânî diğer Mısır hikâyelerinde Mısır'ı bir zenginlik ve ticaret merkezi olarak ele alırken bu hikâyede Mısır bir kaçış mekânı olarak ele alınmıştır. Dönemin Osmanlı'sının uzak vilayetlerinden biri olması nedeniyle kahraman her türlü dedikoduyu ve çekememezliği geride bırakmak adına Kahire'ye kaçmaktadır. Hikâyede Arap topraklarından da bahsedilmiştir. Kendisini bir anda Mısırlı cengâverler arasından bulan Mustafa Ağa onlardan her türlü savaş oyununu öğrenir ve arkadaşları ile birlikte türlü savaşlara katılır. Bir gün dönemin Mısır valisine asi olan Emir-i Kebir adlı bir kimse ile yapılan savaşta yaptığı kahramanlık neticesinde hayatı değişir. Savaş meydanından hızlıca kaçan bir kişiyi gören Mustafa Ağa kaçan adamın peşinden gitmeye karar verir. Bu takip sırasında yapılan farklı mekân tasvirleri ilgi çekicidir. Susuzluktan dolayı çatlayan yüzeylerin tasvirini gerçekçi bir şekilde yapan Cinânî, bu yerlerde atla gitmenin de zorluğuna işaret eder:

Giderek bir çatlaklu yere varduk. Zîrâ diyâr-ı 'Arab ekser kırı ve susuz yerler olmağın her yer, yer yer harâretten çatlayup bir derin handak olur. Zîrâ diyâr-ı 'Arab ekser meselâ ba'zı çatlak yerler olur ki dibine iki üç gönder boyı erişmez Atı olup ol diyârda yürümege mutâd olmayan bir at aslâ çatlak geçüp segirtmege kâdir olmaz. Segirdürken önine çatlak gelse şaşduğundan içine düşüp sâhibini helâk eder. Ammâ mutâd olan atlar segirdürken önine çatlağa geldükde irkilmeyüp uzağla geçer. Sahibi asla zarar görmez. (s. 243)

Düşmanı bir uçurum kenarına kadar takip eden Mustafa Ağa uzunluk ya da derinlik gibi kavramları klasik hikâyeye özgü bir şekilde tarif eder. Bir ölçü sistemi yerine gerçek hayatta görülen ve okuyucunun zihninde daha kolay bir şekilde canlanan ölçüler kullanarak yüksekliği minare boyu cinsinden hesaplar:

Meger bir yar başında üç dört minâre boyı aşağıda bir 'azîm ırmak akarmış. Fikrine gelmiş ki varup atıyla ol yardan suya atlaya, bu tarîkla eliümden halâs ola. Zîrâ 'Arabistân atını dahi tay iken ol makûle yar başına iledüp anası ardınca suya atup öğredürler. Kaçan

*ki bu makule mezâ'ika mahalline gelse atıyla ol yardan atılup hasım
elinden halâs olurlar. (s. 244)*

Hasmını yakalayıp kafasını keserek yanına alan Mustafa Ağa yakaladığı adamın asilerin elebaşısı olduğunu öğrenince büyük bir sevinç yaşar. Sefer bitip de asi başının yakalandığını öğrenen Kahire halkının sevinç gösterileri, isyanın halkı olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Kahire halkı kadın erkek sokaklara dökülüp bu mutlu haberi kutlarken Cinânî bu manzarayı da tasvir eder: *Günlerde bir gün Kâhire-ı Mısra girüp şehirli bize ta'zîmen karşı çıkdılar. Tâ dîvân-ı pâdişâhîye dek yollarda er ü 'avrat toptolı olmuşıdı. Ben cümle'nün önine düşüp kâşif benüm önüme düşüp kaçan ki paşa-yı Mısrun önine varduk. (s. 246)*

Bedâyiü'l-Âsâr'ın 66. hikâyesi Mısır sınırları içerisinde yer alan Minye şehrinde geçmektedir. Nil Nehri'nin kıyısında yer alan bir şehir olan Minye'ye hikâyede değinilmemiş yalnızca isim olarak belirtilmiştir. Hikâyedeki olayların geçtiği asıl mekân bir ayı inidir. Olağanüstü özellikler barındıran hikâye erkeği ölen bir dişi ayı tarafından inine götürülen adamın yaşadıkları üzerine kuruludur. Cinânî mağaradan şu şekilde bahseder: *Meger ini dahı oralara karîb imiş, ol dem anı inine getürdi. Meger bu in dahı yalın kayanın içinde bir azîm tağun altında idi ki berü cânibinden ancak bir kapusı var idi ki gayrı yerden varılmağa imkân yoğıdı. Lâkin içerüsi bir vâsi mağâra idi. (s. 259)*

Mısır'da geçen bir başka hikâye de doğaüstü bir olayın anlatıldığı 28. hikâyedir. Bu hikâyede Mısır adı geçmemekle birlikte günümüzde Mısır sınırları içerisinde yer alan Ahmim şehri dekor olarak kullanılmıştır. Hikâyede Ahmim adı, anılan bir yer olmaktan öteye gitmez. Olayın nerede geçtiğinin bir önemi yoktur. Hikâyenin kahramanı olan iki kardeşin bağları ve yol üstünde geçtikleri köprü dışında bir mekâna rastlanmaz. Kullanılan mekânlar yüzeysel bir şekilde ele alınır.

Külliyatta Mısır'da geçen bir olayın anlatıldığı 18. Acibe'de cariyenin içine giren cin ile cariyenin sahibinin arasında tercümanlık yapan bir adam anlatılır. Bu anlatıda da mekân hakkında bilgi verilmez. Mısır, acibe ve garibelerde yine aynı yüzeysellikte ele alınmıştır. Hikâyelerin aksine daha kısa olan bu bölümdeki hikâyelerde bir karakter gelişimine ve değişimine rastlanmaz. Cinânî bu kısımda

yalnızca çevreden duyduğu ilginç hikâyeleri ele almıştır. Bu nedenle anlatılar oldukça kısa ve özdür. Bunlardan üçü Mısır'da geçmektedir. Bu hikâyelerden birinde Mısır semtlerinden birinin ismi geçerken diğerinde başka bilgi yoktur. Mısır'ın Elvah semtinde bulunan bir mağaradan bahseden Cinânî, mağaranın içinde binlerce çömlek bulunduğunu, bu çömleklerin içerlerinde ise ebabil kuşlarının ölümlerinin olduğunu aktarır. Hikâyede belirtilen Elvah, Mısır valiliği görevine getirilen Ahmed Paşa'nın isyanından sonra Mısır'da huzuru temin etmek için valilik görevine atanan İbrahim Paşa tarafından çıkartılan Mısır Kanunnamesi⁴⁸(1525) ile 14 vilayete ayrılan Mısır'ın vilayetlerinden biridir.⁴⁹

3.1.4. Rumeli Coğrafyası

Cinânî'nin hikâyelerinde sık kullanılan mekânlardan biri de Rumeli coğrafyasıdır. Bazı hikâyelerde Rumeli sınırları içerisinde yer alan şehirlerin ismi verilirken bazılarında ise mekân özel olarak belirtilmemiş, yalnızca Rumeli demekle yetinilmiştir. Külliyyatta Rumeli'de geçen 5 hikâye yer almaktadır.

1530 yılında Rumeli eyaleti, günümüz Türkiye'sinin sınırları içerisinde bulunan Trakya Bölgesi, Makedonya, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Kosova Cumhuriyeti, Karadağ ve Bulgaristan'ın tamamı, Romanya, Moldova ve Ukrayna'nın Karadeniz Sahili, Yunanistan ana karası, Rodos, İstanköy ve Midilli adaları, Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyıları ve Sırbistan'ın Tuna ve Sava Nehirlerinin güneyinde kalan bölümünü kapsamaktadır.⁵⁰ Rumeli, Osmanlılar tarafından ilk ele geçirildiği andan itibaren bir yurt olarak kabul edilmiş; Balkan Savaşları'na kadar da bu yurt Türklerle dolup taşmıştır. Osmanlı'nın Rumeli'de yerleşmesinin İstanbul'un fethi gibi önemli bir olay olduğunu belirten İnalçık, Osmanlı'nın Boğazların ötesine geçmemesi hâlinde diğer küçük beylikler gibi tarihe karışmış olacağını belirtir.⁵¹ Osmanlı ve

⁴⁸ Abdurrahman Atçıl, "Memlûkler'den Osmanlılar'a Geçişte Mısır'da Adlî Teşkilât ve Hukuk", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 38, 2017, ss. 94-95.

⁴⁹ Şeyda Şerife Gül, "18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-Beledlik", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2018, s. 18.

⁵⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Yer Adları: I Rumeli Eyaleti (1514-1550)**, Ankara, 2013, s.2.

⁵¹ Halil İnalçık, **Devlet-iAliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I Klasik Dönem 1302-1606**, 67.bs., İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2020, s. 73.

Türklük için büyük önem taşıyan Rumeli, *Bedâyiü'l-Âsâr*'da da bu önemine paralel olarak ele alınmıştır.

Rumeli'de geçen ilk anlatı 21. hikâyedir. Aşk ve cenk temaları etrafında gelişen hikâyeye mekân açısından zengindir. Hikâyede Rumeli, sınır bölgesi olması dolayısıyla kullanılmıştır. İmparatorluğun iç şehirlerinin aksine Rumeli o tarihlerde sınır bölgesi olması dolayısıyla gayrimüslimlerle yapılan savaş ve akınlara sahne olmaktadır. Rumeli, hikâyede bu özelliği ile ele alınmıştır. Kalender adlı bir dervişten bahseden hikâyeye, dervişin tüm Anadolu'yu gezdikten sonra Rumeli taraflarında küçük ve hoş bir kasabaya yerleşmesi ile açılır.

Rumeli isminin ilk geçtiği hikâyede kahraman olarak bir dervişin alınması dönemin siyasi durumu hakkında birtakım ipuçları vermektedir. Dervişler XIV. yüzyıldan itibaren Rumeli'nin iskânı konusunda etkin görevlerde bulunmuşlardır. Anadolu ve Rumeli'de devletin uyguladığı iskân politikasına uygun olarak özellikle Rumeli'de açılan zaviyeler bölgenin İslamlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Cinânî de hikâyesinde bu duruma uygun bir karakteri anlatır. Balkanlarda gerçekleştirilen iskân politikasına göre açılan derviş zaviyeleri sultanlar tarafından desteklenmekte, zaviyelere vakıf statüsü verilerek bu kurumlar vergiden muaf tutulmaktadır. Buna bağlı olarak zaviyelerin çevrelerinde Türk yerleşmelerinin oluştuğu görülmektedir.⁵² Cinânî, hikâyede bu durumu tersine bir şekilde işlese de diğer hikâyelerde de görüleceği üzere Rumeli ve dervişler külliyyatta önemli bir yer tutmaktadır. Hikâyedeki derviş bizzat savaşlara da katılan bir karakter olarak çizilmiştir. Derviş köyde hayatını sürdürürken bir gün sefer hazırlıkları yapıldığını görür. Hazırlık ve amacı şu şekilde ifade edilir:

*Birkaç ay anda turdukdan sonra bir gün kasabada bir hengâme vü
gavgâ kopdı. Ansuzdan 'âlem ayag üzerine geldi. Hermerd-i gâzî
atın egerleyüp âlât-ı harb takınmaga başladı. 'Asker-i İslâm yer yer
çekilüp şehir ucına cem' oldılar. Kalenderün sâhib-hânesi dahı
gelüp 'acele ile atın egerledi ve kılıcın kalkanın takınup nîzesin eline
aldı. Kalender sordı ki "bu şûr u gavgânun aslı nedür?" Dedi ki:*

⁵² A.e., s. 42.

“Bir yerde kâfir görünmüş, ehl-i İslâm kal’alalarından birine yürümek istermiş. ‘Asker-i İslâm-ı zafer-encâm dahı ol kâfire gazâyâ ve cihâda giderler, hengâmenün aslı budur.’” (s. 82)

Düşmanın hangi kaleye saldırdığı hakkında hikâyede detaylı bilgi verilmez. Bu durum bölgenin coğrafi konumu göz önüne alındığında benzeri saldırıların her zaman yaşanabileceğini düşündürmekte ve mekân bu nedenle belirsiz bırakılmaktadır. Dönemin Rumeli’sinde sınır boyunda bir köyde bu tarz tacizlerin normal olduğu sonucuna varılabilir. Hikâyede Müslümanların yaşadığı yerler “Diyar-ı İslam” olarak anılırken düşman şehri de “kâfir vilayeti” olarak belirtilir. Bu belirsizlik hâli hikâyenin ilerleyen kısımlarında da kendini gösterir. Çatışmaların yaşandığı yerler belirsiz olarak kalır: *Kaçan ki menzil-i maksuda vardılar, haber aldılar ki küffar-ı haksar cem’iyyetle gelüp fûlan varoşu gafilken basdılar ve ehl-i İslamdan nice kimesneyi esir edüp niçesin dahı kesdiler. Yine heman can atup varoşlarına gitdiler.* (s. 83) Aynı tavır düşman şehirleri için de görülmektedir. Çarpışma sonrasında esir edilen kâfir kızının hayatı hakkında bilgi verilirken kızın yaşadığı şehir “kâfir vilayeti” olarak belirtilmektedir: *Meger bu bürîde gîsûnun kâfir vilâyetinde bir beg-zâde nişânlısı varımış.* (s. 83)

Hikâyenin kahramanı Mahmud tarafından Diyar-ı İslam’a getirilip alıkonulan kızın Mahmut’un elinden kaçtığı kısımda kızın ağzından herhangi bir şehir adı verilmez: *Kız bunu göricek sabra dermânı kalmadı ve ol gece Mahmûdun babasından getürdüğü ata binüp kılıcın takınup nısfu’l leylden sonra kaçdı ve kandasın kâfir vilâyeti deyüp öz kendü vilâyetine gitdi.* (s. 84)

Mahmud’un kaçan kızın peşinden giderken yolunun düştüğü orman hikâyede tehlikeli bir mekân olarak ele alınmıştır. Diğer hikâyelerde de kullanılan orman ve tehlike bağlantısı çalışmanın ikinci bölümünde ele alınacaktır. Bu hikâyede algısal mekân olarak kullanılmasının dışında Cinânî ormandan şu şekilde bahseder:

Yola revâne olup tag u sahrâ demeyüp aşırđı. İttifâk yolu bir ormana ugradı. Gördi ki bu ormanun içinde bir kütirdi çatırdı var ki denilmez. Ağaçlar sarsılup taşlar fırlar. Bir hengâme vü gavgâdur ki olmaz. Acabâ neyiki deyü atından aşağı indi. Bir mikdâr ormanun içine girdi. Bakdı, gördi ki bir mîl minâre kâmetli ejderhâ bir büyük

*ayunun iki kıçların yutmuş, beline dek yutup ister ki ayuyu bir
uğurdan tuta. (s. 85)*

Ormandaki tehlikeli durumdan kurtulan Mahmud akşama doğru kızın kasabasına varır. Bu yolculuğun bu kadar kısa sürmesi de Rumeli’de Müslümanlarla gayrimüslimlerin şehirlerinin iç içe olduğunu ifade etmesi bakımından önem taşımaktadır. Mahmud, kızın yaşadığı belirsiz şehre vardığında bir düğün merasimi görür. Bu düğün merasimine de hikâyede yer verilmiştir. Mahmud fark edilmemek için atını ormanlık bir alana bağlar. Biraz önce yaşadığı tehlikenin aksine orman bu defa Mahmud için saklanılacak bir mekân vazifesi görmektedir:

*Andan kalkup geldi, atına bindi kızın kasabasına dek at sürdi.
Ahşama karîb kasabaya varup atın bir ormanda sakladı. Kendi
tebdîl-i sûret edüp kâfir şekline girdi. Gezerek kasabaya varup nâ-
gâh gördi ki bir yerde küllî cem’iyyet var. Tabl u sûrnâ ve nefir
sadâsı âsmâna çıkmış. Kasabanun a’yân u erâzili bir yere gelmiş. (s.
85)*

Sevdiği kâfir kızının evlendirildiğini gören Mahmut, kız ve kocasını gerdek evine kadar takip eder. Bu esnada gerdek evinin de tarifi yapılmaktadır: *Şimden sonra iki müştakı bir yere getürmek gerek deyüp düğün halkı ayag üzre kalkdı. Andan çala çala güveygüyü yerinden kaldurdılar. Gelinün olduğu eve getürdiler. Papaslar, yengeler elin eline verüp evi hali koyup kapuyu üzerlerine çeküp gitdiler ve yine taşrada kendiler yer yer yemeğe ve içmeğe meşgul oldılar. (s. 86)* Düğün evinin önünde yaşanan hengâme bu şekilde tarif edilirken Mahmut’un evin içine girip kızın kocasını öldürmesinin ardından farklı bir manzara çizilmiştir:

*Kaçan ki kapuyu darbî yıkdılar ve gerdek-hânenün içerüsine girüp
bakdılar. Ne görseler ki güveygünün başı kesilmiş yatur. Evin içi
kana gark olmuş, anda olan esbâb u cevâhir ve derâhim ü denâ’ir
cümleten gâret olunmuş ve gelin gâ’ib olup nâ-bud u nâ-peydâ olmuş.
(s. 87)*

Cadılık ile ilgili olan 27. hikâye de Rumeli’de geçmektedir. Bu hikâyede de özel olarak bir yer belirtilmemiş, mekân yalnızca Rumeli canibinde bir vilayet olarak

ifade edilmiştir. Bu hikâyede Rumeli rastgele seçilmiş bir bölge değildir, çünkü anlatılan olay Rumeli ile bağlantılıdır. Avrupa kültürünün bir ürünü olan cadılık, çağlar boyunca dünya kültürlerinin birçoğunda görülmüştür. Orta Çağ Avrupa'sına özgü olan cadılar kötü amaçla büyü yapan ve sapkın inançlara eğilimler gösteren kişiler olarak tanımlanmıştır.⁵³ Cadıların hortlayan ölümler olduğunu belirten Pertev Naili Boratav, inanışa göre cadıların genellikle kadın olduğunu aktarır. Erkek cadıların da bulunduğuna dair kanıtlar olduğunu belirten Boratav, cadıların mezardaki taze ölümleri çıkartarak ciğerlerini yediklerini söyler. Boratav, cadılar üzerine inanışın Anadolu'dan daha çok İstanbul ve Rumeli bölgelerinde yoğun olduğunu dile getirir.⁵⁴ Zeynep Aycibin de Anadolu'da karakoncoloslara, çarşamba karılarına, albastılara rastlandığını; bu varlıkların yerini Rumeli'nde ise coğrafyanın Batı kültürü ile etkileşimden kaynaklanan cadılara bıraktığını söyler.⁵⁵

Osmanlı kaynaklarında Balkanlarda geçen birçok cadı vakasına rastlanmaktadır. XVI. yüzyıl şeyhülislamlarından Ebussuud Efendi'ye konu ile alakalı bir fetva verdirecek kadar önem arz eden bu tarz doğaüstü olaylar ekseriyetle Balkanlarda yaşanmaktadır. Selanik'e bağlı köylerden birinde birkaç gün önce ölmüş olan bir gayrimüslimin komşularının ve bazı akrabalarının evine uğrayıp birlikte bir yere gitmeleri gerektiğini söyleyerek ölümlerine sebep olduğuna dair iddialar üzerine verilen fetvada ölünün mezarına gidilerek kalbine bir kazık çakılmasını, yine çürüme olmazsa başının kafasından kesilerek ayakları dibine bırakılmasını hâlâ çürüme olmamışsa cesedin yakılmasının gerektiğini söyler.⁵⁶

Osmanlı'da Batı'dakine benzer bir cadı mefhumuna rastlanmamakla birlikte Osmanlı toplumundaki üfürükçülerin Batı'daki cadılara benzetildiği takdirde cadılık örneklerinin çoğaltılabileceğini ifade eden Doğan, buna karşın Batı'dakine benzer bir cadı prototipi ile karşılaşamayacağını belirtir.⁵⁷ Bu bilgilerden hareketle cadılık,

⁵³ Cem Doğan, "Osmanlı Devleti'nde Cadı Avı Var mıydı? (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1., Mart 2013, s. 221.

⁵⁴ Pertev Naili Boratav, **Yüz Soruda Türk Folkloru**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1984, s. 79.

⁵⁵ Zeynep Aycibin, "Osmanlı Devleti'nde Cadılar Üzerine Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 24, Temmuz 2008, s. 56.

⁵⁶ Mehmet Berk Yaltırık, "Türk Kültüründe Hortlak-Cadı İnanışları", **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 16, Aralık 2013, ss. 204-205.

⁵⁷ Doğan, **a.g.e.**, s.235.

Osmanlı coğrafyasında Anadolu'dan ziyade Rumeli bölgesinde var olan bir folklorik ögedir.

27. hikâyede Rumeli'de adamın biri babasını cadıların hasta ettiğini söyleyerek vilayetin kadısının huzuruna gider. Yapmış olduğu araştırmalar sonrasında cadılar hakkında bilgi sahibi olan kadı, bu durumun sorumlularının peşine düşer. Bu arada Rumeli bölgesindeki inanışlar ve bazı âdetler hakkında da bilgiler verilir: “*Efendi Rûm elleriün ‘âdeti budur ki bunda ba’zı câzûlar olur ki sihirle istediği âdemi hasta eder, murâd edinürse helâk eder.*” (s. 105) “*Meger ol yerlerde ‘âdet-i kadîme imiş ki câzûları enselerinden tağlarlar imiş.*” (s. 107) Hikâyede mekânın çevresel kullanımı bu örneklerle sınırlıdır.

38. hikâye Bosna vilayetinin sınırında bir köyde geçmektedir. Daha önce yaşadığı yerden kovulan bir şeyhin, müridinin karısı ile ilişkiye girmesini anlatan hikâye mekân açısından sınırlıdır. Kadınlarla birliktelik konulu diğer hikâyelerde olduğu gibi bu hikâyede de genellikle ilişkiye girilen ev mekân olarak kullanılır ve ev hakkında açıklayıcı bilgilere de yer verilmez, herhangi bir tasvire başvurulmaz.

Başına sihir belası gelen bir adamın hikâyesinin anlatıldığı 68. hikâyede nakledilenler de Rumeli'de geçmektedir. Bu hikâyede de mekân belirsizdir, yalnızca Rumeli şeklinde ifade edilir: *Rûmelinde bir medresede bir hucre içinde mütemekkin idüm.* (s. 265) 38. hikâyedeki gibi bu hikâyede de yasak ilişki anlatıldığından mekân olarak ilişkiye girilen ev kullanılmıştır.

Rumeli'de geçen bir başka anlatı 13. hikâyedir. Anlatılan define hikâyesi Selanik'te geçmektedir. 1430 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Selanik'in tarihi Osmanlı hâkimiyetinden 1700 yıl önceye gitmektedir. Romalılar, Slavlar, Sırp, Araplar ve Venediklilerin hâkimiyetine giren şehir, II. Murat tarafından fethedilmiştir. İspanya başta olmak üzere Avrupa'dan sürülen Yahudilerin yerleşmesi ile birlikte dünya tarihinde Yahudilerin çoğunlukta olduğu şehirler arasında yer almıştır.⁵⁸ Fetihden sonraki iskân politikalarının etkisi ile kozmopolit bir merkeze dönüşen Selanik, limanı

⁵⁸ Lina Safa, “Osmanlı Dönemi'nde Selanik”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Eskişehir, 2017, s. 1.

ve 500 dükkânlık kapalı çarşısı ile önemli bir ticaret merkezi konumundadır.⁵⁹ Selanik yaklaşık 600 yıllık Osmanlı hâkimiyetinin ardından 1913 yılında Balkan Savaşları sonrasında Yunanistan'a bırakılır. Bu süre zarfında Türk tarihinde mühim bir yere sahip olan Selanik, külliyyatta da önem atfedilen merkezlerin başındadır.

Selanik'te geçen ilk hikâyede tarlasını süren bir köylünün bulduğu demir bir kapıyı açmak için girişilen mücadele anlatılmaktadır. Hikâye *Bedâyiü'l-Âsâr*'da sıkça rastlanan define anlatılarından. Klasik anlayışı gösteren hikâyede olay odaklı bir kurgu seçildiği için şehir hakkında başka bilgiye ya da özel bir mekâna yer verilmez. Ana mekân definenin bulunduğu mağaradır. Hikâyede mağaranın kapısı ve içi detaylı bir şekilde tarif edilmektedir. Diğer hikâyelerin aksine bu tarifler mekânın okuyucunun zihninde canlanmasına hizmet etmekte hikâyenin ve mekânın gerçekçiliğini artırmaktadır. Sade bir dille anlatılan mekân hikâyeye kasvetli bir hava vermektedir:

*Gördük ki bir azîm kârgîr magâra, çak nihayetinde bir husrevani
küp komuşlar ki kıyasla içine yüz nefer âdem sığar ve kapudan ta
dibe varınca içinde ol kadar yılan var ki hesabın Allahdan gayrı
kimse bilmez. Büyüklü küçüklü biri birine sarmaşup yaturlar. Lakin
kat'a harekete kadir degüller. Kaçan ki bunu gördiler, ta'accüb edüp
hayran kaldılar. (s. 61)*

Ahaliden gönüllü bir kimsenin mağaranın içerisine girebilmek için yaptığı hazırlıkların anlatıldığı bölümdeki tasvirler de oldukça canlı ve gerçekçidir:

*Evvela ol kimesne magaranun tahminen dibine ve küpün yanına
varacak kadar iki uzun ve kalın ağaçları nerdüban misalinde kesüp
getürdi ve köpri şeklinde üzerine tahtalar döşeyüp iki canibe başdan
başa korkuluklar peyda eyledi. Şeklen bir korkuluklu uzun köpri oldu.
Ve her canibde başına varınca dört beş yerde demürden meş'ale yeri
peyda eyledi ve her yerinde yanacak yağlı karalarla ve nefillerle
alüde olmuş bezler müheyya eyledi ve bu ağaç köpriyi magaranun
taşrasından bir mancınık peyda edüp kaldırdı ve taşradan sürüp öte*

⁵⁹ Meryem Kaçan Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Selanik Hanları ve Sakinleri", **History Studies**, Cilt: 13, Sayı: 3, Haziran, 2021, s. 872.

başını küpün boğazına bir san'atla tayayup iledürdi ve muhkem edüp tamam yerleşdürdi ve berü başından bir te'lifle meş'alelerle ot verdi. Kaçan kim meş'aleler iki taraftan yandı, magaranun içerüsi gündüz gibi Ruşen oldu. (s. 62)

Hazinenin bulunduğu düşünölen küpün ağzının açılmasının ardından ortaya çıkan manzaraya da yer veren Cinânî, okuyucuda heyecan duygusunu başarılı bir şekilde artırarak ortamda oluşın panîği aktarır:

Anı gördiler ki küpün ağzından su sığırı başı kadar bir azim baş peyda oldu. Yap yap çıkup bogazı küpden taşra geldi. Gözin açup etrafa nazar saldı. Meger bir ejderha imiş ki hazret-i Süleyman nebi ol kübde habs etmiş imiş. Bunca yıllardan berü mahbus ve taşra çıkmakdan bi'l-küllîye me'yus imiş. Çün kendüye kurtulmak ihtimalin verdi, sıklık verüp bir muvahhiş sadayla çağırdı. Heman dem ol yerde yatan yılanlar cansuz gibi yaturken ol sadayı işitdüğü gibi canlandı ve her biri kımıldamaga başlayup harekete geldi. Güya cümlesinin hayatı ol ejderhaya rabtolunmuş idi. Her biri yerinden atırlup ol küpten yana gitdi ve ana teveccüh etdi. Ejderha dahı yap yap küpden ve kapudan yana bakmağa başladı. Taşradan bakanlar gördiler, eger dahı ihmal ederlerse ejderha küpden çıkar ve mağaradan taşra çıkar, dünyayı yıkar. Heman can acısıyla köpriden geçüp acele ile kapuyı berketdiler. (s. 63)

Selanik'te yaşayan bir divanenin acayıpliklerini anlatan 24. hikâyede şehrin, hikâye gelişimine bir katkısı olmayıp yalnızca isim olarak belirtilmiştir. Hikâyenin Selanik ya da başka bir yerde geçmesinin özel bir anlamı bulunmamaktadır.

Külliyatın 37. hikâyesi Budin'de geçmektedir. 1541 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Budin, Osmanlı idaresi altında olduğı 145 yıl boyunca Balkanlarda önemli bir merkez olmuştur.⁶⁰ Daha sonraki yıllarda kurulacak olan Eğri ve Kaniye eyaletlerinden önce Osmanlı'nın en önemli serhat eyaletlerinden olan Budin'de

⁶⁰ Orhan Kılıç, "Budin ve Tımışvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 46, Ocak 2019, s. 191.

görevlendirilen beylerbeyi ve valiler, bölgeyi tanıyan ve daha önce yönetim tecrübesi olan kişiler arasından seçilmektedir. Budin’de görev yapan 79 paşanın 6’sının bir sonraki görevi Rumeli Beylerleyliği’dir. Bu durum Osmanlı’nın Budin’e verdiği önemi gösterir.⁶¹ Bir aşk ve cenk hikâyesi olan hikâyede kahramanın yaşadığı yer Budin şehrinin Pesbirim Kalesi’dir. Kaynaklarda söz konusu kale ile ilgili bilgilere rastlanamamıştır. Bu hikâyede de düşmanın yaşadığı şehirle ilgili bilgi verilmez. Gayrimüslimlerin yaşadığı yerler kâfir köyleri, kâfir vilayeti olarak belirtilir: *Kâfir köyleri arasında gezerken anı gördi ki oniki nefer gök demüre gark olmuş kâfir önine çıkageldiler.* (s. 131) Hikâyenin gayrimüslimlerin ağzından anlatılan bölümlerinde de aynı tavır düşmanlar tarafından sergilenmiştir. Hapishaneye düşen hikâyenin kahramanı Mustafa Ağa’nın yanına gelen adam, *Ben fülân cânibe sefere giderin.* (s. 132) diyerek bir tarafın diğer tarafın şehirleri hakkında malumat ve isim vermediklerini aktarır.

Hapishaneden kaçmak için âşık olduğu gayrimüslim kızdan yardım alan Mustafa Ağa, kızı da beraberinde götürmek ister. Bu kısımda da gidilecek yerin bir önemi yoktur. Gidilecek yerin ismi anılmaz. Mekân ile ilgili önemli olan tek şey Türklerin yönetiminde olmasıdır: *Andan sonra Mustafa Ağa kız ile münasebeti arturdu. Fursat bulduğu zamanda habs-hane kapusını açıvermeği mukarrer kılup Türk vilayetine gitmeği ahdetdiler.* (s. 132) Kızın yardımıyla kaçtıktan sonraki yolculuklarında da muhtelif mekânlara uğrayan kahramanlar artlarına koşulan köpeklerden de kurtulurlar. Cinânî burada da gayrimüslimlerin kaçakları köpekler yardımıyla yakaladıklarından bahseder: *Meger ol yerlerde âdet bu idi ki kaçan bir kaçkun kaçsa gitdügi cânibe birkaç köpek saliverürlerimiş. Köpekler anları arayurak ormanda bulurlardı ve ürmege bağlayup sâ’ir köpeklere haber verirlerdi.* (s. 133) Yol boyunca iki eve daha giren Mustafa Ağa’nın bu evlere uğrama amacı yol sormak ya da yiyecek ihtiyacı içindir. Uğranılan evlerin bundan başka bir önemi yoktur. Kaçışın ardından kendi topraklarının sınırına gelen Mustafa Ağa, rahatlar. Burada da özel bir isim belirtilmez, varılan yer yalnızca *serhadd-i memalik-i İslam* (s. 134) olarak anılır. Hikâyenin devamında amacına ulaşıp kızı Mustafa Ağanın elinden kaçıran adam

⁶¹ A.e., s. 202.

dinlenmek için bir ormana girer. Orman, diğer hikâyelerde olduğu gibi bu hikâyede de bir dinlence yeri konumundadır:

Ol dem bir lahza sabr u karâr etmeyüp atına bindi ve nigârı ardına alup kandasın kâfir vilâyeti deyüp cân atdı. Ol gece sabahâ dek yürütüp gitdi. Sabahâ dek haylî mesâfe kat etdi. Sabâh olduğu gibi yoldan sapup bir ormanda karâr eyledi. Nigârîni bir ağaca sara koyup kendü bir mikdâr baş yere koyup istedi ki sehl zamân yatup yine yola gire. (s. 135)

Hikâyede bu örnekler dışında başka bir mekâna rastlanmaz.

25.hikâyede ise mekân olarak Rumeli’de bir şehir kullanılmıştır. Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Nevrekop, cinlerin bir eve musallat olmasını konu edinen hikâyeye ev sahipliği yapmaktadır. XV. yüzyılda Serez’e bağlı bir kaza olan Nevrekop⁶² hikâyede yalnızca bir dekor olarak kullanılmış, hakkında başkaca bilgi ya da tasvire yer verilmemiştir. Nevrekop hikâyede yalnızca isim olarak bir yerde okuyucunun karşısına çıkarken anlatılan olay hikâyenin kahramanı olan eskicinin evinde geçmektedir. Cinler tarafından taşların atıldığı ev karakter gelişimine bir etki etmez. Yalnızca hikâyede belirtilen olayın gerçekleşmesi için kullanılan alelade bir mekândır.

Balkanlarda geçen bir başka hikâye de Pakende şehrinde geçen 76. hikâyedir. Hikâyenin başlangıç kısmında mekân belirtilirken Cinânî mekânı şu şekilde anlatır: *Memâlik-i mahmiye-i Osmâniyyeden Rûmelinde vâki olan kasaba-i Pâkende ki hemvâre-i dilaverân-ı cihân ve dil-rûbâyân-ı devrân şehr-i Üskübden sudûr u zuhûr etmekten hâli vüâtıl ve merfû ü zâ’il degüldür. (s. 307)*Cinânî mekân hakkında kısaca bilgi verdikten sonra bulunduğu şehirden İstanbul’a göç eden kahramanın bu eylemi niçin gerçekleştirdiğini belirtir. Üsküp’te yaşanan bir kıtlığa işaret eden Cinânî’nin bahsettiği kıtlık üzerine herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır: *İttifâk bir yıl ol cânibde kaht u galâ zuhûr etmekle debbâğun san’anı revâc üzre olmayup kabîle-i İslam ve tahtgâh-ı pâdişâh-ı adâlet-encâm olan İstanbula gelüp onsekiz yıl mahmiyye-i*

⁶² Tahsin Hazırbulan, “1723 Tarihli Avâriz Defterine Göre Nevrekop Kazası”, **Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 8, Nisan 2019, s. 93.

merkûmede kâr u kesbe meşgûl oldu. (s. 307.) Yukarıdaki satırlardan anlaşıldığı üzere Üsküp dolaylarında meydana gelen kıtlık bölgeyi etkilemiş hatta bölgeden göçlere neden olmuştur. I. Kosova Savaşı (1389) sonrasında Evrenos Bey tarafından fethedilen Üsküp⁶³ Balkan Savaşları ardından 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması ile Sırbistan'a bırakılır.⁶⁴ 500 yıldan fazla bir süre Osmanlı idaresinde kalan Üsküp, *Bedâyiü'l-Âsâr*'da da kendine yer bulmuştur. Hikâyede Cinânî'nin ifadeleri İstanbul'un o tarihlerde de bir cazibe merkezi olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Debbağ olan kardeş, mesleğini kendi yurdunda yapamadığından dolayı İstanbul'a göç etmek zorunda kalır. 18 yıllık gurbetin ardından evine dönüş yolunda kahramanın başına gelenlerin anlatıldığı hikâyede başka mekânlara da yer verilmiştir. İstanbul'dan Rumeli'ye giderken konaklanan Karanu Kapu adlı yerdeki han, hikâyede önemli bir mekân olarak belirtilir. Cinânî bu han hakkında detaylıca bilgi verirken daha önce yaşanmış olayları da okuyucuya sezdirir:

*Giderek bir gün Karanu Kapu dedükleri yere vardı. Meger bu mahal
bir aceb derbend idi ki her cânibinde el ü gün yok böyle usuzluk yere
bir kârbân-sarâyı yapmışlar idi ki gelen âyende vü revende-i rûzgâr
bu kârbân-sarâya konup bir gecelük andaistirâhat ederlerdi. Ve ol
kârbân-sarâyın etrâfında şühedâ mezarı hadden bîrûn olmuşıdı.
Rûmelinün kallâşı ve kalmaşı her zamânda ol derbendde yola inüp
sâdırîn ü vâridîn eziyâde elem verürler idi.* (s. 307)

Cinânî'nin bu anlatımı kahramanın başına gelecek kötü olayları haber vermektedir. Hikâyenin sonraki bölümlerinde kervandan ayrıldıktan sonra bir eşkıya tarafından soyulan kahramanın intikamının ağabeyi tarafından alınması anlatılmaktadır. Hikâyede başka mekân bulunmaz.

Külliyatta yer verilen Rumeli şehirlerinden biri de Avlonya'dır. Güney Arnavutluk'ta bulunan önemli bir liman şehri olan Avlonya, Antik Çağlarda Aulon olarak anılır. 1417'de Osmanlı hâkimiyetine giren Avlonya, Osmanlı'nın

⁶³ Yakup Ahbab, "Üsküp Sancağı'nın İdâri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)", Yayımlanmamış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2015, s. 3.

⁶⁴ Mehmet İnbaşı, "Üsküp", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 42, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 379.

Adriyatik'teki ilk limanıdır. Avlonya üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştıran Osmanlı, burada kurduğu tersane ile daha sonraki tarihlerde Akdeniz'e gerçekleştireceği akınlar için önemli bir üs kazanır. 1520'ye kadar Müslüman nüfusun bulunmadığı Avlonya'da XVII. yy'da çoğu din değiştiren Arnavutlardan oluşan Müslüman bir toplum oluşur. Avlonya'nın nüfusu da 7000 olarak tahmin edilir.⁶⁵Avlonya *Bedâyiü'l-Âsâr*'da bu özelliklerine paralel olarak Turgut Paşa'nın ikametgâhı olarak ele alınmıştır. Turgut Paşa'nın Avlonya'da yaşayıp yaşamadığına dair bilgiye ulaşılamazken 1553 yılında Korsika'nın Peştiye Kalesi'ne yaptığı saldırıda 700 Müslüman'ı esaretten kurtararak Avlonya Limanı'na sağ salim ulaştırmıştır.⁶⁶*Bedâyiü'l-Âsâr*'ın yazım yılı düşünüldüğünde Cinânî'nin bu olaydan bahsetmesi mümkündür. Avlonya'nın yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı donanması için taşıdığı önem dikkate alındığında Turgut Paşa ile özdeşleştirilmesi mümkün görünmektedir.

Bedâyiü'l-Âsâr'da yer alan acibe ve garibe bölümündeki kısa anlatılarda da Rumeli'ne rastlanır. Bu bölümde 20 kısa anlatı yer alırken bu anlatıların üçünde olayların geçtiği yer Rumeli'dir. Bu yerler Arnavutluk'ta bulunan Dıraç Kalesi, Avlonya'daki Depedelen Köyü ve Lofça'dır.

Ağır hasta olanların bedenine daha önce ölmüş olan kişilerin ruhlarının girdiğine dair bir olayı anlatan hikâyede Avlonya vilayetinde yer alan Dıraç Kalesi mekân olarak belirtilmiştir. Günümüzde Arnavutluk sınırları içerisinde yer alan Dıraç, 1501 ve 1912 yılları arasında Osmanlıların hâkimiyetindedir. Hikâyede kullanılan Dıraç Kalesi ise Osmanlılardan daha önceki yıllarda Sicilyalı Anjouinler tarafından 1274-1285 arasında yapılmıştır. Fetihden 20 yıl sonra sivil bir yerleşimin olmadığı Dıraç Kalesi bölgedeki zengin tuz yataklarının kontrolünün elde tutulabilmesi için önemli bir merkez konumundaydı.⁶⁷ Kalenin hikâyesinin akışında özel bir işlevi bulunmamakta mekân yalnızca isim olarak zikredilmektedir.

⁶⁵ Erdoğan Keleş, "Avlonya Sancağı Mutasarrıfı Vezir Arnavut İsmail Paşa (1751-1764)", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 27, 2021, s.214.

⁶⁶ İdris Bostan, "Turgut Reis", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 41, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021, s. 417.

⁶⁷ Machiel Kiel, "Diraç", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 9, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s.523.

Yine Avlonya’da geçen doğaüstü bir olayın anlatıldığı hikâyede mekân olarak bu defa Depedelen Köyü kullanılmıştır. Avlonya’nın 80 km güneydoğusunda bulunan köy, 1492 yılında Arnavut asilerle çarpışmak üzere bölgeye gelen II. Bayezid tarafından kurulmuştur. Küçük bir köy olan Depedelen, 1520 yılında 27 Hristiyan ve 3 Müslüman haneden ibarettir.⁶⁸ Mekân hikâyede yalnızca isim olarak anılmış 15 ay boyunca yanan esrarengiz ateşle mekân arasında bir bağlantı kurulmamıştır.

Rumeli’de geçen Acibe ve Garibelerin sonuncusu Lofça’da esrarengiz bir su kaynağının anlatıldığı hikâyedir. Günümüzde Bulgaristan’a bağlı bir şehir olan Lofça, 1479 yılında 124 Hristiyan ve 51 Müslüman haneden oluşmaktadır. 1580 yılına gelindiğinde ise Müslüman hanelerin oranı %53’e yükselir. 23 Ağustos 1877 tarihine kadar Osmanlı idaresinde kalan Lofça, Bulgarlara bırakılır. Şehrin günümüzdeki nüfusu 50.000’dir.⁶⁹ Hikâyede anlatılan Çaldıran Pınarı hakkındaki bilgilere ulaşamamıştır.

Bedâyiü’l-Âsâr’da yer verilen Rumeli şehirlerinden biri de Mora’dır. Külliyyatın sonunda yer alan acibe ve garîbe bölümünde yer alan kısa anlatıda Mora hakkında bilgi verilmez. Mora’da yaşanan ilginç bir olayın anlatıldığı hikâye ölümünün ardından hizmetçisi ile ilişkiye girmeye devam eden bir adam hakkındadır. Kısa bir anlatı olduğu için mekân bir fon olarak kullanılır.

3.1.5. Edirne

Tarihi ilk çağa kadar giden Edirne, Hadrianopolis adıyla bir Roma ordugâhı olarak kurulmuştur. Bizans döneminde çok fazla büyümeyen şehir, kare şeklinde bir duvarla çevrelenmiş küçük bir alanda yayılmıştır.⁷⁰ XIII ve XIV. yüzyıllarda Konstantinopolis’e Avrupa’dan gelecek muhtemel saldırılara karşı Meriç doğal bir sınır konumunda bulunduğu için Hadrianopolis, Bizans İmparatorluğu’nun kuzey sınırlarının korunması noktasında hayati bir önem taşımaktaydı. Bizans İmparatorluğu tahtı için yapılan mücadelelerde de önemli bir merkez olan Hadrianopolis, Bizans’ın

⁶⁸ Machiel Kiel, “Tepedelen”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 40, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 476.

⁶⁹ Machiel Kiel, “Lofça”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 27, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 204.

⁷⁰ Semavi Eyice, “Edirne Saat Kulesi ve Üzerindeki Bizans Kitabesi”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8-9, 1980, s.1.

yaşadığı II. İç Savaş döneminde Ioannes Kantakuzenos'un Kudüs Patriği'nin elinden taç giydiği yerdir.⁷¹ Osmanlıların şehri hangi tarihte fethettiği hakkında kesin bir tarih bilgisi yoktur ancak genel kabul şehrin 1361 yılında Türk hâkimiyetine geçtiği yönündedir.⁷² Osmanlı hâkimiyeti sonrasında gelişen Edirne, XVI. yüzyılda yaklaşık 20.000 kişinin yaşadığı büyük bir şehir hâlini almıştır.⁷³ Osmanlı'ya başkentlik yapmış olan Edirne, Cinânî'nin hikâyelerinde bu önemine paralel olarak yer bulmuştur.

Bedâiyü'l-Âsâr'da iki hikâye Edirne'de yaşanan olayları anlatır. Edirne'de geçmekte olan ilk hikâye 23. hikâyedir. Cinânî hikâyede anlattığı olayın yaşandığı dönem hakkında da bilgi vermektedir. Bu da anlatılan olayın inandırıcılığını artırmakta ve hikâyenin gerçek olduğu vurgusuna hizmet etmektedir:

Bir târîhde cenâb-ı cennet-mekân firdevs âşiyân Sultân Süleymân Hân 'aleyhi'r-rahmetehu ve'r-rıdvân hazretleri memâlik-i mahmiyye-i Osmâniyede pâdişâh-ı âlem-penâh ve âdâlet-i dest-gâh idi. (s. 95.)

İttifâk ol târîhde Edirne'de bir dîvâne var idi ki sakalını gâh kazır ve gâh kordı ve kahve-hânelerde ekser zamân eglenürdi. Halka masharalık ederdi. Gâhî olurdu ki bir dilbere 'âşık geçinürdi. Birez müddet bir civânla mu'âşeret ve musâhabet, bir zamân yine ferâgat ederdi. Gâhî düşerdi ki Siroza yâhûd Selânike çıkup gidüp bir zamân bir cânibde eglenür kalurdu. Birkaç günden sonra yine Edirneye çıkagelür idi. (s. 95)

Hikâyede mekân kullanımı sınırlı olmakla birlikte dönemin Edirne'si hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Hikâyede Mihal Köprüsü ve Tahtakale kahvehanesi isimleri geçmektedir. Günümüzde de kullanılmakta olan Mihal Köprüsü'nün yapım tarihi bilinmemektedir. Köprünün taşlarında yer alan Grekçe harfler, yapının bir Bizans eseri olduğunu akla getirirse de köprünün Osmanlılar tarafından eski temelleri

⁷¹ Hacer Ateş , "Osmanlı İlerleyişi Esnasında Trakya Şehirlerinin Durumu Hakkında Bir Değerlendirme", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 37, 2021, s.132.

⁷² M.Tayyib Gökbilgin, "Edirne", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 10, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 426.

⁷³ Feridun Mustafa Emecen, "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne", Editörler: Emin Nedred- M. Sabri Koz, **Edirne: Serhattaki Payitaht**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 53.

üzerine yapıldığı ve bu aşamada eski taşların da kullanılması sonucunda böyle bir durumun oluştuğu düşünülebilir.⁷⁴ Evliya Çelebi ise köprünün ortasında bulunan yüksek kubbeli bir dinlenme yerinin üzerinde yer alan tarih beytinde 1422 yılının yazıldığını nakleder.⁷⁵ Yapının herhangi bir vakıf kaydı bulunmadığı için bazı kaynaklarda Gazi Mihal Bey ile ilişkilendirilemeyen köprünün, Gazi Mihal Bey Cami ve Hamamı'na olan yakınlığı nedeniyle aynı vakfın kurucusu tarafından inşa ettirildiğine dair bir çıkarım yapılabilir.⁷⁶ Köprüyü deniz büyüklüğündeki 3 nehrin birbirlerine karıştığı yerde yapılması nedeniyle mucize bir yapı olarak tanımlayan Evliya Çelebi, köprünün 3 arabanın rahatlıkla yan yana geçebileceği bir genişlikte ve fil büyüklüğünde taşlar ile yapılmış sanatlı bir köprü olduğunu aktarır. Köprünün Gazi Mihal Bey tarafından inşa ettirildiğini kaydeden Evliya Çelebi, 1595-1596 yıllarında kapsamlı bir tamire tabi tutulduğunu belirtir.⁷⁷ Hikâyedeki Tahtakale kahvehanesi ile ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Yukarıda sayılan mekânlar hikâyede olayların gelişimi ya da karakterlerin dönüşümü açısından bir önem taşımazlar. Mekân yalnızca olayların akması için kullanılan yerlerdir.

74. hikâyede ise Edirne, olayların bir kısmının geçtiği yerdir. Hikâyede mekân kullanımı yine yüzeysel ve anlam üretmeyen bir biçimdedir. Bursa'dan Edirne'ye ticaret maksadıyla giden iki kişinin gizemli biri ile yaptıkları yolculuk esnasında yaşadıklarının anlatıldığı hikâyede Edirne ile ilgili teferruatlı bilgilere yer verilmez. Kahramanlar Bursa'dan İstanbul'a giderek çeşitli mallar alırlar. Aldıkları malları Edirne'de sattıktan sonra buradan almak istedikleri malları bulamayan kahramanlar dönüş yoluna çıkarlar. Yolda haramiler tarafından saldırıya uğrarlar ancak yanlarındaki gizemli kişi sayesinde saldırıdan kurtulurlar. Hikâyede kahramanların Edirne'ye hangi ürünü satmak için gittikleri ya da Edirne'den alamadan döndükleri malların ne olduğuna dair bilgi bulunmaz. Bursa'dan hangi yolları kullanarak gittiklerine dair detaylar da verilmemektedir. Yalnız haramilerin reisini alt eden

⁷⁴ Semavi Eyice, "Gazi Mihal Köprüsü", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 13, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 461.

⁷⁵ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3.cilt 2. Kitap**, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, 2006, İstanbul, s. 600.

⁷⁶ Eyice, "Gazi Mihal Köprüsü", **a.y.**

⁷⁷ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Cilt 2. Kitap**, s.600.

adamin anlattıkları mekâna dair bazı ipuçları verir. Haramileri sürekli takip ettiğini ifade eden adam, bu takip esnasında hangi şehirlere gittiğini sıralar: *Ben Halebe vardukda anlar Malatya etrâfına gitmişler. Çün haber aldum, Malatyaya geldüm. Anlar Ankara ovasına gitmişler. Andan Ankaraya geldüm, Bursaya gitmişler, Bursaya geldüğümde Gelibolıdan Edirneye gitmişler.* (s.303)Kahramanın ağzından anlatılan kısımlar bir rota oluşturulmasına yardımcı olurken Bursa'dan Edirne'ye İstanbul değil de Çanakkale üzerinden gittikleri anlaşılmaktadır. Ticaret amacıyla yola çıkan iki kişi ile haramiler ve onları takip eden adamin rotaları farklıdır. Bu farklılık amaçlarının ayrı olması ile açıklanabilir. Tüccarlar İstanbul'dan mal almak istemektedirler. Bu nedenle yolculukları Bursa-İstanbul-Edirne şeklinde olmuştur. Hikâyedeki haraminin ise hangi amaçla farklı bir güzergâhı takip ettiği hakkında bilgi verilmez. Hikâyede Edirne'de bulunan at pazarı, Sulak Çeşmesi yerleri çevresel mekân olarak kullanılmış, hikâyenin gelişiminde önemli bir yer tutmamışlardır. Bu mekânlar hakkında bilgiye ulaşamamıştır.

3.1.6. Rodos ve Girit

Külliyatın 8. hikâyesi Akdeniz'deki adalar arasında en önemli merkezlerden ikisi olan Rodos ve Girit'te geçmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde 21 Aralık 1522'de fethedilen Rodos 18 Ekim 1912 tarihine kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Ege Denizi'ndeki oniki adanın en büyüğü ve bu adaların yönetim mahali olan Rodos, Osmanlı idaresi altında idari, mali ve adli olarak merkezin etkilerinden uzak bir şekilde özel statü ile yönetilen bir yerleşim yeridir. 1304 yılında Saint Jean şövalyelerinin Bizans'tan aldığı ada, daha sonraki yıllarda bu şövalyeler tarafından korsanlık faaliyetlerinde bir üs olarak kullanılmıştır. Şövalyelerin korsanlık faaliyetleri sırasında ele geçirdikleri Müslümanlar da Rodos'ta esir olarak tutulmuştur.⁷⁸ Rodos'un sakinleri arasında Cem Sultan da bulunur. II. Bayezid ile Rodos şövalyeleri arasındaki antlaşmayla Cem Sultan'ın Rodos'ta tutulup kendisine yardım edilmemesi şartıyla şövalyelere 40000 altın verilir. Şövalyeler Cem Sultan'ı gizlice Fransa'ya gönderirler.⁷⁹ Cem Sultan, Rodos'ta kısa bir süre ikamet etse de

⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Rodos Şövalyeleri Hakkında Antalya Valisi Sultan Korkud'a Gönderilmiş Bir Mektub", **Belleten**, Cilt: 18, Sayı: 71, 1954, s. 347.

⁷⁹ Mahmut Şakiroğlu, "Cem Sultan", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 284.

Rodos'a verilen altınlar Müslüman ahalinin gözünde kötü bir intiba uyandırır. Rodos'ta esir tutulan Müslümanlardan biri olan Ebu Bekir Darani adlı bir kişinin o sıralarda Antalya valisi olarak görev yapan Şehzade Korkut'a yazdığı mektup, Cem Sultan olayının Müslümanlar tarafından neredeyse bir gurur meselesi hâline getirildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Rodos'ta şövalyelerin elinde esir olan Darani, Arapça olarak yazdığı mektupta Rodos'un en şerefli yerinde büyük bir kilise bulunduğunu, bu kilisenin Müslümanların parası ile yapıldığını söyler. Rodos şövalyelerinin asıl amaçlarının Cem Sultan'ın oğlunu kullanarak İstanbul'u almak olduğunu ekleyen Darani, Rodos'un yerle bir edilmesi için Şehzade Korkut'tan yani Osmanlı sultanı II. Bayezid'den yardım istemektedir. Tüm Hristiyan memleketleri alınsa dahi Rodos Kalesi alınmadıkça Müslümanların huzur ve güven içinde olamayacaklarını söyleyen Darani, Rodos şövalyelerinin yaz ve kış fark etmeksizin deniz üzerinde dolaştıklarını, korsanlık ederek Müslümanlara zarar verdiklerini yazmaktadır.⁸⁰ Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı gibi Rodos, Akdeniz güvenliği için önemli bir yere sahiptir. 1522 yılındaki fethin ardından Akdeniz'de Osmanlılar için önemli bir merkez hâline gelen Rodos, XVIII. yy'da İstanbul ve Sinop'un ardından en fazla kalyonun inşa edildiği tersaneye sahip olmasıyla dikkat çekmektedir.⁸¹ Çeşme baskınından sonra donanmayı yeniden inşa etme çalışmaları sırasında yeni gemilerinin bazıları da Rodos'ta imal edilmiştir.⁸²

Hikâyenin kahramanının ilk olarak yaşadığı yer belirsiz olmakla birlikte olgunlaşmaya başlamasıyla birlikte gönlüne dünyayı gezme hevesi düşer. Bu hevesin peşinden giden kahramanın yolu en sonunda Rodos'a düşer. Hikâyede de Rodos, Müslümanların hâkimiyetinde olan bir şehirdir: *Ol târîhde Rodosun begi olan Ca'fer Beğ nam kimesneye alıp gitdiler.* (s. 29) Hikâye, Rodos'ta Cafer Bey'in meclisine gelen bir ulağın getirdiği haberle hareketlenir. Bu noktadan sonra hikâye bir deniz savaşını ele alır. Mekânlar da değişiklik gösterir. Cinânî ilk olarak Rodos'ta yapılan

⁸⁰ Uzunçarşılı, "Rodos Şövalyeleri Hakkında Antalya Valisi Sultan Korkud'a Gönderilmiş Bir Mektup", s. 352.

⁸¹ Yusuf Alperen Aydın, "Osmanlı Denizciliği 1700-1770", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2007, s. 57.

⁸² Uğur Ünen, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Rodos Adası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Aydın, 2013, s. 57.

savaş hazırlıklarını anlatır. Rodos limanını canlı bir üslupla anlatan Cinânî, ortamda yaşanan heyecanı ve şenlik havasını şu cümlelerle anlatır:

Ceng ü harb tedârükine ve gemi tonatmak tedbîrine başlandı. Ol sâ'at Beğ etrâf-ı şehre dellâllar bıragup nidâ etdüirdi. Hisar eri vü 'azab ve gönüllü ve sâ'ir kim var ise da'vet olunup sâhil-i deryâya İslâm sancakları dikildi. Gâziler âlât-ı harble fevc fevc, mevc mevc, bölük bölük, saf saf, çok çok, zümre zümre cem olup sancak dibine çekildi. Tabl u sûrnâ ve nefîr sadâsı dünyâyı tutdı. Âvâze-i tekbîr-i guzâtla kubbe-i felek güm güm ötdi. Beg hazretleri dahı atlas-ı âlî çıkarup zirih ve çokal geydi. Kal'a halkınun erkeği ve dişisi deryâ kenârına gelüp yârân u ihvân... deyüp helâlleşüp birbirini vedâ etdiler. Gemiler şenlikler edüp top atdı. (s. 30)

Müslümanlara saldıran gemiyi yakalamak için yukarıdaki hazırlıklarla yola çıkan bey ve adamları takip ettikleri geminin ardından Girit'e varırlar. Girit o tarihlerde fethedilmemiştir. Bu durum Girit'in hikâyede düşman gemilerine konaklık eden bir mekân olmasından anlaşılmaktadır. Hikâyede Girit hakkında ilginç bilgiler bulunmaktadır. Takip ettikleri gemiyi Girit beylerinden isteyen Cafer Bey'in aldığı cevap, hikâyenin geçtiği devirde iki devlet arasındaki ilişkiler hakkında bilgi vermektedir. Cafer Bey'e, Girit ile Osmanlı arasında yapılan bir antlaşmayı hatırlatan Girit beyleri, antlaşmanın içeriğini şu sözlerle açıklar:

Siz ki Girid beglerisiz emr-i hümâyunumla 'amel edüp kaçan ki bizim cânibimizden 'asker-i İslâm-ı zafer-encâm gemilerimiz ile iskelenüze vara, demir bırakup limanınıza gire, gereği gibi ri'âyet ü himâyet edüp 'adû-yı dîn ve düşmen-i bed-kış ü bed-âyîn olan küffâr-ı melâ'in tarafından 'asker gelüp talep ederlerse vermeyesiz ve anlarun dahı hem-çünân gemileri gelüp size sığınursa selâtin-i İslâm u esâtîn-i zevi'l ihtirâm gemileri gelüp isterlerse anlara dahı vermeyesiz ve bi'l cümle ne ehl-i imâni kâfire ve ne kâfiri ehl-i imâna veresiz. (s. 32)

Kaynaklarda böyle bir antlaşmanın varlığına rastlanmamıştır. Hikâyede bu bilginin verilmesi meydana gelecek çatışmayı daha etkileyici hâle getirmek ve yaşanacak zorlukları bir mantığa büründürme amacı taşımaktadır. Zira Girit'e kadar kovalanan geminin Girit beyleri tarafından teslim edilmesi, anlatılan olayın zorluğunu ortadan kaldıracak ve kazanılan mücadelenin bir zafer olarak nitelenmesini engelleyecektir.

Sultan İbrahim'in hükümdarlığı döneminde 1645 yılında başlayan Girit Seferi 1669 yılında Kandiye'nin alınmasıyla neticelenir.⁸³ Seferin başarıya ulaştığı yıl Osmanlı tahtında IV. Mehmet oturmaktadır. Kızlar Ağası Sünbül Ağa'nın gerektiği gibi silahlandırılmayan bir gemi ile hacca giderken Girit adasının yakınlarında Maltalı korsanlar tarafından saldırıya uğraması, Girit Seferinin görünür sebebi olmuştur. Yanındaki 600'e yakın adamının çoğunu kaybeden Sünbül Ağa'nın Mısır'ın 5 yıllık vergisine denk miktarda olan kişisel serveti de korsanlar tarafından yağmalanır. Korsanlar Maltalı olmasına karşın Girit açıklarında olan bu olaya Venediklilerin izin vermesi ve korsanların olayın ardından Girit'e sığınmaları neticesinde Osmanlı Venedik'e savaş açar.⁸⁴ 20 yıldan fazla süren sefer sonrasında Osmanlı Girit'i ele geçirir.

Hikâyede Girit, tarafsız bir merkez olarak konumlandırılrsa da Müslümanların canına ve malına zarar veren korsanları Cafer Bey ve adamlarına teslim etmeyerek aslında adaletin tecelli etmesine engel olan bir konumdadır. *Bedâyiü'l-Âsâr*'dan yaklaşık olarak 100 yıl sonra gerçekleşen Sünbül Ağa olayı ile hikâyedeki olay arasında büyük paralellikler bulunmaktadır. Ancak hikâyede belirtilen asıl düşman Girit'te yaşayanlar değil mensubiyeti belirsiz bir düşman topluluğudur.

Girit beylerinden istedikleri cevabı alamayan Cafer Bey ve askerleri çareyi Rodos'a dönmekte bulurlar. Dönüş yolunda karşılarına çıkan 5 gemi ile savaşa girmek zorunda kalırlar. Hikâyede bu savaşa hazırlık sırasında geminin içinde yaşananlar Cinânî tarafından gerçekçi bir şekilde anlatılmıştır:

⁸³ Ayşe Pul, "Anonim Bir Osmanlı Kaynağı: Girit Fethi Tarihi", *Belleten*, Cilt: 72, Sayı: 264, Ağustos 2008, s. 592.

⁸⁴ T.C. Milli Savunma Bakanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Girit Seferi*, Cilt: 3, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Ankara, 1977, ss. 7-8.

Onarmak Allâhun vermek Hudânun ve mü'cizât Hazret-i Muhammed Mustafânundur deyü ittifâk edince hulûs-ı niyetle ahvâl-ı cenge mübâşeret olunup anbârlar açılıp cebe-hâneler çekildi. Âlât-ı ceng ü harb orta yere cem' olup döküldi. İsteyen ok yay ve isteyen tüfeng ve murâd eden harbe vü tığ ü zenberek eline alup hâzır oldu. Dilâverler dâmenlerin der-miyân edüp başa geldi. İslâm sanckları zeyn olup dikildi. Tabl u nakkâreye turralar havâle edüp sûrnâ vü nefîr feryâda başladı. Topçılar toplarını salya edüp düzetdiler ve fitillerini Yakup nişân yerlerini görüp gözettiler. Ol dem müezzinler kadırgaların kışlarına çıkup gulgule-i dîn-i Muhammedi ve âvâze-i tekbîr-i samedîye âğâz edüp nasrun minallâhi ve fethün karîb ve beşşiri 'l-mü'minîn yâ Muhammed deyüp salâ etmeğe başladılar. Ata oğulla ve kardaş kardaşla, barı yoldaş yoldaşla biri birine sarmaşup vasiyet ve helâlleşüp ağlaşup dikkat etmeğe yüz tutdılar. (s. 35)

Cinânî yukarıdaki anlatımıyla okuyucunun zihninde savaş manzarasını başarılı bir şekilde canlandırır. Gemi içindeki askerlerin hazırlıkları ve ortamda yaşanan telaş başarılı bir şekilde yansıtılmıştır. Hazırlıkların ardından başlayan savaşta da Cinânî, düşmanın attığı bir topun ardından oluşan dumanı da şu şekilde tasvir eder: *Kâfir bî-huzur olup bir uğurdan toplara ot verdi. Âlem duhânla toldı, güpegündüz iken geceye döndi, dünyâ karanulık oldu. Kıyâmet gününden bir nişân idi, nicelerün başı deryâda top başı gibi galtân olup yuvalandı. (s. 36)* Hikâyede yukarıdaki tasvirden başka, mekâna dair bir ize rastlanmaz. Mekân konusunda sınırlı olan hikâyede yerler olayların gelişimi için gerekli olması nedeniyle kullanılmıştır.

3.1.7. Anadolu Coğrafyası

Bedâyiü'l-Âsâr'daki hikâyelerin geçtiği önemli bir bölge de Anadolu'dur. Anadolu'daki farklı şehirler Cinânî'nin hikâyelerinde mekân olarak kendilerine yer bulmuştur. Külliyyattaki Anadolu şehirlerinden ilki Ankara'dır. 26 ve 64. hikâye Ankara'da geçmektedir. Bu hikâyelerde Ankara çevresel mekân olarak ele alınmış, fazla detay verilmemiş ve Ankara'nın karakter gelişimine herhangi bir katkısı olmamıştır. Ancak 26. hikâyede Ankara hakkında verilen bir bilgi şehrin isminin halk arasındaki telaffuzunun verilmesi açısından önem taşımaktadır. Hikâyenin girişinde

vakanın kim tarafından rivâyet edildiğine dair olan bölümde şehrin halk arasındaki adının Engüri olduğu belirtilir. Cinânî 'ye göre bu isim avama mahsustur.

26. hikâyede *Bedâyiü'l-Âsâr*'da birçok defa işlenmiş olan cin ve insan aşkı ele alınmıştır. Bu aşka mekân olarak da Ankara'da bulunan somut bir mekân seçilmiştir. Diğer hikâyelerde görülmeyen bir şekilde bu hikâyede olayı rivayet eden kişi kendi evinin bulunduğu yer hakkında da bilgi verir.

*Mezbûr Ankarada Karaoğlan çârşûsı derler bir çârşû vardır ki
bizüm hânemüz ol çârşûya karîbdür. Kadîmü'l eyyâmda böyle işidile
gelmişdür ki ol çârşûyı cinnî tâ'ifesinden bir kız zabt ede gelmişdir.
Bu zamana gelince niçe kimesneler ol kızı ba'zı evkâtde göre
gelmişler, ba'zı mahalde musâhabet dahı vâki olmuş derler idi. (s.
102)*

Hikâyede çarşı ya da şehir ile ilgili başka bilgi verilmez. Mekân bu hikâyede yalnızca cin ile kahraman arasındaki aşkın yaşanması için gerekli bir mekân vazifesi görür. Hikâyede geçen Karaoğlan Çarşısı günümüzde Ulus Meydanı'ndan Anafartalar Caddesi'ne çıkan bölgenin ismidir. Hacı Paşa Mahallesi'nin yakınlarında bulunan çarşı, XVI. yüzyıl Ankara'sının önemli ticaret merkezlerinden biridir.⁸⁵ Çarşının konumu ve anlatıcının beyanı dikkate alındığında yaşadığı yerin Hacı Paşa Mahallesi olduğu sonucuna varılabilir. 1601 yılı kayıtlarına göre Ankara sınırları içerisinde bulunan 85 mahalleden biri olan Hacı Paşa Mahallesi, vergilendirilmiş 6 avarız hanesine sahip olan orta büyüklükte bir yerleşim yeridir.⁸⁶ Bir avarız hanesi, Ankara'da 5 gerçek haneden oluşmaktadır.⁸⁷ Bu bilgiden hareketle mahallede 30 hane bulunduğu sonucuna varılabilir. Hikâyede adı geçmeyen mahalle hakkında herhangi bir bilgi ya da tasvir bulunmamaktadır.

Külliyatın mekân yönünden en önemli hikâyelerinden biri olan 64. hikâye de *Bedâyiü'l-Âsâr*'da sıkça rastlanan konulardan biri üzerine kuruludur. Define aramak amacıyla kuyu içine giren bir grup insanın anlatıldığı hikâye anlam üreten algısal mekân barındırır ancak bu algısal mekânın Ankara ile özel bir bağlantısı

⁸⁵ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995, s. 20.

⁸⁶ A.e., s. 29.

⁸⁷ A.e., s. 53.

bulunmamaktadır. Hikâyede Ankara yalnızca giriş kısmında geçmekte ve olayın hangi kasabada, hangi mahallede yaşandığı belirtilerek bununla yetinilmektedir.

Memâlik-i mahmiyye-i Osmâniyyeden Anadolu vilâyetinde Ayaş nâm bir kasabanun kurbında Çanlı nâm bir karye ve karye-i mezbûrenün içinde bir hâlî gûşede çâh-ı cehennem misâl bir kuyı vardır ki her zamânda erbâb-ı mâlihulyâ ve ashâb-ı sîmyâ vü kîmyâ bunda genc-hâne-i azîm ve emvâl-i cezîl ü cesîm vardır deyu ol kuyıya girüp niçeler ümîd-i mâl ü menâl ve ârzû-yı türâb-ı kîmyâ ile küşte-i tılsım olup helâk ve vâsıl-ı zir-i magâk olurlardı. (s. 248)

Hikâyede geçen Çanlı Köyü, 1523 yılı kayıtlarına göre Ayaş'ın tımar köylerinden Uluçanlı'dur.⁸⁸ Köy, 1695-1696 yıllarında Çanlı-yı bala ve Çanlı-yı zir olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu köylerden Çanlı-yı zir adı XVIII. yüzyıl kayıtlarında geçmezken Çanlı-yı bâlâ XVIII. yüzyılda Başçanlı adını almış, bu isim Cumhuriyet sonrası dönemde Çanlılı olmuştur.⁸⁹ Köy, 29 Aralık 1998 tarihinde mahalle statüsü kazanmıştır.⁹⁰ Hikâyede isim olarak geçen köy ile ilgili başka bilgi verilmemektedir.

20. ve 70. hikâyeler bir başka Anadolu şehri olan Kütahya'da geçmektedir. 20. hikâye olağanüstü özellikler barındırırken 70. hikâye gerçekçi bir kurguya sahiptir. Hikâyelerin konuları arasında bir benzerlik yoktur. Bu nedenle Kütahya'nın belirtilen hikâyelerde özel bir anlam taşımadığı söylenebilir. Kütahya hikâyelerde olayların akması için gerekli olan bir alandır. 1428 yılında Osmanlı idaresine geçen Kütahya, o tarihten önce Germiyanogulları Beyliğinin hâkimiyeti altındadır.⁹¹ Osmanlı idaresinde gelişen Kütahya, XVI. yüzyıla gelindiğinde 91 mahalle 1.071 köy ve 274 mezrası ile önemli bir sancak haline gelmiştir.⁹² 1520 kayıtlarına göre 48.875 hane bulunan Kütahya sancağı, 1571'e dek sürekli büyümüş ve bu tarihte toplam hane sayısı 72.447'ye yükselmiştir. Hane sayısı değerlendirildiğinde toplam nüfusun 1571'de 356.971 olduğu tahmin edilmektedir. 1534 tarihli kayıtlara göre büyük çoğunluğu

⁸⁸ Deniz Karaman, "XVI. Yüzyılda Ayaş Kazası Vakıfları", **Belleten**, Cilt:67,Sayı:250,2003, s.807.

⁸⁹ **A.e.**, s. 811.

⁹⁰ Resmi Gazete, 30 Aralık 1998 - Sayı: 23569, s. 46

⁹¹ Kadir Güler, "16. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Germiyan ve Kütahya Şuarası Üzerine Değerlendirmeler", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 24, 2009, s.173.

⁹² Çetin Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu", **Belleten**, Cilt: 52, Sayı: 202, 1988, s.115.

Müslüman olan şehirde gayrimüslim hanelerinin oranı % 1 dolayındadır⁹³ Bu verilerden anlaşılacağı üzere Kütahya, Anadolu'daki önemli Türk şehirlerden biridir. Kütahya'nın bu yönüne işaret eden Evliya Çelebi de şehirden bahsederken "Türkistan memleket" tabirini kullanır. Âlimleri, fazılları ve şairleri bol olan Kütahya şifalı suları, sağlam bedenli ve aynı zamanda garipleri kollamayı seven halkı ile meşhurdur.

20. hikâyede Kütahya, hikâyenin kahramanı olan Firakî adlı kişinin yaşadığı yerdir. Kütahya'ya bunun dışında bir görev yüklenmemiştir. Hikâyede asıl olayın yaşandığı mekân Firakî'nin evi ve evinin bahçesidir. Firakî'nin bahçesinde kurulan saz ve söz meclisi tasvirleri dikkat çekicidir:

Meger kendünün muhavvetesinde bir âlî bağçesi var idi ki dünyâda olan ecnâs-ı mîvenün anda escârı cemî'an müheyyâ vü âmâde idi. Bakdı, gördi ki ol bâğçenün içi gûn-â-gûn günlükler ve sâye-bânlar ile tonanmış ve her secerün dibi meclisle müzeyyen ü muhallâ olmuş. Her gûşede çeng ü çengâne ve her meclisde mey mugânesi her cânibde zîbâ civânlar ve her tarafda ra'nâ nigâr-ı gül-ruhsârlar ol bunun 'ârızın öpüp der ki: "Billâhi gitmen dahı içelüm ve bu anun la'l-i lebin emüp söyler ki buyurun devletünüzde hoş geçelüm" ve bi'l-cümler bir meclis-i lâtif ve sohbet-i münîfdür ki bakan imrendüğünden agzının suyu akar. (ss. 78-79)

Bu şekilde tasvir edilen mecliste bir cinle tanışan adam, cinin yardımıyla zengin olur ve daha sonra hikâye Kütahya'dan İstanbul'a taşınır. Hikâyenin İstanbul'da geçen kısmı yukarıda İstanbul başlığı altında incelenmiştir.

Kütahya'da geçen ikinci hikâye tamamen Kütahya'da yaşanmış bir olay olup gerçekçi kurgusu ile dikkat çekmektedir. Bu hikâyede anlatıcı olayı bizzat yaşayan kişi iken hangi görevde olduğunu da açıkça belirtir: *Cenâb-ı cennet mekân firdevs-âşiyân merhûm ve mağfûrlehu Sultân Selim Hân-ı sâni 'aleyhi'r-rahmetullah bi'l-menni'l-mennâyî hazretleri Küâhiyye sancağında henûz şeh-zâde-i civân-bahtken ben kâdîsi olan merhûm Monlâ Efendinün nâ'ibi idüm. (s. 268.)* Yukarıda da görüleceği üzere anlatıcı olayın yaşandığı şehri ifade ettikten sonra olayın hangi tarih aralığında cereyan

⁹³ A.e., s. 164.

ettiğini de kabaca belirtir. At almak için pazara giden bir adamın satıcının “tüm ayıplarıyla satıyorum” dediği bir atı alması üzerine başına gelenlerin anlatıldığı hikâyede mahkeme önündeki durum da şu şekilde tasvir edilmiştir: *Andan kalkup mahkemeye müteveccih oldum. Kaçan ki mahkemeye yakın kaldum, gördüm ki halk mahkemedan taşra tolup çârşû ve bâzârı ihâta etmişler. Bir hengâme var ki denilemez. Ben sandum ki yine ol ehrimendür. Bizi döğüp söğmege gelmişdür.* (s. 269)

Bedâyiü'l-Âsâr'ın 18. hikâyesi Trabzon'da geçmektedir. Bu hikâyede Trabzon'a bağlı Tımarum'da yaşayan kahramanın Trabzon'dan evine dönerken yaşadığı doğaüstü bir olay anlatılmaktadır. Hikâyede ismi geçen Tımarum'un neresi olduğuna dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Trabzon ya da Tımarum bu hikâyede anlam üreten ve kahramanın zihin ve duygu dünyasında dönüşümler yaratan bir şekilde kullanılmamıştır.

Su altında yaşanan bir olayın anlatıldığı 29. hikâye Sakarya Nehri'nde geçmektedir. Hikâyede nehirden sadece isim olarak bahsedilmiştir. Hikâyeyi rivayet eden kişinin ne maksatla Sakarya Nehri'nde bulunduğu hakkında verilen bilgi dikkat çekicidir. Hikâyede Sakarya Nehri'nin suyunun denize ulaştırılması için çalışmaların yapıldığı göze çarpmaktadır: *Merhum Sultan Selim Han-ı sani hazretleri zamanları İznikmidde cari olan Sakarya suyunu deryaya akıtmag için erbab-ı vukufla tahmine vardukda...*(s. 109) Sakarya Nehri'nin deniz ile bağlantısını yapmak amacıyla bölgede olan râvi, nehirde yaşadığı doğaüstü bir macerayı anlatır. Suyun altında geçen hikâyede deniz, çalışmanın ikinci bölümünde inceleneceği için başka bir çevresel mekân kullanımına rastlanmaz ancak hikâye, Sakarya Nehri'nin İzmit Körfezi'nde denizle buluşturulması yönündeki çalışmaların tarihi hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Hikâyede çalışmanın ne şekilde yapılacağına dair bilgiye rastlanmazken söz konusu çalışmanın II. Selim zamanında yapıldığı ve bu iş için Piyale Paşa'nın memur edildiği bilgisine ulaşılır. İzmit Körfezi ile Karadeniz'i bağlayacak bir kanal fikrinin Kanuni Sultan Süleyman zamanında ortaya atıldığını aktaran Hammer'e göre İstanbul'a kereste taşıma maliyetini düşürmek amacıyla 20.000 ziralık (75-90 santimetrelik bir ölçü birimi) bir kanal açılması için Mimar Sinan ve Rum Gürz Nikola'nın padişaha bir tavsiyeleri bulunmaktadır. Kanuni'nin hükümdarlığı döneminde seferlerle daha fazla meşgul olması dolayısıyla proje rafa

kalkar. 1591 yılında tekrar hatırlanan proje, Sokollu Hasan Paşa'nın İzmit'e gidip arazi düzleme çalışmalarına başlamasının ardından bu teşebbüse karşı çıkanların III. Murat'a olan telkinleri ile sonlandırılır.⁹⁴ 1654 yılında bir kez daha gündeme gelen kanal projesi Hindî oğlu denilen bir mühendisin verdiği rapor doğrultusunda yapımı müşkül olduğu ve çevredeki mera ve köylere zarar vereceğinden dolayı bir defa daha gündemden düşer.⁹⁵

Külliyatın 67. hikâyesi bir sihir hikâyesidir. Hikâyenin geçtiği yer günümüzde Samsun sınırları içerisinde yer alan Bafra'dır. Kadınlarla düşüp kalkan bir hovardanın bir kadın tarafından sihir ile köpeğe dönüştürülmesinin anlatıldığı hikâyede sadece Bafra mekân olarak hikâyenin başında belirtilmiştir: *Sevâlif-i eyyâmda Bafra nâm kasabada birkaç gün edâ-i mühimmat için turdum.* (s. 67.) Hikâyenin devamında mekân kullanımı yalnızca bir yerde görülmektedir. Burada da mekân yalnızca olayın yaşanması için gerekli olan bir fon niteliğinde olup söz konusu yerleşim yerinin ismi dahi anılmaz. Filan yer denilerek geçitirilir: *Yoldaşlarımızdan bir gün bir kurd gelüp bize haber verdi ki fülân karyenün havâlisinde bir alay semiz bî-bedel tâze kısraklar ve taylar gezer ki yanlarında aslâ âdem ve âdemîzâde yok.* (s. 264.) Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde mekânla ilgili başka bir ifade bulunmaz.

Bir define hikâyesi olan 65. hikâye Afyonkarahisar sınırları içinde yer alan Sandıklı'da geçmektedir. Hikâyenin başlangıç kısmında rivayet eden kişi hakkında bilgi verilirken kendi sözleri ile olayın geçtiği yer şu şekile ifade edilmiştir: *Mevlid-i aslîmüz olan Sanduklı nâm kasabada bir târîhde yârân u ihvânla muvâneset ve ahhâb-ı hullânla mu'âşeret ederdük.* (s. 255.) Anlatıcının bu sözlerinden önce kısa bir cümle ile rivayet sahibi hakkında bilgi veren Cinânî, ravinin bir mevlevî olduğuna işaret eder. Tecrid adlı ravinin dilinden anlatılan hikâyenin sonraki kısımlarında Sandıklı hakkında başka bilgi verilmez. Hikâye genellikle hazine aranan mekânda geçmektedir. Söz konusu mekân da karakterlerin psikolojilerine etki edip karakterlerde bir değişim yaratmaz. Hazineyi aradıkları yerin niteliği hakkında da fazla bir tasvir yoktur. Söz konusu yer “dâmen-i kühsâr” (s. 256) olarak nitelendirilmiştir. Ünlü'ye göre hazine

⁹⁴ Joseph von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt: 7, Hazırlayanlar: Mümin Çevik - Erol Kılıç, İstanbul, Sabah Kitapları, 2008, ss. 160-161.

⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sakarya Nehri'nin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadenizin Birleştirilmesi Hakkında Vesikalar ve Tetkik Raporları”, **Belleten**, Cilt: 4, Sayı: 14-15, 1940, s. 157.

aranan yer şehrin doğu kısmında bulunan tepelerden biridir. Sandıklı'nın coğrafi özellikleri düşünüldüğünde şehirde aynı gece içerisinde gidilip dönülecek başka tepelik bulunmamaktadır.⁹⁶ Mekân yalnızca şu şekilde tasvir edilmiştir: *Nısfu'l-leyle dek kazup iki âdem boyı mikdârı bir kuyı peydâ eyledük. Nâ-gâh bir mermer kapak peydâ oldu. Dört yanını tamâm açup kazduk. Gördük ki seccâde kadar bir kalın mermeri bir husrevânî küpün ağzına kapamışlar.* (s. 256) Hikâyenin sonraki bölümlerinde Mısır ve İstanbul'dan da bahsedilmiştir. Yalnızca isim olarak geçen bu şehirler ticari olarak dönemin büyük ve canlı şehirleri olduğu için kullanılmıştır. Hikâyede hazineyi bulduktan sonra edinecekleri sermaye ile ticaret yapmayı düşündükleri yerler İstanbul ve Mısır'dır. İstanbul ve Mısır'ın bu özellikleri çalışmanın ilgili başlıklarında incelenmiştir.

Bedâiyü'l-Âsâr'da Sandıklı isminin geçtiği bir başka anlatı da kitabın sonunda yer alan Garibeler bölümünde yer alan bir cin hikâyesidir. Sandıklı yakınlarında Gölcük adlı bir yaylada yaşayan Yöröklere mensup küçük bir kızın içine giren cinin kızı yönlendirmesinin anlatıldığı hikâyede Sandıklı, Gölcük ve Gediz isimlerine yer verilir. Hikâyede dönemin Sandıklı'sının önemli bir özelliğinin vurgulandığını ifade eden Ünlü, o tarihlerde bir şehzade sancağı olan Kütahya'nın, Gölcük Yaylası'na Sandıklı'dan daha yakın olduğunu ancak Cinânî'nin Gölcük Yaylası hakkında bilgi verirken söz konusu yerin Kütahya'ya yakınlığını vurgulamadığını ifade eder. Ünlü'ye göre bu durum dönemin Sandıklı'sının bölgenin önemli yerleşim yerlerinden biri olduğunu göstermektedir.⁹⁷

3.1.8. Diğer Mekânlar

Hikâyelerde yer verilen mekânlardan biri de Diyar-ı Hind olarak geçmektedir. Bu hikâyelerde Diyar-ı Hind şeklinde tanımlanan yer hakkında başka bilgi verilmemektedir. Bölgenin o tarihlerdeki imparatorluk sınırları içerisinde olmaması ve zamanın ulaşım imkânları ile oldukça uzun bir seyahat sonrasında varılabilecek bir bölge olması, hikâyelere söz konusu yerin yalnızca uzaklığı nedeniyle kullanıldığını düşündürmektedir.

⁹⁶ Osman Ünlü, "XVI. Yüzyıl Sandıklı'sından İki Manzara", *Sandıklı Araştırmaları Sempozyumu*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2012, s. 119.

⁹⁷ A.e., s. 120.

71. hikâye mekân açısından oldukça zengindir. Hikâye kahramanı sürekli hareket hâlinde olup devamlı mekân değiştirir. Bu durum hikâyeye sürükleyicilik kazandırmakta ve heyecanı artırmaktadır. Hikâye Bursa'da başlamaktadır. Tacirlik yapan kahraman, ticaret amacıyla Hicaz'a gider. Hicaz'dan Cidde'ye geçtikten sonra bu defa Hindistan'a gitmek üzere bir gemiye biner. Tüccarın bu seyahatinin amacı hikâyede anlatılmaz. Yolculuğunun daha sonraki kısımlarında amaç belirtilmemekle birlikte gidilen yerler sadece isim olarak anılır. Yolculuğun süresi ya da ne şekilde yapıldığı hakkında bilgi verilmez:

İttifâk bir gün azm-i diyâr-ı Hicâz edüp andan memâlik-i Hind ü Sinde azîmet etmek murâd edinüp çıkdı gitdi. Evvel Hicâza andan Ciddeye ve Ciddeden bir gemiye binüp Hinde azmeyledi. Ticâret tarîkıyla gezerek bir gün Açı dedükleri vilâyete vardı. Andan Ahmedâbâda ve Delhiye ve sâ'ir memâlik-i Hinde varup seyr-i kûh u deşteyledi. Andan yine diyâr-ı Rûma avdet ârzusı düşüp deryâ kenârına geldi ki Ciddeye gider gemiye binüp yine diyâr-ı Hicâza çıkup andan Rûma müteveccih ola. Meger Hind deryâsından gemiye girilse Ciddeye altı ayda ancak gelinürdi. Ve hem mevsim gözedürlerdi, mevsim olmayınca deryâya girilmezdi. (s. 270)

Hikâyenin bu kısmında bahsedilen şehirler Açı, Ahmedabada ve Delhi'dir. Hikâyede zikredilen Açı'nın, anlatılan coğrafya dikkate alındığında Güneydoğu Asya'da yer alan Açe olduğu düşünülebilir. Hikâyede anlatılan yolculuğun rotası incelendiğinde Açı denilen vilâyetin Açe olması kuvvetle muhtemeldir. Sumatra Adası'nın kuzey ucunda bulunan Açe, Doğu ve Batı arasında kesintisiz devam eden ticaret yolları üzerindeki önemli bir merkezdir. Açe, Orta Doğu ve Hindistan'dan gelen Müslümanların etkisi ile IX. ve X. yüzyıllarda Müslümanlıkla tanışır.⁹⁸ XVI. yüzyıla gelindiğinde ise Açe Sultanlığı kurulur. Kuruluş tarihi hakkında kesin bir bilgi olmayan Açe Sultanlığı, her biri birbirinden bağımsız küçük Müslüman krallıklarının Sultan Ali Mughayat Şah tarafından bir araya getirilmesi sonrasında önemli bir krallık

⁹⁸ Mehmet Özyay, "Erken Dönemlerden Yakın Geçmişe Kadar Açe Âlimlerine Kısa Bir Bakış", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 36, 2009, s. 239.

haline gelmiştir.⁹⁹ Osmanlı'nın denizlerde hâkim olma düşüncesi, Hint Okyanusu'nda Portekizliler ile verilen mücadele ve Açe'nin Müslüman bir sultanlık olması, Osmanlı-Açe arasında askerî bir yakınlaşmayı âdetâ zorunlu kılar.¹⁰⁰ Açe'nin kuzeyinde yer alan 805 km'lik Malakka Boğazı, Malezya ve Sumatra adası arasındaki konumu ile Açe'nin ticari önemini artırır. Dünyanın en önemli boğazlarından biri olan Malakka Boğazı o dönemlerde de nüfus açısından en kalabalık ülkelerden Hindistan, Çin ve Endonezya'nın birbirine bağlandığı deniz yolunun kilit noktasıdır.¹⁰¹ Açe hakkında herhangi bir bilgi vermeyen, gözlemlerini aktarmayan Cinânî'nin bu tutumu söz konusu mekânı daha önce görmemiş olmasına bağlanabilir ancak Açe'nin Doğu ile Batı'yı bağlayan konumunun öneminin Cinânî tarafından kavrandığı anlaşılabılır. Halkı Müslüman olan Açe'nin bu özelliğine değinmeyen Cinânî'nin bölgenin ticari öneminin bilincinde olduğu söylenebilir. Anlatıcının Açe'ye ticaret amacıyla gitmiş olması bu durumu kanıtlamaktadır. Hikâyede ismi geçen Hint şehirlerinin ise özel bir anlamı yoktur. Kahraman tarafından gezilip görülen mekânlar olmanın ötesine geçmemişlerdir.

Hikâyenin ilk kısımlarında gemi yolculuğu anlatılırken bu yolculukta yaşanabilecek tehlikelerden de bahsedilmektedir. Tüccarın Cidde'ye gitmek üzere anlaştığı kaptan ile olan konuşmasının aktarıldığı kısımda yolculuk esnasında en büyük tehlikelerden birinin Portekiz gemileri olduğu anlaşılr: *Hakkun inâyetiyle küffâr-ı Portukaldan asla havfum yokdur.* (s. 271) Yukarıdaki ifade Cinânî'nin Hint Okyanusu'nda yapılan deniz yolculuklarına vâkıf olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. 1517'de Mısır'ın fethedilmesiyle Hint Okyanusu'na erişim sağlayan Osmanlı'nın bu bölgedeki önemli rakibi Portekiz'dir. Hint Okyanusu çevresinde bulunan Müslüman bölgelerinin ve ticaret limanlarının kontrolünü sağlamayı amaçlayan Portekiz, hac gemilerini yağmalamakta ve bölgedeki Müslümanlara huzursuzluk vermektedir. Bu tarihlerde kurulan Açe Sultanlığı, Portekiz'in bölgedeki emellerine ket vurmuş ve Sumatra'nın işgalini engellemiştir. Açe ve Portekiz arasındaki bu mücadele aynı dine mensup iki devletin ortak

⁹⁹ Emine Dingiş, "XVI. Yüzyılda Osmanlı – Açe İlişkileri", *Turkish Studies*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2010, s. 957

¹⁰⁰ A.e., s. 958.

¹⁰¹ A.e., s. 959.

düşmanlarına karşı güç birliği yapmalarını sağlamıştır.¹⁰² XVI. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı ve Açe arasında iki defa resmî temas kurulmuştur. Bu temasların sebebi Güneydoğu Asya'da varlığından rahatsız olunan sömürgeci devletler karşısında Müslümanların halifesi ve dolayısıyla hâmisi olan Osmanlı Sultanı'ndan yardım istemek maksadıyladır. Bu sömürgeci devletlerin en önemlisi Portekiz'dir. Hikâyede Portekiz ismine yer verilmesi bu bilgilerle değerlendirildiğinde tesadüfî değildir. Cinânî'nin yaşadığı dönemde Portekiz ve Açe arasındaki mücadele, Osmanlı gündemine de girmiş ve Cinânî de bu gelişmeden haberdar olmuştur denilebilir. Hikâyede Portekiz'in kullanımı bu örnekle sınırlıdır. Hikâyenin ilerleyen kısımlarında kahramanın bindiği gemidekilerin yaşayacağı maceranın müsebbibi Portekizliler değildir. Zira hikâye yolculuk başlamasından sonra doğaüstü bir anlatıya evrilir. Deniz yolculuğuna Hindistan'ın hangi şehrinden çıkıldığına yer verilmezken yolculuğun başlangıcındaki şenlik Cinânî tarafından aşağıdaki cümlelerle anlatılır:

Meger ol yerde gemiler çıkduğı gün ziyâde şenlik edüp 'âlem iskeleye gelüp id-ı şerîfe döner imiş. Ol gün tabllar sûrnalar çalınup kôsler döğüldi, feryâd u nefîr sadâsı dünyâyı tutdı. Er ü avrat pîr ü civân iskeleye gelüp toldı. Bâzerganlar ahibbâ vü akrabâsıyla vedâ edüp gemiye toldılar, yerlü yerine oturup evvelki gemi önürdi salup ikinci gemi bismillâhi mücrihâ ve mürsihâ deyüp evvelki geminün ardınca revâne oldılar. (s. 271)

Yolcuğun başlangıcını tasvir eden bu cümleler ortamdaki şenlik havasını ifade ederken gemidekilerin yaşayacakları tehlike öncesinde okuyucuda bir rahatlama yaratır. Yola çıkmalarının ardından 7 gün sonra yolunu kaybeden gemi içerisinde huzursuzluklar baş gösterir. Yaşanan kargaşanın ardından 21 gün daha yolculuğa devam eden gemi bir adaya yanaşır. Kimsenin daha önce haberinin olmadığı ada hakkında oldukça canlı tasvirler bulunmaktadır. İlk uğranılan adada büyük mermer bir kaya gören gemidekiler gördükleri karşısında şaşırırlar:

¹⁰² Dion Priatma, "16. ve 19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı ve Açe Sultanlığı İlişkileri", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Medeniyetler İttifâkı Enstitüsü**, İstanbul, 2015, s. 9.

Gezerek bir cezîre ortasında otuz zirâ uzun tulanı mermerden bir beyâz kaya gördiler. Yigirmi nefer kimesne el ele verdiler, güçle kucakladılar. Bir mücellâ ve musaykal binâ ki safâsından ademün yüzi görünür. Herkes bunu ne idüğini bilemedi. Âhir birisi eyitdi: “Bu diyârda ruh derler tağ kadar büyük bir kuş olur. Bu anun yumurdasıdır.” (s. 272)

Yumurtanın içindeki yavruyu çıkartıp yiyen gemidekiler, yavrusunu yedikleri kuşun gelmesinden korkarak adayı terk ederler. 10 günün ardından bir adaya daha varırlar. Bu ada gemidekiler için ilk adadan daha tehlikelidir. Yamyamların bulunduğu ada bilinmezlerle doludur. Cinânî bu ada hakkında daha gerçekçi tasvirlerle başvurur:

Meger bu cezîre Segsârlar ceziresi imiş. Âdem ellerine girdükde üşe gelüp çeke çeke yerler imiş, Andan ol cezîrenün bir cânibinde deryâ içinde bir mermer direk dikmişler ve üzerine kalem-i hindî ile birkaç satır kazımışlar ki: “Rüzgârda bunda gelen derdmend bilmiş olası ki buradan aşağı geçüp giden gemi felâh u necât bulmak ihtimâli yoktur. Megerrabbül-izzet mahz-ı lutfından kemâl-i kudretin izhâr edüp halâs eyleye. Kaçan ki bir gemi buraya gele, tamâm cidd ü cehdi dün ki bu direkden aşağı geçürmeyesiz. Bundan ötesi bahr-i muhît gird-âbına gider ve zulümâtdur. Dünyâda bahr-i muhîtün iki yerde gird-âb hayreti vardır. Gird-âb-ı azîm bu zulümâtda olan gird-âbdur. İçine düşen gemi halâs bulmağa mecâl yoktur, bilmiş olası” deyüp nasîhat etmiş. (s. 273)

Yukarıdaki tasvir hikâyenin ilerleyen kısımlarında yaşanacakların habercisi olarak anlatılmıştır. Gemi kontrolden çıkar ve geçmemeleri için ikaz edildikleri noktayı geçerler. Girdaba doğru giderlerken tabiatıta değişimler yaşanmaya başlar ve bu değişimler gelecek tehlikenin habercisidir:

Lâkin gemi gitdükçe sür’atle çekilmeğe başlayup gitdükçe havâ karanlık olup zulümât görünmeğe başladı. Giderek bir mertebeye vardılar ki âftâb-ı âlem-tâbun nûr u ziyâsından eser kalmayup ‘âlem tîre vu tarîk oldu. Gece ve gündüz yanlarında berâber oldu ve ol

*azametl  dery n n içinde mevcler ta lar kadar gelüp gemi g g a 'l -
y  illiy ne çıkar ve gâh esfel-i sâfiline inerci. (s. 273)*

Bu tehlikenin ardından 41. günde girdaba varırlar. Cinânî bu kısımda girdabın tasvirine gir  r. Daha önce girdaba yakalanmış ve parçalanmış gemileri okuyucunun gözünün önünde canlanabilecek bir biçimde  u şekilde tasvir eder:

*Andan kırk gün sür 'atle gidüp kırkbirinci gün gird- bun kendiye
geldiler, bir günlük mikdârı deryâ gird- b olup  igzin r. Bundan
evvel varup d   en gemiler n hadd   kıy s  yok. Kimisinin içinde
 demileri   r mi  gitmiş, kem kleri kalmış. Geminün  l tu esb b 
kalmayup teknesid r batmayup çigzinür yürür imiş. Geminün
cümlesi fânî olup bakiye tahtaları ve direkleri yüzüp çigzinür gezer.
Bir aceb mahald r ki g renler n zehresi   k olup havf vah etiyle
helâk olur ve bir mertebe g rildisi var ki hâmile avratlar i itse vaz-
ı haml etmek mukarrerdür. (s. 274)*

Diyar-ı Hind'de geçen bir başka anlatı da 51. hikâyedir. Bu hikâyede r viden bahsedilmez. Bu durum anlatının başka bir kitapta geçen bir hikâye olduğunu d    nd rmektedir. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde bu iddia kuvvetlenmektedir. Hikâyede mekân belirsizdir. Olayların geçtiği dönem belirtilmez. İki  ehzadenin taht mücadelesinin anlatıldığı hikâyenin giriş kısmında, *Ev  'il-i ezminede diyâr-ı Hindde bir   h-ı sâhib-zuhûr var idi ki nâm-ı nam sine Cumh r derlerdi. (s 183)* denilerek olayın geçtiği mekânın çok genel bir şekilde ele alındığı belirtilmiştir. Hikâyenin ilerleyen kısımlarında yalnızca bir mekân bulunur. Ölen hükümdarın kardeşinin yaşadığı  ehir sadece isim olarak “  hr-i D nb r” olarak belirtilmiş ancak söz konusu yerin neresi olduğu ile ilgili bilgiye ula ılamamı tır. Hikâyede başka mekân kullanılmamıştır.

31. hikâye de Diyar-ı Hind'de geçmektedir. 51. hikâyede olduğu gibi mekân yalnızca isim olarak kullanılmıştır. Bu hikâyede de zaman ve mekânın herhangi bir önemi yoktur. Hikâye genel olarak belirsiz bir mekânda geçmektedir. Yalnızca hikâyenin giriş kısmında kahramanın eski zamanların birinde Diyar-ı Hind'de padişah olduğu bilgisi verilmektedir. Padi aha düşman olan başka bir hükümdarla yapılan

savaş sonrasında ülkesi işgal edilen padişahın kaçışının ardından hikâyede mekân değişir ancak bu mekân hakkında somut bir bilgi ya da tasvir bulunmaz.

Karısı ve çocuğunu yanına alarak ülkesinden kaçan padişah, yol üzerindeki bir dereden geçerken iki çocuğunu kaybeder ve karısı ile yalnız kalır. Yollarına devam ederlerken bir deniz kenarında gördükleri eve sığınır. Yaşlı bir karı kocanın yaşadığı ev bir iskelenin yanındadır. Evin bulunduğu şehir hakkında bilgi verilmezken iskelenin ailenin geçimine olan etkisi anlatılır:

Bu iskeleye ekser zamân gemiler uğrar limandur. Her gemi halkından elbette bir mikdâr nesne hâsıl olur. Mümkin oldukça hizmetlerin ederüz. Mukâbelesinde niçe in'âm ederler ve Allâh için dahı verürler, sadakadan kaçmazlar. Sizünle buracukda gelene geçene hidmet edüp sadakalarıyla geçinürüz. Buradan âbâdânlık haylî irakdur, varamazsız” deyüp bunları alıkodılar. (s. 116)

Daha sonra iskeleye gelen bir Yahudi gemisinin sahibi tarafından adamın karısının kaçırılması üzerine padişah iskele yanındaki evi terk eder. Deniz kenarından yol alır ve 15 gün sonra belirsiz bir şehre varır. Şehrin padişahının ölümü üzerine kimin padişah olacağı konusunda tartışmalar yaşanan şehrin hükümdarlığını, karısı kaçırılan eski padişaha verirler. Şehrin hikâyede bundan başka işlevi yoktur.

Akdeniz'in önemli adalarından biri olan Malta 2 hikâyede kullanılmıştır. Bu kullanımların birinde Malta yalnızca ismen zikredilir. Malta'dan bahsedilen bu hikâye *Bedâyiü'l-Âsâr*'ın 12. hikâyesidir. Hikâyede Malta'nın hiçbir özelliği yoktur. Yalnızca bir sefer sırasında savaşılan bir geminin ait olduğu yer olarak geçmektedir. İkinci hikâye ise tamamen Malta'da geçmektedir. Algısal mekânlar başlığında da değerlendirilecek olan bu hikâye, Mısır'da kadılık görevine atanan bir adamın İstanbul'dan çıktığı yolculukta, Şirden Burnu'nda esir olması ile açılır. Bindiği gemi korsanlar tarafından ele geçirilince Malta'ya esir olarak satılan bir adamın hikâyesinin anlatıldığı 58. Hikâye olağanüstü özellikler barındırmayan, oldukça gerçekçi bir kurgu ile anlatılan bir anlatıdır. Malta yalnızca gayrimüslimlerin elinde olan bir yerleşim yeri olduğu için kullanılmıştır. Hikâyede Malta, Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçen ve bunu herkesten gizli bir şekilde yaşayan bir karakter barındırır ve bu yüzden olaylar

Hristiyan idaresindeki bir yerde geçmek zorundadır. Bu nedenle Malta mekân olarak seçilmiştir. Malta dışında başka bir yerde de geçebilecek olan hikâyede Malta'nın başka bir işlevi bulunmamaktadır.

Sürekli ibadet ve zikirle meşgul olan bir şeyhin güzel ve hilekâr bir kadın tarafından tuzağa düşürülmesinin anlatıldığı 39. hikâye Babil'de geçmektedir. Günümüzde artık var olmayan Babil, hikâyede özel bir anlam taşımamaktadır. Yalnızca şeyhin yaşadığı şehir olarak hikâyeye konu edilmiştir. Hikâye, bir çerçeve mekân olarak kullanılan Babil'de şeyhin evinin bahçesinde geçmektedir. Söz konusu bahçe ile ilgili detaylı bir anlatıma rastlanmamakla beraber Cinânî bahçeyi şu şekilde tasvir eder: *Savma'ası babasından îrâsla intikâl etmiş bir mülk bâğçesi içinde idi ki bâğçenin berü gûşesinde bir âli hudâyî lâtîf bînâr var idi ki Şeyh Efendi âbdesti her zaman ol bînârdan alurdu.* (s. 140) Hikâyede mekân kullanımı bu örnekle sınırlıdır.

Ticaret maksadıyla 20 yıl süren bir deniz yolculuğuna çıkan bir tüccarın oğlunun, annesi büyücü olan bir kadınla evlenmesi sonrasında gelişen olayların anlatıldığı 62. hikâye, mekân olarak zengindir. Hikâye Irak-İran sınırında yer alan Nehrevan şehrinde başlar. Ancak bu şehir de bu başlıkta ele alınan diğer mekânlar gibi karakter gelişimi açısından bir işleve sahip değildir. Nehrevan şehri hikâyenin kahramanı olan tüccar oğlunun yaşadığı yerdir. Babası ticaret amacıyla deniz seferine giden çocuk, 20 yıl süren bu sefer sırasında büyür ve evlenir. Babasının işlerini devam ettirirken eşine olan hayranlığı ve aşkıdan dolayı ticari işleri için sefere dahi çıkmamaya başlar. Sürekli evde eşinin yanında kalmak istemektedir. Genç adamın bu durumu karısının genç bir askerle yaşadığı ilişki sonrasında evi terk etmesiyle son bulur. Hikâyenin asıl başlangıç noktası da burasıdır. Bu noktadan sonra hikâyede görülen mekânlar fazlalaşmaktadır. Eşinin peşinden yollara düşen genç adamın ilk durağı Ahkâf vilayeti olur. Cinânî, hikâyede söz konusu vilayet hakkında herhangi bir tasvirde bulunmaz ancak bu vilayetin bir özelliğini okurlara aktarır:

Meger bâzergân-zâdenün hatunı Ahkâf vilâyeti semtinde idi. Kabilelerinin aslı Te'b-i Kebir evlâdından idi. Dünyâda ne kadar sahare var ise sihri bunlardan öğrenürlerdi. Birez müddet bâzergân-zâde dahi hemşiresiyle tayy-ı merâhil ve kat-ı menâzil edüp âhir vilâyet-i İhkâf serhaddine vardılar. (s. 237)

Yukarıda da belirtildiği üzere Ahkâf vilayeti sihirbazların şehridir. Tüccarın oğlu karısını bu şehirde arar ancak bulamaz. Hikâyede ismi anılan şehrin neresi olduğuna dair bilgiye ulaşamamıştır. Ancak hikâyedeki olayların akışı düşünüldüğünde Yemen'e yakın bir yerleşim yeri olduğu düşünülebilir.

Bir gûşede gizlenüp saklandılar. Zarâfetle avratından haber sordular. Âkıbet haber aldılar, bildiler ki ol avrat anasıyla ve babasıyla ve sâ'ir müte'allıkâtıyla bir âher menzile âher vilâyete gitmişler. Ol dem bâzergân-zâde hemşiresi ile tebdîl-i sûret edüp haber aldıkları cânibe revâne oldılar. Giderek Yemen vilâyetinin tağlarına düşdiler. Ol gece bir âzim tağ dibinde yatdılar. Ale's-sabâh kalkdılar, gördiler ki ol cânibi enâr ağaçları tutmuş ve bir a'lâ bınar ve bir çemenzâr sahrâ dahı var. (ss. 237-238)

Genç adam yolda bir çobanın yardımıyla kendisine yardımcı olacak kişiyi bulur ve o kişiyle birlikte dinlenmek üzere gittikleri kasır Cinânî tarafından betimlenir:

Birez gitdiler, anı gördiler ki bir meydân-ı vasi'de bir kasr-ı latîf yapılmış. Kapısı öninde ekâbirane hidmetkârlar ve hâdimler turmuş. Şeyhi görüp izzetle karşı gelüp önine düşdiler. Bir kâ'a üzerine çıktdılar ki sündüs-i ahzâr ve dibâ-yı asfer ile döşemişler. Hemân ki oturdılar, önlerine legen ve ibrîk gelüp ellerin yudular. Andan ortaya elvân-ı ni'âm-ı vâfire ve esnâf-ı et'ime-i fâhire getürdiler, yediler, içdiler. (s. 240)

Bu betimlemenin ardından hikâye genç adamın karısından intikam almasıyla sonuçlanır. Adama yardımcı olan şeyh, yaşlı cadıyı yakar ve adamın karısını da taşla dönüştürür. Hikâyede bu noktada bir mekân daha kullanılmıştır. Şeyh adamdan taşla dönüşen karısını köprünün ayağına koymasını ister ancak burada köprünün hangi köprü olduğu ya da hangi mahalde olduğu belirtilmez. Hikâyede çevresel mekân kullanımı bu örneklerle sınırlıdır.

Kırk Vezir Hikâyeleri'nde benzeri yer alan 32. hikâyede mekân Zavul şehridir. Görenlerin güzelliğine hayran olduğu hafif merşep bir kadının kocasını kandırarak âşığıyla kocasının gözleri önünde ilişkiye girmesinin anlatıldığı hikâyede tek mekân

bulunmaktadır. Zavul şehri hakkında hikâyede isminden başka bilgi bulunmaz. Hikâyenin geçtiği asıl mekân ise bir gezinti yeridir. Cinânî söz konusu yer hakkında hiçbir bilgi vermez ve tanımlama kullanmaz. Hikâye bir maceranın anlatıldığı bir anlatı olmadığından mekânın anlatıda özel bir kullanımı söz konusu değildir. Neredeyse aynı olay örgüsüne sahip olan *Kırk Vezir Hikâyeleri*'nde "Kazzazın Avrâtı"¹⁰³ olarak anlatılan hikâyede mekân belirtilmezken Cinânî anlattığı hikâyeye gerçekçilik katmak adına olayı Zavul şehrine taşımıştır. Zavul'un üzerinde durulmayan hikâyede önemli olan mekân değildir. Cinânî bu durumu olayın geçtiği yeri hilekâr kadının ağzından şu şekilde tarif ederek göstermiştir: *Yarın şehir ucında olan fulan teferrücgaha gelsün ve bir yerde ağaç ardında pinhan olsun.* (s. 121)

Külliyatın 11. hikâyesi günümüzde Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan Şirvan'da geçmektedir. Günümüzde Şirvan ismiyle anılan bir şehir bulunmamakla birlikte Azerbaycan'da yer alan bir bölge Şirvan adıyla anılmaktadır. Bölge Kafkas Dağları ve Alazan Çayı arasında yer almaktadır.¹⁰⁴ IX. ve XI. yüzyıllar arasında Arap haritalarında Şirvan şehri yalnızca isim olarak geçmektedir. Şehrin nerede olduğuna dair kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır.¹⁰⁵ Şirvan bölgesi, 799-1607 yılları arasında Şirvanşahlar adlı bir hanedan tarafından yönetilmiştir. Müslüman olan Şirvanşahlar'ın kurucusunun kimliği hakkında kesin bilgiye ulaşamamıştır. Bölge, Sasani hükümdarlarının vasalı olarak devletin kuzey sınırlarını korumakla yükümlü olan şahlar tarafından yönetilmiştir.¹⁰⁶

Savaş teması etrafında şekillenen hikâyede olaylar Şirvan'da Sultan Halil zamanında geçmektedir. XVI. yüzyılda Kafkasya'da yaşamakta olan Çerkezler Şirvanşahlar'ın hâkimiyeti altındadır.¹⁰⁷ Hikâyenin başlangıç kısmında Şirvan'ın dış

¹⁰³ Mubeccel Kızıltan, "Kırk Vezir Hikâyeleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cilt: I, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 1991, ss. 233-234.

¹⁰⁴ Mustafa Aydın, "Şirvan", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:39, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 204.

¹⁰⁵ Elnur İsmayilov, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Şirvanşahlar Devleti", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bursa, 2016, s. 41.

¹⁰⁶ Sara Asurbeyli, "Şirvanşahlar", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:39, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 211.

¹⁰⁷ Gülay Karadağ Çınar, "Fetih/İşgal Ekseninde Çerkeslerin İran'a Göçü ve Safevî Bürokrasisindeki Yükselişi", **Geçmişten Günümüze Göç I**, Editör Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2017, s. 595.

ilişkileri hakkında bilgiler verilmektedir. Cinânî, Şirvanların Çerkezlerle sürekli mücadele halinde olduğunu şu şekilde belirtir:

Ol zaman ki vilâyet-i Şirvan erbab-ı sünnet ü cemâ'atden Sultan Hâlil elinde olup henüz ol tarafa revâfız-ı 'Acem hükm etmemişler idi. Meger ol târîhde selâtin-i Şirvânun Çerâkiseye gaza etmek adetleri ve hulasa-yı ayn-ı himmetleri olup anlar ile gâhi sulh ve gâhi ceng ve gözlerine âlemi teng ederlerdi. (s. 45)

Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde yapılan savaş anlatılmış ve başka bir çevresel mekân kullanımına başvurulmamıştır.

Bağdat-Nihavend yolu üzerindeki kervanlara saldıran bir ifriti ortadan kaldırması karşılığında hakkında verilen cezanın affedileceği söylenen eski bir haraminin ifritle olan mücadelesinin anlatıldığı 14. hikâye mekân tasvirleri bakımından dikkat çekicidir. Hikâyenin başlangıç kısmında Cinânî Bağdat ile ilgili satırlarında adalet ve güven vurgusu yaparak Bağdat ticaretinin önemine değinir. Başlangıç kısmında Bağdat'tan bahsederken:

İlerü zamânda 'Irak-ı Arabda şehri-i Bağdâddaki bâğ-ı 'adl u dâd idi. Bir şâh-ı nâmdar ve bir şehriyâr-ı sâhib-iktidâr var idi. 'Adl u dâdla 'âlemi ârâste ve lutf u keremle mülk-i cihânı pîrâste eylemişlerdi. Ol pâdişâh-i âdilün devleti sâyesinde etrâf-ı diyârdan bâzergân ve tüccâr gelüp dâ'imâ ticâret ve kesb-i ma'îşetle tevfir-i bızâ'at ederler idi. Ve sâlimen yerlerine giderler idi. (s. 63)

diyerek Bağdat'ın güvenli ortamı ve adaletli bir şekilde yönetilmesinin tüccarlar için tercih edilen bir bölge olmasını sağladığını sezdirebilir. Hikâyenin devamında bu güvenli ortamının sarsılması ve bu durumun çözümü de anlatılarak ticaretin devamlılığının sağlanmasının önemi belirtilmiştir. Nihâvend yolundaki kervanlara zarar veren varlığın ortadan kaldırılması ticaretteki aksamayı gidermesi bakımından önem arz etmektedir. Hikâyede bahsedilen Nihâvend hakkında bilgi verilmez. Söz konusu şehir günümüzde İran sınırları içerisinde yer alan Nihâvend şehridir. Ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmayan şehir, Evliya Çelebi'ye göre Hazreti Nuh tarafından tufandan hemen sonra kurulmuştur. Tufanın ardından bölgenin havası ve

suyundan hoşlanan Hazreti Nuh tarafından kurulan şehrin ismi Nuh-ı âvend'dir.¹⁰⁸ Zamanla yanlış telaffuzlarla Nihavend hâlini alır. Eski şahların önemli bir merkezi olan şehir, 9.000 adım uzunluğunda bir hisarın çevrelediği kale etrafına kurulmuştur. XVII. yüzyılda kalenin içerisinde 1.000'e yakın hane bulunmaktadır.¹⁰⁹ Kervanlara zarar veren bilinmeyen varlığın peşine düşen adamın geçtiği yerler hikâyede *Bedâyiü'l-Âsâr*'ın çoğu hikâyesinde rastlanmayan bir gerçekçilikle anlatılır. İfriti ararken varılan ilk durak ıssız bir yerdir:

*Gördi ki bir niçe yıldan berü âdemîzâd ugramamagla yollar garîb
şekle girmiş, âdem boyı otlar bitmiş, ağaçlar birbirine karışmış,
dallar büyüyüp âsmâna erişmiş. Üç gün üç gece gitdi. Aslâ âdem
degül, hayvan dahi görmedi. Nâ-gâh giderken gördi ki yolun
ortasında direk sürünmüş bir iz önce çekilmiş gitmiş ve yolun otları
iki cânibine yatmış. 'Acabâ bu neyiki derken etrâfına nazar ederken
anı gördi ki karşusunda olan ormanun içinde bir hareket var ve bu
önce giden iz ana varmış tayanmış. Ol dem ormanun içinde girüp
gördi ki bir ejderhâ-yı siyâh bir bi-çâre rûbâhı tutmuş ya'nî bir
tilküyi beline varınca yutmuş, kuyrugını bir 'âlî dırahta sarmış,
turmayup kolların yutmaga hücum etmiş. Dilkü derdmend bir hale
girmiş ki ta'bir olunmaz ve bir derde uğramış ki denilmez. (s. 65)*

Ejderhayı alt ettikten sonra yoluna devam eden haraminin yolda rastladığı mekânlar da anlatılır: *Giderken nâ-gâh yolu bir 'aceb vâdiye yetdi. Gördi ki bu vâdînün ortasında bir zîbâ ağâç bitüp her cânibe sâye-i şahlar salmış. Karşusunda bir 'âlî çeşmesâr yapılmış. Ayağı ol vadiye akup yatur. (s. 65)* Hikâyedeki gerilimin zirve noktasına eriştiği ana doğru gidilirken tasvir de korkutucu bir hâl almaya başlar. İfritin yaşadığı eski kervansaraya ulaşan kahraman, yolun insan ölüleriyle dolu olduğunu görür. Bu kısım şu şekilde tasvir edilmiştir: *Kaçan ki ol kârbân-sarâya yakın geldi, gördi ki âdem leşi râyihası dünyâyı tutmuş, etrâfu cevânib âdem ölüsiyle tolmuş. Lâkin her kangı meyyiti ki gördi, başsız gördi. Cemî'sinün başlarını koparmışlar, esbâbı*

¹⁰⁸ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis – Diyarbakır-İsfahan - Malatya - Mardin – Musul- Tebriz – Van*, 4. Kitap, 2. Cilt, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 454,

¹⁰⁹ A.e.

cemî'sinün üzerinde turur.(ss. 65-66) Kervansarayda ifrit ile mücadeleye girişen kahramanın düşmanından sakınmak için gizlenecek yer ararken gördükleri kervansaray hakkında bilgi vermektedir:

Gördi ki kârbân-saray öninde hasımdan gizlenecek ve ardına sinecek bir ağaç yok. Lâkin içerüde mermer direkler dikilmiş hasmının âlâtından sakınacak direk çok, içerüde ceng etmegi münâsib belki farz u vâcib gördi ve ol ifrît henüz kârbân-sârayun ardında iken kendüsi içerüye girdi. Ve bir 'âlî direk dibine turdı. Yâ Allâh deyü cân u dilden bir nâ're urdı. Ol nâ'reden kârbân-sârayın içi güm güm gümledi. (s. 67)

Hikâyedeki çevresel mekân kullanımı bunlarla sınırlıdır.

52. hikâyede mekân olarak geçen yer isimleri İran ve Diyâr-ı Turan olarak belirtilmiştir. Hikâyede bu iki coğrafya hakkında bilgi verilmez, yalnızca birbirinden farklı iki devlet olması ele alınır. İki hükümdar arasındaki bir savaşı ve bu savaşta cadıların yaptıkları sihirden kurtuluşu anlatan hikâyede yukarıda belirtilen mekânların dışında savaş meydanı detaylıca tasvir edilmiştir. İran, hikâyenin başlangıç kısmında hangi hükümdar tarafından yönetildiği bilgisi ile kısaca anlatılmıştır. Piruz Baht adlı hükümdar tarafından yönetilen İran ve Diyar-ı Turan arasındaki ilişkiler de hikâyede anlatılmıştır: *Meger ol zamânda sehriyârân-ı Tûran olanları memâlik-i Irânda pâdişâh olanlara bâc u harâc vermek mu'tâdları olup evâ'il-i hâlde Cemşid Şâh dahi Pîruz Şâha bâc u harâcını ser-keşlik etmeyüp her yıl gönderürdi. (s. 189)* Yukarıda belirtildiği gibi İran'a her yıl vergi ödeyen Cemşid Şah'ın iki yıl boyunca vergisini ödememesi üzerine iki devlet arasında savaş kaçınılmazdır. İki grup askerin hazır bulunduğu savaş meydanı tasvirleri bu noktada dikkat çekicidir.

Bir gün iki 'asker biri birine vâsıl ve meydân yüzinde saf çeküp mukâbil oldular. Ol gün cânibeynden ceng olmayup meymene vü meysere kalb ü cenâh yakın cebe vü cevşen tevzî olup yer yer a'lâm-ı zafer-encâmla 'asâkir tezyîn olındı. 'Ale's-seher ki sultân-ı mülk-i hâver sipah-ı zengibârı ser-te-ser girizânu derbeder kılup kendü evreng-i lâceverd-fâm üzre karâr u ârâm eyledi. İki cânibden

iki 'asker yerinden kalkup herkes zu'mınca hâlik u râzıkına tâ'at u ibâdet etdikden sonra kendüler cebe vücevşen ve külâh u âhen geyüp atlarına bir güstivânlar urdılar ve âlet-i harble ârâste olup meydân yüzine gelüp herkes yerlü yerinde tururlar. Ol dem sadâ-yı nây-ı rûyînden zamân u zemin pür-tanin olup iki taraftan tabl u nakkâre âvâzı gûş-ı mülkle velvele simâk u semege zelzeleler bıraktı. Dilâverler deryâ-yı ahzar gibi cûş u hurûş edüp muhannesler mü'ennesler gibi kaçacak yer gözetmeğe başladılar. Pirûz Şâh canibinden Gülbâd dilâver mânend-i aşkar bir esb-i bâd-reftâra devletle süvâr olup Şeb-gird ayyâr dahı 'Amr-kirdâr ayyârâne geyinüp kuşandı. Teberin eline alup hançerin miyânına salup pehlevânun atı öninde karâr eyledi. İki cânibden herkes meydân yüzine nâzır olup 'acabâ meydâna kim gire ve dilâverlik hükmin rûzgâr-ı gaddârda bu gün kim vere derken nâ-gâh Pîrûz Şâh tarafından sağ kolından Mâlik nâm bir dilâver-i mirrîh-intikâm bir tığ-i zerrin-niyâmı hamâ'il kılup ve tağ pâresi gibi bir 'amûd-gerdân süngi ele alup meydana girdi. (s. 191)

Hikâyenin bundan sonraki bölümlerinde iki hükümdar arasındaki mücadele aktarılırken hikâyede başka çevresel mekâna rastlanmaz.

Kıpçak Bozkırı olarak anılan Deşt-i Kıpçak *Bedâyiü'l-Âsâr*'da iki hikâyede mekân olarak kullanılmıştır. Don-Dinyester havzaları, Balkaş Gölü, Kafkaslarda Kuban Bölgesi'ni içine alan bölge, Doğu Avrupa-Batı Sibiryâ bozkır bölgelerinin tümünü kapsamaktadır. Kıpçak Bölgesi XI. yüzyılda Orta-Asya, İtil-Yayık, Don-Donets, Aşağı Dinyeper ve Tuna olmak üzere 5 parçaya ayrılmış olup Kıpçak Hanedanı tarafından yönetilmektedir.¹¹⁰

XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Kıpçak Hanlığı'nın idaresinde olan bölge, XV. yüzyıla kadar Altın Orda Devleti'nin hâkimiyetine girmiş; ardından devletin yıkılması

¹¹⁰ Mualla Uydu Yücel, "Kıpçaklar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022, s. 420.

sonucu ortaya çıkan hanlıkların kontrolüne geçmiştir.¹¹¹ 9. hikâyede ismi anılan Devlet Giray Han da bu hanlıklardan Kırım Hanlığı'nın hükümdarıdır. 1441 yılında kurulan, 1475 yılında ise Osmanlı himayesine giren Kırım Hanlığı bu tarihten sonra kuzeyde Osmanlı egemenliğini tehdit edecek büyük bir kuvvet oluşmasını engelleyecek önemli bir merkez konumuna gelmiştir.¹¹² Hikâyede Devlet Giray Han'ın Ruslar ile giriştiği mücadele anlatılmaktadır. 1551-1577 yılları arasında Kırım Hanı olan Devlet Giray döneminde, Kırım'da Osmanlı etkisi oldukça belirgin hâle gelmiştir.¹¹³ *Ol zaman ki Deşt-i Kıpçakun hânı ve tâ'ife-i Tatârun Sultân Sâhib ünvânı Devlet Girây Hân demekle ma'rûf hân-ı âlî şândı.* (s. 39) Hikâyenin mekânı açıklandıktan sonra anlatılacak olay hakkında bilgi verilir. Hikâye Ruslar ile Tatarlar arasındaki mücadeleyi ele alır. Devlet Giray Han Rus toprakları üzerine sefere çıkar ve olaylar başlar. Rus topraklarına girdiğinde düşmana rastlayamayan Giray Han, düşmanın kaçtığını görerek kendi ülkesine döner. Rus kralının seneye savaş yapma isteğine karşı hazırlıklarına başlar. Bu sırada Rus kralı da hazırlıklara başlar. Yapılan hazırlıklar ve Rus topraklarına girme mücadelesi sırasında bazı mekân isimleri verilmiştir: *Tatârla bizüm memleketümüz mâ-beyninde olan Oka suyunun geçidine karâr edüp turasın ve geçidi muhkem zabt edüp Tatâr tâ'ifesinden bir ferd geçirmeyüp sonra emrümüz yine müncer olursa göresin deyü emr eder.* (s. 40) Hikâyede bahsedilen Gürel, Batı Gürcistan'da yer alan Çoruh'un Karadeniz'e döküldüğü yerde bulunan Guriel'dir. Bölge Osmanlı döneminde Gürel-Güril adıyla anılmaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u almasının ardından Osmanlı egemenliğini kabul eden üç büyük Gürcü Prensiğinden biri olan Güril, imparatorluğun kuzeydoğusunda Rus yayılmacılığına karşı bir sigorta görevi görmüştür. Prensiğin başkenti ise Ozurgeti'dir.¹¹⁴

Rus Kralının Gürel askerlerine verdiği emir üzerine kapatılan yoldan geçemeyen Giray Han'ın askerleri Rus topraklarına girebilmek için başka yollar

¹¹¹ Vadim V. Trepavlov, "XIII-XVII. Yüzyıllarda Deşi Kıpçak Türkleri Hac Yolunda", Çeviren: İlyas Kamalov, **Belleken**, Cilt: 73, Sayı: 268, 2009, s. 775.

¹¹² Serkan Acar, "Kırım Hanı Devlet Giray'ın 1571 Rusya Seferi ve Moskova Yangını", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 39, Sayı: 39, 2013, s. 96.

¹¹³ Halil İnalçık, "Devlet Giray", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 9, İstanbul, TürkiyeDiyanet Vakfı Yayınları, 1994, s.241.

¹¹⁴ Mehmet Kazdal, "Başlangıcından 18. Yüzyılın Başına Kadar Osmanlı-Güril Melikliği İlişkileri", **Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2022, s.212.

ararlar. Bu sırada Rus kralından kaçan defterdarın oğlu, Giray Han ile askerlerine yardım eder ve başka bir geçit söyler. Bu geçit hikâyede şu şekilde anlatılmıştır:

Nâ-gâh sunun kenârına vardılar, anlardan kimse girmeğe ikdâm edemeyüp bir mikdar turdılar. Vardukları yer yaykın olmağın su bir yere irkilmeyüp ol sahrâya yayılmış idi. Arzı üç mîlden ziyâde görünürdi, ammâ her biri derin degülidi. ‘umkı atun karnına ancak gelürdi. (s. 41)

Bedâiyü’l-Âsâr’da Kıpçak ismine tesadüf edilen bir diğer anlatı da 69. hikâyedir. Kara Karı adlı sihirbaz bir kadının doğaüstü güçlerinin anlatıldığı hikâyede olay diğer hikâyede olduğu gibi yine Devlet Giray Han zamanında geçmektedir. Hikâyede Kıpçak mekân olarak zikredilmezken yalnızca hanedan adı verilir. Kıpçak ile ilgili başka bilgiye rastlanmaz. Hikâyede büyücü sihir yeteneğini sınamak için kendisine sorulan sorulara cevap verir. Bu sorulardan biri Akkerman’da bulunan bir evde neler yaşandığına dairdir. 1484 yılında Osmanlılar tarafından fethedilen Akkerman 1525 yılı kayıtlarına göre 1.300 nüfusa sahip bir yerleşim yeridir.¹¹⁵ Günümüzde Ukrayna sınırları içerisinde yer alan Akkerman Odessa Vilayeti’ne bağlıdır. Hikâyede Akkerman ya da Kıpçak ismine başka bir yerde değinilmez.

Olağanüstü özellikler barındıran bir aşk ve macera hikâyesi olan 72. Hikâye Mağrib Diyârı’nda geçmektedir. Hikâyede Atlantik’ten Mısır’a kadar uzanan oldukça geniş bir coğrafyayı ifade eden Mağrip Diyârı hakkında bilgi verilmez. İsim olarak anılan yer anlatı kahramanının yaşadığı yer olduğu için hikâyede kendisine yer bulur. Malik adlı kahraman masraflarının artması üzerine ganimet elde etmek üzere sefere çıkar. Malik’in gittiği yer hikâyede şu şekilde belirtilir: *Murâd edindi ki civârında olan vilâyet-i küffâra akın salup müyesser olduğu kadar ol vilâyetleri feth eyleye. (s. 276.)* Hikâyenin bu noktasından sonra mekân birden belirginleşir. Malik’in küffar vilayetlerine sahip olmasının ardından hâkimiyet alanının sınırında bulunan şehir, Gürgân’dır:

¹¹⁵ İlhan Şahin, “XVI. Yüzyılda Akkerman’ın Demografik ve Sosyal Durumu”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, 1998, s. 320.

Meger mağrib-zemîn diyârının civârında bir vilâyet var idi ki ana vilâyet-i Gûrgân derlerdi. Mâlik Dilâver murâd edindi ki ol vilâyete varup feth-i kılâ u bıkâ'a iştigâl eyleye. Bir gün ale 's-seher askeriyle ol diyâra azm eyledi. (s. 276)

Hazar Denizi'nin kıyısında günümüz İran'ının kuzeydoğusunda yer alan Gûrgân, tarih boyunca İran için askerî, siyasi ve tarihî bakımından önemli olmuştur.¹¹⁶ Gûrgân şehrine giden yolda 7 gün boyunca ilerleyen Malik'in karşısına çıkan bağ, Cinânî tarafından tasvir edilmiştir. Bu tasvir ve bilgilendirme gerçeğe uygun olmasa da mekânı gerçekçi kılmak adına önemli bir işleve sahiptir:

Yedi gün gitdikden sonra sekizinci gün yol üzerinde bir bâğa rast geldi ki zamânıyla hazret-i Süleymân aleyhi's-selâm binâ etmişidi. Mâlik Dilâver ol bâğun seyrine içerü girdi. Gördi ki bu bâğun bir cânibinde bir mermerden bina olunmuş kasr var ki hazret-i Süleymân aleyhi's-selâm zamânından kalmış idi ve bu kasrun orta yerinde bir taht-ı Süleymânî kurulmuşıdı. Üzerinde hazret-i Süleymânun ve 'Asaf bin Berhiyânun şekilleri yazılmış idi. Ve etrâf-ı kasrda ba'zı tılsımlar dahı tasvîr olunmuş idi. (ss. 276-277)

Bağın yakınlarında kurda benzer hayvanların saldırısına uğrayan Malik, yanındaki adamlarının tümünü kaybeder. Can havliyle kendini bir mağaraya atan Malik'in üzerinde mağaranın tesiri, çalışmanın ikinci bölümünde algısal mekânlar başlığında incelenecektir. Mağaradan iyileşerek çıkan Malik, yoluna devam ederken farklı mekânlara uğrar; bu mekânlar Cinânî tarafından canlı tasvirlerle anlatılır. Bu mekânların ilki bir köy olur: *Ol gün ikindi zamânında bir lâtif köye uğrayup gördi ki bir âlî ırmag kenarında vâki olmuş ki etrâfı eyle çemenzârdur ki vasfölmaz. (s. 278)* Köyün ismi de bu noktadan sonra belirtilir. Köy asıl maceranın yaşanacağı şehir öncesi son duraktır: *Andan Mâlik Dilâver "bu köyün adı nedür?" dedi. "Buna Sâveh derler bir köydür ve Hâver-zemîn dedükleri şehir bu araya yakındur" dediler. (ss. 278-279)*

¹¹⁶ Cihad Cihan, "Türk Akımlarına Karşı Sasanilerin İnşa Ettiği Gûrgân Seddi", *Turkish Studies*, Cilt: 10, Sayı: 5, 2015, s.107.

Hikâyede yer alan Saveh günümüzde İran'ın Ostan eyaleti sınırları içerisinde yer alan ve aynı adla anılan şehirdir.¹¹⁷ Köy, Malik için yalnızca kısa bir durak olur. Köyden yola çıkan Malik nihayet Haver-zemin şehrine varır. Cinânî şehri övme konusunda oldukça cömert davranır ve şu şekilde tasvir eder: *Meger bu bir şehir idi ki rûy-ı zemînde cennetden nişân verürdi. Ol vilâyete Cemşîd bin Kubâd derler bir kimesne pâdişâh idi ki dâd u dihişde nazîri yoğıdı. Mâl ve hazînesi dahı hadden çoğıdı.* (s. 279) Şehrin gayrimüslimler tarafından yönetildiğini gören Malik, başına kötü bir şey gelmemesi için Müslüman olduğunu gizler. Bu nedenle şehirde kabul gören Malik hükümdarın sarayına davet edilir. Dilaver'in gördükleri kısa bir şekilde anlatılır:

Gördi ki bir âl idîvân-hâne begler ağalar yerlü yerinde âdâbla turmuşlar. Sadr-ı meclisde bir taht-ı zerrîn üzerinde Cemşîd Şâh devlet-i sa'âdetle geçüp karâr etmiş. Kâmkâr nâm bir vezîr-i sâhib-ihtirâmı pâye-i vezârete geçmiş oturmuş. (s. 280)

Zamanla hükümdarın güvenini kazanan Malik, hükümdarın kızı ile evlenir. Dilaver ve eşinin düğün sonrası yaşayacakları saray da betimlenir: *Müceddeden bir âlî sarây ta'yîn olup gûn-â-gûn kalılar ve nihâlîler döşediler ve etrâfına zenbûri serâ-perdeler çekdiler. Dâyeler ve hem-sâyeler Gül-çihre Bânûyı envâ-ı zîb u zînetle ârâste vü pîrâste edüp getirüp Mâlikün sarâyına teslim eylediler.* (s. 282)

Eşinin diğer taliplerinden olan Şabur'u savaşta alt eden Malik'in bir sonraki durağı Cemabad şehridir. Bu şehir Şabur'un hüküm sürdüğü bir şehirdir ve Malik'e verilir. Müslüman olduğu eşi tarafından öğrenilen Malik, daha sonra Hısn-ı Rebi adı verilen hapis haneye düşer. Hapishaneye Malik'i kurtarmak için gelen arkadaşının yolda yaşadıkları Hısn-ı Rebi'ye olağanüstü özellikler yükler. Tazı kadar büyük karıncalar tarafından korunan Hısn-ı Rebi'nin tılsımı da şu şekilde anlatılır:

Ta meger Hısn-ı Rebî'ün kurbında bir sahrâ var idi. Ana Sahrâ-yı Mûrân derler idi. Bir zamân bir hakîm-i zû-fünûn tılsımla bir alay mûrları anda zabtedüp Hısn-ı Rebî'i hıfz için vaz etmişidi. Her karınca tazı kadar var idi. Kaçan ki Hısn-ı Rebîe adâvetle bir asker gelse karıncalar üşüp askeri atı ve tonlarıyla helâk ederlerdi. Lâkin

¹¹⁷ Zeki Koday, "İran'ın İdari Coğrafya Analizi", *Doğu Esintileri*, Sayı: 12, Şubat 2020, s. 149.

dostlıkla gelseler aslâ ta'arruz etmezler ve görünmezlerdi. Çün Ser-firâz Hısn-ı Rebî'i feth etmek mukarrer olmuşıdı, ol mahalle geldükde tazı kadar mûrlar sağ ve soldan peydâ olup Ser-firâzun âdemlerini yemeğe başladılar. (s. 285)

Hikâyede başka çevresel mekâna rastlanmaz.

Günümüzde İran sınırları içerisinde yer alan Kaşan şehrinin önemli mekânlarından biri olduğu 73. hikâye bir aşk hikâyesidir. Mekânın sürekli değiştiği hikâye Kaşan'da başlar. Eski zamanlarda geçtiği başlangıç kısmında belirtilen hikâyede birbirlerinden hiç ayrılmayan iki hocanın doğacak evlatlarını beşik kertmesi yaptıktan yıllar sonra büyüyen çocukların birbirinden ayrılmaları ve yeniden kavuşmaları için yaşadıkları mücadele anlatılmaktadır.

Gülendam adlı kız, vezirin oğlu için bir gelin adayı arayan adamlar tarafından hamama götürülme bahanesi ile alıkonur. Kızın annesinin onayı ile alınan Gülendam tahtgâha götürülür. Hikâyenin bu noktasında tahtgâh olarak neresinin kastedildiği ifade edilmez. Sadece Kaşan ile tahtgâhın arasının üç günlük yol olduğu belirtilir: *Ol gün gitdiler, ertesi gün gitdiler. Üçüncü gün tahtgâh-ı pâdişâha vardılar. (s. 290)*

Sevdiği kızı vezirin oğlu ile evlenmeden önce kaçırmak isteyen Behram yola çıkar. Bu yolculuğun süresi hakkında Gülendam'ın yolculuğunun aksine kaç gün sürdüğü hakkında bilgi verilmez. Gülendam'ı düğün gecesi kaçıran Behram, sevgilisi ile birlikte dinlenmek ve gizlenmek üzere bir ormana girer. Orman kahramanlar için hem kendilerini arayanlardan kaçtıkları bir sığınak hem de bilinmeyenlerle dolu korkutucu bir mekândır:

Tağ yolına gidüp bir orman içinde üç gün üç gece yatdılar. Tâ ki ardlarınca gelen âdemlerün ardı kesildi, aramağa gidenler ilerü gitdiler sanup ilerü gitdiler. Bu cânibde Behrâm ve Gül-endâm şeker ve bâdâm gibi ol ormanda bir alî bînâr kenârında oturup getirdükleri zâd u zevâdeden birez yeyüp şükrin dediler. Ba'dehu nigâr h'âb-ı nâza başlayup Behrâm pâsbânlığa meğgul olup meger ol ormanda kadimü'l-eyyâmdan iki arslan mekân tutmuşlaridi.

Bunların râyihâsın alup ikisi dahı soylırac çıkageldiler. (ss. 292-293)

Karşısına çıkan aslanları öldürüp yoluna devam eden Behram ve Gülendam üç gün üç gece daha yollarına devam ederler. Bu sürenin sonunda karşılarına çıkan haramiler tarafından esir edilirler. Esaretten kurtulduktan sonra da yollarına devam ederler ve denizin kendileri için daha güvenli olduğunu düşünerek bir gemiye binerler:

Giderek bir gün bir deryâ kenârına gelüp gemiye girmegi kendülere münâsib gördiler. Ol dem kenârda bir gemi bulup içine girdiler. Birkaç kimesne dahı gemiye bile girüp yelken edüp çıkdılar gitdiler. Ol gün ol gece gidüp ertesi kusluk zamânında rûzgâr muhâlif olup ‘az’ım furtına peydâ oldu. Gitdükçe deryâ ıztırâba gelüp taşlar gibi mevcler peydâ olmağa başladı. (s. 294)

Fırtınaya karşı koyamayan gemiden kurtulan Behram ve Gülendam birbirlerini kaybeder. Dalgalar Gülendam’ı bir adaya sürükler: *Evvelâ Gül-endâm üç gün üç gece deryâ yüzinde aç ve susuz gidüp bir dereceye vardı ki cisminde hayâtdan eser kalmadı. Bu mahalde bir katı yel çıkup Gül-endâmı bir cezîrenün sâhiline bıraktı. (s. 294)* Cinânî bu adanın fiziki özellikleri hakkında bilgi vermez ancak bu ada kadınlar tarafından yönetilen bir adadır. Adanın hükümdarı bir kadındır. Bu durum, hikâyelerde daha önce rastlanmayan bir mekân özelliğidir: *Gözin açdı, elli nefer var avratlar birer tazı atlara süvâr olmuşlar, ortalarında bir hatun murassa eger ve uyanla bilmiş, arkasında dibâ-yı zîbâ. Meger bu ‘avratların serdârı imiş. (s. 295)* Aynı sıralarda Behram da başka bir adada karaya çıkar ancak bu ada Gülendam’ın bulunduğu adadan farklıdır. Behram’ın karaya çıktığı ada, üzerinde hiç kimsenin yaşamadığı ıssız bir adadır:

Ol zamân ki gemi pâre pâre oldu. Behrâm seren direğine râst gelüp üzerine binüp rûzgâr bunu üç gün üç gece sürüp dördüncü gün bir sâhile gelüp Behrâmı rûzgâr taşra bıraktı. Birez deryâ kenârında yatup âkıbet aklı başına gelüp tayanarak kalkdı. Bir otcuğaz otlayup mîzâcına bir mikdâr geldi. Andan bakdı gördi ki bir cezîreye çıkmış. Allâha hamd ederek kalkup bir cânibe revâne oldu.

Cezîrenün dört cânibini tolaşdı, gördi ki her cânibini derya ihâta eylemiş. (s. 296)

Adadan başka bir gemi tarafından kurtarılan Behram, başka bir adaya çıkar. Burada hikâyesini merak eden kadın hükümdar Gülendam'ın bulunduğu adanın serdarıdır. Hikâyenin sonunda iki sevgiliyi kavuşturan kadın hükümdar bu iki âşığın memleketlerine gitmeleri için bir gemi tahsis eder. Bu kısımda yeri belirsiz olan adanın Kaşan şehrine uzaklığı hakkında da bilgi verilir: *Andan yelken açup çıkdılar. Hak te'âlâ hazreti bir müşâ'id rûzgâr verüp yigirmi sekiz günde vilâyetlerine vâsıl oldılar. (s. 298)*

Yukarıdaki kısım dikkate alındığına hikâyede belirtilen mekânın İran sınırları içerisindeki Kaşan olma ihtimali bulunmamaktadır. İran'ın iç bölgelerinde yer alan Kâşan, denize kıyısı olmayan bir bölgedir. Cinânî'nin hikâyede Kaşan'ı hangi amaçla kullandığı anlaşılamamıştır.

3.1.9. Belirsiz Mekânlar

Bedâyü'l-Âsâr'daki hikâyelerden 15'inde çevresel mekân belirsizdir. Bu hikâyelerin ilki Yahudi bir gence âşık olan kızın hikâyesidir. Olayın nerede geçtiği hakkında bilgi verilmezken mekândan yalnızca “Garbiyye” denilerek bahsedilmiştir. Yahudi gence âşık olan kızın evindeki meclis ortamı ise Cinânî tarafından şu şekilde resmedilmiştir:

Ne gördüm ki bir âlî soffada tertîb-i meclis-i üns edüp her cânibi zîbâ nihâlîlerle tezyîn ve bezmi mânend-i nûzhet-gâh-ı firdevs-i berîn eyleyüp bir cânibe nigâr ile civân çâk girîban vuslata cûyân olup oturmuşlar ve perde-i tekellüf miyânlarından götürmüşler. Ellerinde câm-ı bâde hâtırları küşâde biri birine kırışme vü nâz u lâbe vü niyâza meşgûl olmuşlar, bir tarafda sâzendeler nagme-i sâzı âsmâna ve gûnûdeler tarab-ı sâzı sipihr-i gerdâna çıkarmışlar. Ruhlar tâb-ı mülden gül gül ve diller neş'e-i sahbâ ile bûlbûl olup meclis içi terennüm ü gulgul ile tolmuş. (s. 17-18)

Hikâyede bu örnek dışında çevresel mekân kullanımına rastlanmaz.

Kadın düşkünün bir adamın kıra gezintiye çıktığı bir günde görmüş olduğu kadın tarafından dolandırılmasının anlatıldığı 4. hikâye belirsiz mekânda geçen hikâyelerden biridir. Mekân olarak oldukça sınırlı olan hikâye, adam ile kadının ilişki yaşadığı bir odadan ibarettir. Hikâyede oda ilgili bir tasvir ya da açıklama yoktur. Cinânî bu belirsiz mekânlı hikâyesinde dış dünyaya dair yalnızca bir detaya yer vermiştir. O da sanatsal bir akşam tasviridir: *Tâ vakt-i şâm ya'nî ahşam olup âlemi karanulık basdı, kanâdil-i encümini dest-i kudret zincîr-i kehkeşânla kubbe-i lâceverdîye asdı.* (s. 22)

Kadınların kurnazlığını ele alan 5. hikâyede de kullanılan mekân belirsizdir. Bu hikâyede hiç mekân tasviri bulunmaz. Hikâyede aslolan olaydır. Mekân belirsiz olduğu gibi genel bir ifade ile dahi anılmaz. Cinânî, olayın geçtiği mekânı yalnızca şu şekilde ifade eder: *Meger bir şehirde birkaç ayyâr ve harâmî vü tarrâr zuhûr edüp müselmânların dâ'imâ emvâl ü esbâbın uğurlayup renglemekden hâlî degüller idi.* (s.23)

Satın aldığı cariye ile ilişkiye girmek için fırsat kollayan adamın bu uğurda yaşadığı durum hakkında olan 6. hikâyenin hangi şehirde geçtiği belirsizdir. Hikâye adamın evinde geçmektedir. Bu hikâyede mekân belirsiz olmasına karşın adamın yaşadığı eve dair birtakım ibareler kullanılmıştır. Cinânî evin özelliklerini şu şekilde ifade eder: *Havlu kapusına karîb bir odamız var idi ki hatunum yatduğu soffaya nâzır bir penceresi olup dîvârı ol soffaya muttasıl ve penceresinden soffaya muttasıl ve penceresinden soffaya inmek kâbil ve öte cânibde kapısı havlu kapusına mukâbil idi.* (s. 27)

Sultan Süleyman zamanında Acem diyarına yapılan sefere katılan Feraği adlı bir kişinin rivayeti ile kayda geçirildiği ifade edilen 15. hikâyede Bursa ve Acem diyarı ifadelerine yer verilse de hikâyedeki mekânlar belirsizdir. Ordunun konakladığı bir yerde yaşanan ilginç olayların anlatıldığı hikâyenin geçtiği yer Cinânî tarafından şu şekilde açıklanmıştır: *İttifak bir gün bir yerde konup anda üç gün oturak ferman olındı.* (s. 68) Yukarıda görüldüğü üzere mekân belirsizdir. Ayrıca hikâyenin başlangıcında seferin kaçınıcı gününde durakladıkları ve ordunun güzergâhı hakkında bilgi de olmadığı için bir mekân çıkarımı yapmak mümkün değildir. Hikâye olağanüstü özellikler barındırdığı için mekânın belirsiz olması bu açıdan mantıklı olarak değerlendirilebilir. Cinânî yerin bir özelliğine vurgu yapar. Bu da hikâyenin

macerasını içerdği için kullanılmıştır: *Meger bir yılanı çok yerler imiş.* (s. 68) Konakladıkları yerin etrafı hakkında da bilgi veren Cinânî, hikâyenin sonunda yaşanacak olağanüstü bir duruma hazırlık yapmak amacıyla bir mekâna vurgu yapar. Burası hikâyenin sonunda kahramanın ejderhayı öldürmesine yardımcı olduğuna inandığı velinin mezarıdır. Bu yardımın ne şekilde gerçekleştiği hikâyede açıklanmasa da kahramanın ağzından bu şekilde nakledilmiştir. Cinânî velinin naaşının bulunduğu yeri ifade ettikten sonra söz konusu mekânın civarındaki bir bölgeyi tarif eder: *Ondan ol ziyaretgâhun öte yanında bir latîf sahrâ var imiş, ol sahrâya vardık. Meger ol sahrâ sünbülzâr imiş ya'ni anda Hudâyî sünbül bitermiş. Ol kadar sünbül var ki hesâbın Allâhdan gayrı kimse bilmez.* (s. 69)

İhtiyacını gidermek için kahramanın girdiği orman herhangi bir tasvirle anlatılmasa da temel olayın yaşandığı yerdir. Cinânî hikâyedeki ormanı ejderhaya yurt olan bir mekân olarak kullanmıştır.

Bir adamın komşusunun karısı ile birlikte olmak isterken kadın tarafından tuzağa düşürülmesinin anlatıldığı 35. hikâyenin hangi coğrafyada geçtiği belirsizdir. Bununla ilgili hikâyede herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Hikâyede yalnızca üç mekân kullanılmış, bunlara önemli bir işlev yüklenmemiştir. Bu mekânlar hamam, pazar, olayın geçtiği ev ve adamın tedavi olmak için gittiği cerrah dükkânıdır. Bu mekânlardan yalnız olayın geçtiği evin bazı özellikleri tasvir edilmiştir. Bu da hikâyenin gidişatına uyacak şekilde yapılmıştır: *Meger bu iki konşunun ortasında bir tahtadan perde çekilmişdi. Zen-bâre ol perde ardına gelüp konşısına “aynî kadın” deyü çağırdı. Ol dahi “ne dersin konşı” deyüp ol perde yanına geldi. Meger anda bir tahtada budak yeri olmağın delinmişidi.* (s. 127) Hikâyenin sonunda utanılacak bir duruma düşen adamın akıbeti hakkında bilgi veren Cinânî, burada yeri belirsiz bırakır ve özel olarak bir şehir ya da mekân adı belirtmez: *Ahîr zen-bârenün ol mahallede karâr etmeğe mecâli kalmayup evin satdı. Varup bir gayrı mahallede oldı.* (s. 128)

Bir defterdarın oğlunun hamamda gördüğü güzel bir kıza âşık olması sonrasında gelişen olayların anlatıldığı 42. hikâyenin de hangi şehirde geçtiği hakkında bilgi verilmemiştir. Mekân kullanımının oldukça sınırlı olduğu hikâyede kahraman ile kızın buluştukları yer Cinânî tarafından şu şekilde açıklanmıştır: *Bu cânibde dahi mahdum-ı merkûm bir kilâr üzre idi ki ol kilârın bâmında baca demekle ma'rûf*

pencere-misâl bir delûk var idi ki nigâra ol delûkden nazar ederdi. Nigâr dahi ol kîlâra gelüp buluşsalar gerek idi. (s. 151) Hikâyede bu örnekten başka bir mekân kullanımına rastlanmaz.

Külliyattaki bir başka yasak ilişki konulu hikâye olan 43. hikâye de belirsiz bir mekânda yaşanır. Hikâye, karısı ve kuması ile birlikte yaşayan bir adamın evinde geçmektedir. Kadın erkek münasebetlerini anlatan diğer hikâyelerde olduğu gibi bu hikâyede de mekân yalnızca bir dekor olarak kullanılmıştır. Hikâyede dikkati çeken bir mekân kullanımı söz konusu değildir.

Esir pazarında gördüğü bir oğlanın güzelliğinden etkilenen, her gün oğlanın cebine bir miktar para koyan adamın oğlanın güzelliğini izlerken hayatını kaybetmesinin anlatıldığı 55. hikâyede mekân olarak kullanılan yerler, adamın esir oğlanı gördüğü pazar yeri ve adamın evidir. Bu mekânlar da hikâyede isim olarak zikredilmiş ve hikâyenin gelişiminde rol oynamamışlardır.

Anadolu'nun henüz Müslümanlaşmadığı bir dönemde geçen 59. hikâyede mekân özel olarak belirtilmemiş ve sadece bir coğrafi yer olarak Anadolu ifade edilmiştir. Hikâyenin Anadolu'nun hangi şehrinde geçtiği belirsizdir. Şeyh Mugaver adlı birinden rivayet olunduğu belirtilen hikâye, Müslüman topraklarından Anadolu'ya giden ve kendisine özel güçler bahsedilen bir şeyhin başından geçen olayı konu edinir. Hikâyede özel olarak bir şehir ya da devlet adı geçmez. Genel olarak Diyar-ı İslam ve Vilayet-i Rum'dan bahsedilir. Hikâyede geçen diğer bir mekân da Anadolu topraklarına giden şeyhin hizmetinde bulunduğu kilisedir. Hikâyede bunların dışında mekân kullanımına rastlanmaz.

Bilinmeyen bir ülkenin bilinmeyen padişahının meclisinde 150 yaşında sakalları simsiyah olan bir adamın yaşadıklarının anlatıldığı 60. hikâyedeki mekânlar da belirsizdir. Hikâyede ne ülkenin ne de padişahın isimleri verilmez. Zaman da belirsizdir. Hikâyenin olağanüstü nitelikleri düşünüldüğünde Cinânî'nin bu tercihinin hikâyenin mahiyetine uygun olduğu görülür. Hikâyede gidilen yerler hep muğlak ifadelerle belirtilir: *Ahir vatanımı terk edüp diyâr-ı âhere gitdüm.* (s. 225) *Günlerde bir gün üçyüz nefer bâzergânlar ile mezbûr gemiye bindük, diyâr-ı Hinde azîmet etdük.* (s. 225) Hikâyenin ilerleyen kısımlarında deniz altı da mekân olarak kullanılmıştır.

Cinlerin yaşadığı bir yer olarak tanımlanan deniz altı, çalışmanın ikinci bölümünde algısal mekânlar başlığında incelenecektir. Hikâyede gemiden denize düşen ve denizin dibinde bir cin padişahının kızına âşık olan adamın gördüğü yerler de anlatılmıştır. Denizaltında bir saraya kabul edilen adamın gördüğü manzara şu şekilde tarif edilmektedir:

*Ne görse ki bir mahal-i zîbâ ve mevzi-i dil-ârâdur ki vâsıflar
vasfında deng ü lâl ve mâdihler mehdine âciz ü bî-mecâldür. Üstâd-
ı ezel azze ve celle kemâl-i kudretinden ve nihâyet-i azametinden bir
kasr-ı selîmîn ve câygâh-ı berîn tertîb ü tezyîn eylemiş ki
mühendisân-ı rûzgâr ve mi'mârân-ı sipihr-i bî-karâr tarh u
taksîminde dem-beste vü hayrân ve tahdîd ü ter sîminde pâ-der gül
ve ser-gerdân kalmışdur. (s. 227)*

Hikâyede bu mekânlar dışında bir de büyük bir deniz kaplumbağasının kabuğuna yer verilir. Ancak bu mekân da hikâyede yalnızca isim olarak kullanılmıştır.

Padişah tarafından azad edilen bir eşkıyanın başından geçen ilginç bir olayın anlatıldığı 61. hikâye belirsiz mekânda geçen hikâyelere örnektir. Anlatıda olayın nerede geçtiği hakkında bilgi verilmemekle birlikte bazı ticarethane isimleri kullanılır. Pazar, helvacı, sarraf dükkânı ve hamam hikâyede kahramanın yol üzerinde uğrayıp ihtiyaçlarını giderdiği mekânlar olarak kullanılmış, mekânlara etraflıca değinilmemiştir. Asıl anlatılan olay ise salıverilen adamın gittiği sarrafın evinde gerçekleşmektedir. Ancak burada da mekânın herhangi bir önemi yoktur. Yalnızca olayın geçmesi için gerekli olan bir mekân olarak ele alınmış ve karakter gelişimi için herhangi bir işlev yüklenmemiştir.

Bedâiyü'l-Âsâr'da kullanılan çevresel mekânlar oldukça geniş bir coğrafyayı kapsar. Hikâyelerde anlatılan olayların akışına etki etmeyen bu mekânların bazıları isim olarak anılmakla yetinilirken bazıları hakkında daha detaylı bilgilere yer verilir. Mekân olayın yaşanması için gerekli olan bir dekordur. Ancak Cinânî bu dekoru klasik hikâyeye atfedilen biçimde hayal unsurları ile bezeli bir halde anlatmaz. Çevresel mekânlar hikâyelerde işlevsiz görünseler de ele alınışlarındaki gerçekçi yaklaşım dikkati çeker.

3.2. Bedâyiü'l-Âsâr'da Algısal Mekânlar

3.2.1. Labirentleşen Dünya ya da Kapalı ve Dar Mekânlar

Anlatı kahramanlarının dönüşüm yaşadıkları ve akan olaylar zincirinde duraksayarak mekânla iletişim içerisine girmelerine neden olan yerler *Bedâyiü'l-Âsâr*'da sıkça kullanılır. Anlatı kişilerinin kendilerini sıkışmış hissettikleri mekânlar fiziksel olarak açık ve ferah görünen yerler olsa da kahramanların yaşadıkları olaylar sonrasında daralırlar. Mekân kahramanlar için bilinmezliklerle dolu, gerilimi artıran ve içinden çıkılması için çaba içerisine girmeleri gereken bir hâle bürünür. Bu tür yerlerde kahraman mekânı bir labirentteymiş gibi algılar. Hikâyeye egemen duygu sıkışmışlık ve tehdittir.

4. hikâyede kadın düşkünün adamın tuzağa düşürüldüğü mekân, *Bedâyiü'l-Âsâr*'da kapalı mekânların ilk örneğidir. Hikâyenin başında hoşuna giden kadınla birlikte olan adam, kadının ona oynadığı bir oyun neticesinde çırılçıplak kalır. Bilmediği bir odada kadının oyunu ile çaresiz bir duruma düşer. Bu noktadan sonra mekân, kahraman için daha da darlaşır ve kahramanın içine düştüğü durum kötüleşir. Kahraman, hilekâr kadının ortağı olan ev sahibinin imdat çağrısı ile odaya dolan ahali tarafından aşağılanır. Mekân bu andan sonra adam için derhal kurtulunması gereken bir yere dönüşür. Adamın işlediği kabahat anlaşılınca karısı da onu boşar. Adam da duyduğu utançtan dolayı yaşadığı şehri terk eder ve Bursa'ya yerleşir. Hikâyedeki kapalı mekânlara örnek bir kullanım da hikâyede ismi anılmayan şehirdir. Şehvetinin kurbanı olan adamın başına gelenlerden dolayı duyduğu utanç bu mekânı da kapalı bir mekân hâline getirir.

Bir deniz savaşının anlatıldığı 8. hikâyede deniz, kapalı mekân olarak kullanılır. Müslüman halka zarar veren bir gemiyi takip eden Cafer Bey ve askerlerinin Girit açıklarında düşman gemisi ile yaptığı mücadelede mekânın daralışı aşama aşama anlatılır. Girit ile Osmanlı arasındaki antlaşma gereği takip ettikleri gemileri alamayan Cafer ve askerleri, bir kandırmaca yaparak geminin Girit Limanı'ndan çıkmasını sağlamaya çalışırlar ancak işler istedikleri gibi gitmez. Limandan uzaklaşmak isterlerken deniz onları yeniden limana doğru sürükler:

Hikmet-i Rabbânî ve meşîyyet-i Subhânî böyle iktizâ etdi ki rüzgâr gâyetle muhâlif olup deryâ gitdükçe temevvüce başlayup cûş u hurûş etdi ve fülk-i felek karaya atmağıçün gird-âb-ı kazâyâ dümen toğrultdı. Kürekçiler çekegördiler semtden yana ekilmeğe imkân ve bir mîl bâri gitmege dermân olmadı. Sâ'ik-ı takdîr gemileri bi'z-zarûrî döndürdi yine Giridün limanına gönderdi. (s.32)

Hava muhalefeti ile başlayan mekândaki daralma Cafer Bey'in rüyâsı ile daha kapalı hâle gelir. Rüyasında Rodos tarafından gelen bir kara bulut gören Cafer Bey'in üzerine kargalar üşüşür. Kargalarla mücadeleye başlayan Cafer Bey 4-5 kargayı öldürür. Ancak kafasına konan bir karga Cafer Bey'in beynini yer. Rüyâyı tabir eden Cafer Bey, savaşın Müslümanların zaferi ile sonuçlanacağını ancak kendisinin şehit olacağını söyler. Savaştan önce şehit olacağına kani olan Cafer Bey, zikir ile meşgul olur. Henüz ortalıkta bir tehlike olmamasına karşın Cafer Bey'in gördüğü rüya kendisini farklı bir ruh hâline sokar ve âdeti bu andan sonra olacaklar için hazırlıklı hâle gelmesini sağlar. Nitekim beklenen tehlike gerçekleşir. Kanlı bir savaş sonrasında beyin askerleri galip gelir. Bey ise rüyasında gördüğü gibi şehit olur.

10. hikâyede Sultân Halil'in ordusunun konakladığı dağın yamacı kapalı mekânların bir başkasıdır. Yaban ademisinin yaşadığı dağ eteğinde gece boyu kalmak zorunda olan ordudaki askerlerin çoğu bu mekânda öldürülür. Mekânın askerler tarafından algılanışı şu cümle ile verilir: *Cemi âlemi seyr edüp egerçi nice tağlar görük, böyle mehâbetli tağa ayruk rast gelmedük. (s.46)* Bölgede askerlerin yaşadığı tehlikeler bununla sınırlı kalmaz. Yol üzerinde ordunun ilerlemesine mâni olan ejderha mekânın daha da kapalı bir hâl almasına neden olur. Anlatıcı içerisinde bulunan psikolojiyi de açıklar: *Andan gayrı yola ne bir tarîkla dermân ve ne yanından geçmeğe çare vü imkân var. Ol cihetden âcizü hayrân ve dem-beste vü ser-gerdân kalduk. (s.46)* Mekân anlatıda o kadar daralır ki askerler geri dönmeyi dahi düşünür. Hatta geri dönüşe niyetlenirler ancak ejderhanın hücum etmesinden koktukları için yerlerinden kımıldayamazlar: *Pes Sultân Halîl ve nüdemâsı ve erkân-ı devleti ilerü varup nazar etdiler ve ol ejderhânun hücumından korkdılar. Ol dem tedârûke başlayup tedbîr ve asker yerinden deprenmesün deyüp gitmegi te'hîr etdiler. (s. 46)* Hikâyede daralan mekânlar bununla sınırlı değildir. Ordunun bir sonraki durağı olan çöl de kapalı ve

daralan mekânlara bir örnek teşkil eder. Cansız bir toprak parçasının üzerinde yol alan ordu, susuzluk tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Ejderha tehlikesinin atlatılmasının ardından genişleyen ve tehlikelerden arınan mekân, birden bire yeniden daralır. Bu noktada mekân ile ilgili bilgi veren Cinânî, söz konusu yeri Kerbelâ'ya benzetir:

*Meger ol sahrâ bir beriye-i pür-tâb ve bâdiyye-i bî-âb idi ki
susuzlıktan zemînün sînesi çâk çâk ve dil-teşnelere mevress-i mevt ü
helâk olmuştu. Anda zî-rûh kısmından bir hayvân karâr etmeğe çâre
vü imkân yoğdu. Âhir asker ol sahrâyı geçmeğe ikdâm ve kuvvet ü
ihtimâm edüp yürüdiler. Çâr u nâçâr beden-i fersûdelerini sürüdiler.
Ol kerbelâ-yı kerb ü belâda susuzlıktan herkes yoruldu. Teşnelikten
niçe at ve niçe âdem doyamayıp kaldı. Ol gece nısfu'l-leyle dek at
arkasından inmediler. (s.47)*

Düşman ordusu ile yapılacak savaş yolunda yaşanan sorunlar ve bu sorunların asker üzerindeki etkilerinden görüleceği üzere mekân giderek daralır.

Mısır'dan İstanbul'a gitmek isteyen bir tüccarın yaşadığı maceranın anlatıldığı 11. hikâyeye denizde geçer. Anlatılan olaylar ve kahramanların yaşadıkları durumlara göre deniz, hikâyede daralan mekânlara örnek teşkil eder. Anlatıcının bindiği gemidekiler için mekânın ilk daralışı, deniz ortasında gemi sandıkları bir balıkla karşılaştıkları andır. Devasa balıktan kaptanın tecrübeleri ile kurtulurlar. Hikâyenin devamında bir savaş anlatılır. Dört kâfir gemisi, içerisinde anlatıcının da olduğu gemiyi ele geçirir ve Müslümanları esir eder. Yaşanan çatışma sırasında gemidekilerin psikolojileri değişime uğrar. Kâfir gemilerine karşı savaşırken sayılarının azalması üzerine teslim olmak zorunda kalırlar. Mekân fiziki olarak açık bir mekân konumundaki deniz olsa da kahramanların yaşadıkları sonrasında hem gemi hem de deniz artık psikolojileri üstünde etkisi bulunan kapalı bir mekâna dönüşür:

*İkindiye karîb oldukda atıcak otumuz kalmaz ve ceng edegördük,
kâfire cevâb vermeğe mümkün olmadı. Ekser dilâverlerimiz
cengden düşüp şehîd oldılar. Ve ecel şarâbını içüp şehâdet
sa'âdetini buldılar. Geminün içinde altmış yetmiş nefer âdem ancak
kaldı. Âhir çâremüz kalmadı, gördük. İttifâkla gemiyi küffâr-hâksâra*

verdük. Ol dem geldiler, barçanın içine toldılar. Buldukları esbâbı aldılar ve müselmânları soyup kadanaya urdılar ve barçayı bir kadırğa ile vilâyetlerine götürdiler. (s.53)

Sultan Halil'in Çerkezler üzerine yaptığı seferinin etrafında şekillenen 11. hikâye mekân açısından oldukça zengindir. Sefer sırasında büyük bir dağa rastlayan askerlerin konakladığı yer ve tasvirler oldukça canlı bir üslupla kaleme alınmıştır:

İttifâk yolumuz bir gün bir kühsâra tayandı. Ol gün tag eteğine konulup karâr olındı. Meger ol tag Kûh-ı Elbruzdan nişân verüp bir azîm tag idi, kulesinden yaz ve kış kar gitmezdi. Bir cânibde Cehennem Deresine benzer bir zulmânî dere var idi ki ka'rını kimse bilmezdi, üzerinden zulmet bir lahza zâ'il olmazdı. Ol derenün ka'rında yetmiş iki dürlü mahlûkât sâkin olup vahşî cânverlerve yaban âdemleri olurdu. Gâhî içerisünden muvahhiş sadâlar ve âvâzlar işidilürdi ki işidenlerün zehresi çâk olurdu. (s. 46.)

Mekân Cinânî'nin anlatımıyla kahraman için her adımda tehlikenin arttığı bir yere dönüşür. Yukarıdaki satırlarda okuyucuya mekân hakkında bilgiler verilirken kahramanların yaşayacakları tehlikeli durumlar sezdirilir. Konaklanan dağın yamacındaki dere doğaüstü bir varlığa ev sahipliği yapmaktadır. Gece boyunca çok sayıda insanın bir “yaban âdemine” av olduğu mekân daha önce görülmemiş derecede korkunç bir yerdir: *Sabâha dek hayvânât sadâsı ve yırtıcı cânverler âvâzı kesilmedi. Cemî 'âlemi seyr edüp egerçi nice taglar gördük, böyle mehâbetli taga ayruk rast gelmedük. Her gûşesi ukâbla tolmuş ve her cânibi vahşilere makarr u makâm olmuşdı. (s. 46)*Bu korkutucu yerde konaklamalarının ardından sabah vakti yola çıkan askerler, bu defa da bir minare boyundaki bir ejderha ile karşılaşır. Bu ejderha motifi mekânın olağanüstülüğünü artırdığı gibi hikâyedeki gerilimin tırmanmasına yardımcı olmaktadır. Ejderhayı dualar ile def eden askerler, birkaç gün daha yol aldıktan sonra bir çöle gelirler. Cinânî çölün yüzeyini, “*Meger ol sahrâ bir beriyye-i pür-tâb bâdiyye-i bî-âb idi ki susuzluktan zemînün sînesi çâk çâk ve dil-teşnelere mevr-i mevt ü helâk olmuşdı.*” (s. 47) diyerek oldukça gerçekçi bir şekilde betimler. Susuzluktan oluşan manzarayı okuyucunun gözünde canlanacak şekilde anlatan Cinânî, askerlerin susuzluk nedeniyle bitkin düştüğünü ifade etmek için ise çölü “*ol kerbelâ-yı kerb ü*

belâ” diye nitelendirir. Bu tanım mekânın hikâye kahramanlarına rahat vermeyen sürekli tetikte olmalarını gerektiren bir yer hâline gelişini somutlaştırır. Anlatının başından itibaren artarak devam eden mekânın daralışı savaş mahallinde doruk noktasına ulaşır. Çölü geçtikten sonra Çerkes askerleri ile karşılaşacakları savaş mahalline gelinir. Savaş mahallinin tasviri ise şu şekildedir:

Anı gördük ki bir sahra-yı bi nihayet küffar-ı haksarla tolmuş ve bu sahranın ortasını bir büyük ırmak akup ma-beynini bölmiş. Sunun öte canibi Çerakise askerleriyle pür olmuş. Aznavurlar yat uyarak hazır edüp gömgök demür olmuşlar ve kal'a-i ahenin gibi sabit-kadem olup turmuşlar. (s. 47)

. Selanik'te tarlasını süren bir köylünün demirden bir kapı bulması üzerine gelişen 13. hikâye ekseriyetle bu demir kapının açılması ile ulaşılan mağaranın içerisinde geçer. Hikâyede tasvirler gerçekçi bir biçimde verilir. Dikkati çeken ilk tasvir, üzerinde biriken toprağın atılmasının ardından ortaya çıkan kapıya aittir: *Kazarak her cânibini acup toprağı üzerinden kilîdi giderdiler, gördiler ki mürûr-ı zamânla paslanmış bir kapu üzerinde kol gibi bir kilîdi var. Ol dahi paslanmış, miftâhla açılmakdan kalmış. (s.61)* Kapının açılması sırasında ortamda oluşan meraklı bekleyişi de anlatan Cinânî, râvinin anlatımıyla bu atmosferi de aktarır. Mekâna kalburüstü bir kesime mensup olan râviyi dâhi meraklandıran bir anlam yüklenir.

Ben dahi a'yâna mensûb olmagla bile mübâşir olmuşıdum. Bu sebebden seyr ü temâşâya bir hâlî yer bulup müşâhedesine güçle kâdir olmuşıdum. Bir niçe kimesne bir yere gelüp kapuya tayandılar. Zûr edüp evvel bir kanadını açdılar. Andan bir kanadını dahi açdılar. İçerisüne nazar kıldılar. Gâyet karanlık olmagın bir zamân gözlerin öğrettiler. Gördük ki bir azîm kârgîr magâra, çak nihayetinde bir husrevani küp komuşlar ki kıyasla içine yüz nefer âdem sığar ve kapudan ta dibe varınca içinde ol kadar yılan var ki hesâbın Allâhdan gayrı kimse bilmez. Büyüklü küçüklü biri birine sarmaşup yaturlar. Lâkin kat'a harekete kâdir degüller. Kaçan ki bunu gördiler, ta'accüb edüp hayrân kaldılar. (s.61)

Meraklı gözlerle mağaranın içini gören ahalideki tedirginliğin anlatıldığı bu satırların ardından anlatıdaki gerilimi daha da arttırmak isteyen Cinânî, değişen psikoljiyi açıklar. Mağarada gördüklerinden sonra kimse içeri girip hazineyi almaya cesaret edemez. Hikâyenin başında olayı meraklı bir şekilde izleyenler bu defa korkunun tesiri altındadırlar. Mekân bu andan itibaren daralır. Yılanların hareket etmemesine karşın yaydıkları korku, hazine ya da mükâfat isteğinin önüne geçer. Cinânî, seyircilerde oluşan bu değişimi ifade edebilmek için mekânı yukarıdaki gibi detaylıca tasvir eder ve ortamın korkutuculuğunun zihinlerde canlandırılmasını amaçlar. Üç gün sonunda mağaraya girmeye cesaret eden kişinin içeride gördüklerini de gerçekçi bir biçimde aktaran Cinânî, anlatıcıya bu defa daha fazla görüş alanı sunar ve mağaranın içini bir önceki tasvirinden daha detaylı bir şekilde ele alır. Mağaranın içine girilmeden önce etrafta oluşan heyecanın tırmanışını gözler önüne serer. *Âlem kapuya cem olup temâşâyâ turdılar.* (s.62) Bu andan sonra mağaranın içine taşınan hikâye daha korkutucu bir hâl alır. Mağaranın içini aydınlatmak için adam tarafından yapılan çalışmalar anlatılır. Bu kısımda da gerçekçi bir yaklaşım sergileyen Cinânî, aydınlatma işinin nasıl yapıldığını okuyucuya tüm aşamaları ile aktarır. Kahraman burada bilinmezlerle dolu ve tehlikelere gebe olan mekândaki bilinmezliği ortadan kaldırmak adına işlere girişir ve bu işler tane tane anlatılır. İnsanın mekânı şekillendirme ve bilinmeyi bilindir hâle getirme çabası dikkat çekicidir:

Evvelâ ol kimesne magâranun tahminen dibine ve küpün yanına varacak kadar iki uzun ve kalın ağaçları nerdübân misâlinde kesüp getürdi ve köpri şeklinde üzerine tahtalar döşeyüp iki cânibe başdan başa korkuluklar peydâ eyledi. Şeklen bir korkuluklu uzun köpri oldu. Ve her cânibde başına varınca dört beş yerde demürden meş'ale yeri peydâ eyledi ve her yerinde yanacak yağlı karalarla ve neftlerle âlûde olmuş bezler müheyyâ eyledi ve bu ağaç köpriyi magâranun taşrasından bir mancınık peydâ edüp kaldırdı ve taşradan sürüp öte başını küpün boğazına bir san'atla tayayup iledürdi ve muhkem edüp tamâm yerleşdürdi ve berü başından bir te'lifle meş'alelerle ot verdi. Kaçan kim meş'aleler iki taraftan yandı, magâranun içerüsü gündüz gibi rûşen oldu. (s.62)

Mağaranın içerisindeki hazırlıkları tamamlayıp küpün yanına gelen adamın küpü açışı ve sonrasındaki ruhsal değişiminin anlatıldığı satırlar, mekânın karakter üzerindeki etkisini somut olarak gösteren örnekler içerir. Hikâyenin bu ana kadar olan bölümünde mekân izleyicilere tesir ederken küpün açılması sonrasında mağaradaki adamın ruhî dünyasına girilir: *Hemân ki bir kere küpün içine bakdı, feryâd edüp segirtmekle taşraya çıkdı. Dili tutulup hayrân u ser-gerdân kaldı.* (s. 62) Korkudan mağaradan dışarı kaçan adam, mağaranın girişindeki kişilere gördüklerini anlatamayacak hâldedir. Adamın yaşadığı korku sonucunda konuşamayacak duruma gelmesi gördüklerinin korkunçluğu hakkında ipucu verir. Mağaranın içine bakan bekleyenler de manzarayı gördüklerinde aynı paniğe kapılırlar:

Anı gördiler ki küpün ağzından su sığırı başı kadar bir ‘âzim baş peydâ oldı. Yap yap çıkup bogazı küpden taşra geldi. Gözin açup etrâfa nazar saldı. Meger bir ejderhâ imiş ki hazret-i Süleymân nebî ol kübde habs etmiş imiş. Bunca yıllardan berü mahbûs ve taşra çıkmakdan bi’l-küllîye me’yûs imiş. Çün kendüye kurtulmak ihtimâlin verdi, sıklık verüp bir muvahhiş sadâyla çağırdı. Hemân dem ol yerde yatan yılanlar cânızsuz gibi yaturken ol sadâyı işitdügi gibi cânlandı ve her biri kımıldamaga başlayup harekete geldi. Gûyâ cümlesinin hayâtı ol ejderhâya rabt olunmuş idi. Her biri yerinden atılıp ol küpten yana gitdi ve ana teveccüh etdi. Ejderha dahı yap yap küpden ve kapudan yana bakmağa başladı. (ss. 63-64)

Gördükleri karşısında yaşadıkları korkudan kısa bir sürede sıyrılanlar bir anlık ihmalin ejderhanın mağaradan çıkmasına neden olacağını düşünürler. Mağaranın kapısını kapatıp sağlamlaştırırlar ve ejderhayı eskisi gibi mağaraya hapsederler.

Kanuni Sultan Süleyman’ın ordusunda bulunan bir yeniçerinin ağzından anlatılan 15. hikâye, yılanlardan korkan bir adamın ejderha öldürmesini konu alır. Hikâyede tuvalet ihtiyacını gidermek için diğer askerlerden ayrılan adam bir ormana girer. Arkadaşlarından fazla uzaklaştığını fark etmesinin ardından orman kahraman için giderek daralır. Mekândaki bu değişim kahramanın anlatımı ile belirginleşir.

Çün ki ol ormanun yanına vardum, perde olmak maslahatıçün bir mikdâr içerüsine girdüm. Andan bir münâsib mahalde oturup kazâyı hâcete mübâşir oldum. Meger kazâyı ilâhî varduğum ormanda bir ejderhâ mekân edinmiş ve anda yurd tutunmuş imiş. Ana gâyet yakın varmışam. Beni görüp yemeğe kasd etmiş ve yutmak murâd edinmiş. Ben kendü hâlûme meşgûl olmanın nazar ve hücûmın görüp aslâ hazer etmemişim. Nâ-gâh ormanda bir çıtırtı peydâ oldu. Bakayın sandum, ne görsem. Bir at başı kadar karabaş ağzın açmış ve beni sûretümden kavramağa kasd edüp üzerime uzanmış, ağzının içinde bir dili var ki ucu simsiyâh olmuş ve dişleri hınzîr azusu gibi taşra gelmiş ve bed râyihası dünyâyı tutmuş. (s.69)

Hikâyenin başlangıcında yılandan korktuğunu belirten kahraman, ejderha ile bir süre mücadele eder. Bilinçsiz bir şekilde ejderhanın boynuna kılıcı ile vurur. Daha sonra bir müddet kendinden geçer ve kendine geldiğinde ejderhayı öldürdüğünü fark eder.

Bir gezinti yerinde görmüş olduğu iri bir kurbağaya taş attığı için evine cinlerin musallat olduğu adamın başından geçenlerin anlatıldığı 19. hikâyede ravinin evi kapalı mekânlardan biridir. Bir anlık boşluğuna dayanarak kurbağaya taş atan adam bir cinin gözünü yaralar. Bunun üzerine cinin arkadaşları adamın evine gelir ve işlediği kabahatin gereğini yapmasını isterler. Hikâyede cinlerin verdiği rahatsızlık adam için dayanılmaz bir hâle gelir. Cinler, adama çeşitli tekliflerde bulunur; değer verdiği kişilerin kılığında görünürler ancak adam cinlerin isteğini yerine getirmez. Cinler, adamı ikna etmek için evini sular altında bırakacaklarını söylerler. Tüm tacizlere Ayet 'el Kürsi okuyarak karşı koyan adamın hikâyenin sonuna doğru takati kalmaz. *Bu mertebeye varıcak aklum başumdan gitmiş, tâ sabâha dek yatmışum. Nâ-gâh sabâh olmuş. Uyandum, yerümden kalkmak istedüm, mecâlüm gitmiş güçle kalkdum. (s.77)*

20. hikâyede Firâkî'nin arkadaşı olan cinin cenazesinin yapıldığı Yedikule'deki mekân, değer verdiği birinin ölüm merasiminin yapılması nedeniyle dar mekânlardandır. Mekânda yaşanan acı hâl Firâkî'nin anlatımıyla resmedilir:

Gördüm, bir hâlî yerde hayme vü hargâh kurulmuş. Ervâhdan çok kimesne cem olmuş, ol civân-ı maktûlî orta yerde yaturmuşlar ve

üzerin siyâh katifelerle örtmişler. Babası ve sâ'ir müte'allikâtı başı ucına oturmışlar. Tesbih getirüp meyyitün etrâfını tolaşturmışlar ve çevirmeğe mübâşir olup tevhîde meşgul olmuşlar. Kaçan ki feryâda beni gördiler, musîbeti tâze kıldılar. Babası gelüp bana muhkem sarıldı, ben de ana sarılıp feryâda başladuk. (s.81)

Bir kahramanlık hikâyesi olan 21. hikâyede dayısı ile sefere giden Mahmut adlı bir gencin yaşadıkları anlatılır. Hikâyenin başında mekânın Mahmut için daraldığı görülür. Hikâyede Mahmut'un yaşı belirtilmez ancak daha önce herhangi bir savaş tecrübesi olmayan genç biri olduğu anlaşılır. Mahmut düşman ile savaşmak ister. Yakınlarda sefere çıkılacağı haberi üzerine dayısından kendisini de savaşa götürmesini ister. Annesinin tüm karşı çıkmaları üzerine Mahmut, annesini ikna eder ve dayısı ile birlikte savaşa katılmak üzere yola çıkar. Mahmut'un erginlenme yolculuğu da bu şekilde başlar. Seferde bir düşmanı öldürüp onun kızını alıkoyan Mahmut kızla evlenmek ister. Kız, Mahmut'un elinden kaçır ve memleketine döner. Bunun üzerine Mahmut kızın yaşadığı kâfir vilayetine gider. Bu yolculukta türlü maceralar yaşar. Hikâyede bu maceralar sırasında mekânın özellikleri sürekli değişir. Memleketine kaçan kız sağ salim nişanlısına ulaşır ve düğünleri yapılır. Bu andan sonra kız için tezatlar başlar. Hikâyenin başlangıcında Mahmut'un elinden kaçırıp memleketine gidip nişanlısına kavuşmak için elinden geleni yapan kız, memleketinde hiç ummadığı bir şekilde muamele görür. Bu değişen durum düğün evinde yaşanır. Muradına eren kız, burada kocası tarafından "Türk" olduğu için istenmez. Kızın günlerce Türkler arasında kalmış olması kocası için istenmeyen bir durumdur. Kıza, babasının isteği üzerine kendisi ile evlendiğini söyleyen kocası, onunla ilişkiye girmez. Bu andan sonra memleketi ve düğün evi, kız için daralan bir mekân hâline gelir. Kız yaptığı hatayı anlayarak Mahmut'un yanından kaçtığı için pişman olur. Memleketi gurbet, gurbet ise memleketi hâline gelir. Bu nedendir ki evin içine saklanan Mahmut, kocasını öldürdüğünde bu durumu sevinçle karşılar.

22. hikâyede mekân olarak deniz kullanılmıştır. 11. hikâyedekine benzer şekilde bu hikâyede de yolculuk Mısır'dan İstanbul yönüne doğrudur. Yolculuğun başlangıç noktası yine İskenderiye Limanı'dır. Hikâyede belirtilen yerler yalnızca ismen kullanılmıştır. Olayın yaşandığı yer ise yine denizdir. Her ne kadar gemi kâfir

gemisi tehlikesinden kurtulsa da bu hikâye de bir çatışmayı anlatmaktadır. Şirden Burnu denilen bir bölgede karşılarında 2 yelkenli gören gemidekiler, bu tehlike karşısında çaresiz kalırlar. Gemide kendilerini korumak için yeterli silahı olmayan yolcular ölünceye dek savaşıma kararını verirler. Sonucu baştan belli bir mücadeleye azmeden yolcular denizin durgun hâlini görerek kurtulmalarına imkân olmadığını düşünürler. Denizin hareketsizliği şu şekilde anlatılmaktadır: *Bundan gayrı aslâ rûzgârdan eser olmayup çöp deprenmez idi, yelken solmuş yaturdı.* (s.93) Denizin dalgasız ve hareketsiz oluşu, gemide yaşanan panik havası ile tezat bir durum gibi görünse de kahramanın içerisinde bulunduğu geminin çaresiz hâlini ifade etmek için yazar tarafından bilinçli bir şekilde kullanılmıştır. Gemidekiler bu durum üzerine çaresiz kalırlar. Gemide yolcu olarak bulunan iki derviş dışında herkesin yaşadığı şaşkınlık ve korku anlatılırken yolcuların yaşadığı panik hâli Cinânî tarafından başarılı bir şekilde aktarılır. Hikâyenin kahramanı Ali Çavuş'un dervişlerin yanına iki defa giderek onlardan yardım istemesi bu duruma bir örnek oluşturur. Hikâyede heyecan tepe noktaya ulaşırken dervişlerden birinin sözleri üzerine yaşanan değişim ise şu şekilde aktarılır:

Hemân dem biri bir kere ağzın açup “yâ mucîbü’l-muztarrîn yâ Allâh” dediği gibi anı gördüm, gemi rûzgârsız çalkanup yaturken bir kere yelken rûzgâr ile tolup gemi yanının üzerine yatdı ve ardınca muhkem sağanak gelüp deryâ temevvüc eylemeğe başladı. Ardi kesilmeyüp gitdükçe rûzgâr işledi. (s.94)

24. hikâyede cinler tarafından evinde rahatsız edilen bir adamın yaşadıkları anlatılır. Bu hikâyedeki ana mekân cinler tarafından rahatsız edilen adamın evidir. Önce eskicinin evine taş atarak eskiciye rahatsızlık veren cinler, sonrasında tacizlerini tüm mahalleye yayarlar. Mahalleli için de mekân daralır. Bu daralma o dereceye gelir ki tüm mahalleli evlerini bırakarak başka bir yere taşınmayı dahi isterler:

Şimdiye dek sabr edüp tahammül ederdik. Lâkin taşı bu def’a bizim evimize dahi atar oldılar. Aslâ evlerimizde huzûr etmeğe mecâlimüz yok. Elbette ya bu eskici evden çıkup gitmek gerekdür veya cemî’an mahallemizi koyup gitmek gereküz. (s.98)

Mahalleli, eskicinin mahalleden gönderilmesini ister. Aynı zamanda cinlerin de istediği budur. Cinlerin genç beyi, eskicinin evini beğenmiş ve orada yaşamak istemiştir. Bunu kabul etmeyen eskicinin evine bu nedenle taş atarlar. Eskici için otuz yıldır yaşadığı evi artık yaşanmaz hâle gelir. Hikâyenin sonunda ise evini satar ve başka bir mahalleye yerleşir.

Hint diyarındaki bir padişahın düşmanı ile giriştiği savaş sonrasında iktidarını kaybetmesi üzerine ülkesinden kaçışını ve bu kaçış sırasında yaşadıklarını anlatan 31. hikâyede deniz, yukarıdaki örnekler gibi daralan bir şekilde ele alınır. Ailesi ile birlikte yaşadığı kalenin düşman eline geçmesinin ardından çareyi kaçmakta bulan hükümdarın yolu bir deniz kenarına düşer. Denizi geçebilmek için yollar arayan hükümdar geçiş yolu bulduktan sonra eşi ve bir çocuğunu deniz kenarında bırakır. Sırtına aldığı çocuğu ile karşı kıyıya geçer. Diğer çocuğu ve karısını almak için geri döner. Karısı ve diğer çocuğunu sağ salim karşıya geçiren hükümdar, kıyıya döndüğünde oğullarını bulamaz. Bu hikâyede çocuklar denizde kaybolmazlar ancak karşı kıyıya geçmek için vardıkları su kenarı, kahramanın hayatının değişmesine neden olan bir görev üstlenir. Deniz, diğer hikâyelerde olduğu gibi kahramanın kendisi için önemli olan bir varlığı kaybettiği bir mekân olarak konumlandırır. Kahramanın kısa bir süre huzur bulan yaşamı yine denizle alakalı bir olay sonrasında sarsılır. Geçim kaynağı olan deniz, hikâyenin ilerleyen bölümlerinde yine bir felaket getirir. İskeleye yanaşan Yahudi bir tüccara ait olan geminin gelişi, hükümdarın bir kayıp daha yaşamasına neden olur. Yahudi tüccarın hizmetkârları, hükümdarın karısını görür ve güzelliği karşısında etkilenirler. Bu durum tüccarın kulağına gider ve hükümdarın karısına zorla sahip olmak ister. Bir oyunla kadını kaçıran tüccarın gemisi iskeleden demir alır. Karısının kaçırıldığını anlayan hükümdar, bulunduğu evi terk eder. Şansının yardımıyla bir şehre hükümdar olur. Hikâyenin çözüm kısmında Yahudi'nin gemisi hükümdarın hüküm sürdüğü şehre yanaşır. Hükümdar hikâyenin sonunda çocuklarına ve karısına kavuşur. Hikâyede deniz üç defa okuyucunun karşısına çıkar. Bu kullanımların ikisinde kahramanın hayatına olumsuz bir şekilde etki eden mekân, sonunda yaşanan tüm olumsuzlukların sona ermesini sağlar.

Güzelliği dilden dil yayılmış bir kızla, ailesini tehdit ederek zorla birlikte olan haraminin sonunun anlatıldığı hikâye, külliyyatın 36. hikâyesidir. Hikâyede kızın ailesi

ile birlikte yaşadığı ev, yaşanan olaylar sonrasında daralan bir özellik gösterir. Her gece gelerek kızla zorla birlikte olan haraminin baskıları, aile için dayanılmaz bir hâl alır. Haramiyi defetmek için çareler düşünen aile kendi güçleri yetmediği için kasabanın kadısından yardım isterler. Aile olarak huzur içerisinde yaşadıkları mekân, artık onlar için bir zorbanın isteklerine gönülsüzce boyun eğdikleri bir yer hâlini alır.

Budin’de bulunan Pesbirim Kalesi’nin dilaverlerinden Mustafa Ağa’nın esir düşmesinin anlatıldığı 37. hikâyede ise Mustafa Ağa’nın esareti ile mekân, onun için içinden çıkılmaz bir hâle bürünür. Mustafa Ağa’yı satın alan ve onun bir Müslüman serdarı olduğunu anlayan efendisi, 6.000 kuruş karşılığında Ağa’yı satmak ister. Bu nedenle satılana kadar onu hapse koyar. Hikâyede Mustafa Ağa’nın ruhsal durumu hakkında bilgi verilmez. Hapiste aynı koşu da bulunan Arnavut’un içerisinde bulundu hâl ise başarılı bir biçimde aktarılır. Arnavut, Mustafa Ağa’nın kaçış planını öğrendiğinde korkuya kapılır ve Mustafa Ağa’dan bu işten vazgeçmesini ister. Hapishanenin bekçisinin onların kaçmasına müsaade etmeyeceğini söyler. Arnavut, kaçış planına ancak bekçi öldürüldükten sonra ikna olur. Arnavut’un hapishanede ne kadar süredir bulunduğu açıklanmaz ancak içinde bulunduğu hâl onun tüm cesaretini yitirdiğini gösterir. Öğrenilmiş bir çaresizlik içinde bulunan Arnavut, mekânı kurtulması imkânsız bir engel olarak algılamaktadır.

Bedâyiü’l-Âsâr’ın en uzun hikâyelerinden olan 50. hikâye, Kâhir ve Tahir adlı iki kardeşin kahramanlıklarını anlatır. Yolculukları sırasında Hısn-ı Zamân adlı bir kaleye uğrayan iki kardeş kalenin beyinin hizmetine girerler. Bu hizmet gönüllü bir şekilde olsa da mekân Kâhir ve Tahir için daralmaktadır. Gayrimüslimlerin idaresi altında olan Hısn-ı Zamân’da Müslüman olduklarını belli etmeyen iki kardeş, Nevâdir adlı hükümdarın meclisinde türlü bahaneler uydurarak şarap dahi içmezler. İki kardeş için Hısn-ı Zamân gerçek kimlikleri ile var olamayacakları bir mekândır. Bu kendini gizleme hâli, hikâyenin devamında sürmese de Kâhir’in Müslümanlarla dolu bir kervana saldırmak istememesinden dolayı üzerlerindeki baskı artar. Hükümdarının sofrasında oturdukları Hısn-ı Zamân, kahramanlar için bir düşman mekânı olur. Tahir de hükümdarın sofrasından doğrudan hapishaneye götürülür. Mekân, Tahir ile Kahir’in Nevâdir’e muhalif eylemleri ile daralır.

Malını mülkünü içkiye harcayıp iflas eden ve bundan dolayı Kefe'den Mısır'a giden Başmakçı Hasan'ın Mısır'da kaldığı han odası, 53. hikâyenin başında sahipli bir oda olarak tanımlanır. Han sahibinin anlatımına göre odaya giren kişi sabaha hayatını kaybeder. Başmakçı Hasan da iflas etmiş bir kişi olduğunu ve zaten ölse de üzülmeyeceğini söyleyerek odanın kendisine verilmesini ister. Hikâyenin başlangıcında Kefe, Hasan için artık yaşanması mümkün olmayan bir şehirdir. Mekân daralmış ve kahramanı kendisini terk etmeye âdeta zorlamıştır. Han odası ise başlangıçta daralan bir mekân olarak tasvir edilmiş ancak sonrasında Hasan için hayatının en güzel anlarını yaşadığı bir mekâna dönüşmüştür.

Teb-i Yemânî soyundan bir şehzâdenin resmini gördüğü bir kıza olan aşkı uğruna yaşadıklarının anlatıldığı 56. hikâyede mekân olarak kullanılan yerlerden biri de mağaradır. Avlamak için peşinden gittiği bir ceylanın ardından bir mağaraya giren şehzâdenin içeride yaşadıkları, hayatının akışını değiştirir. Hikâyede mağara hazine aranan bir mekân olarak ele alınır. İki asker ile birlikte hazineyi çıkartmak isteyen şehzâdenin mağaraya girmeden önceki ve girdikten sonraki hayatı ve ruhsal durumu birbirinden tamamen farklıdır. Klasik edebiyatta sıklıkla rastlanan surete âşık olma temasının işlendiği hikâyede, mağaranın her detayı tasvir edilirken diğer hikâyelerdekine oranla kahramanın değişimi daha somut bir biçimde belirtilir:

*Şehzâde emr eyledi, ol mağarayı yer yer kazmağa başladılar.
Kazarak bir mermer kapu çıktd. Bir âzîm halkası var, halkaya
yapışup zur eyleyüp kaldırdılar. Nâ-gâh bir kapu açılıp bir dehliz
zâhir oldı. Ol dehlizden içerü girüp gördiler ki ol dehliz bir taşdan
yonulmuş eve müntehi oldı. Ve ol evüñ bir tarafında bir eyvân-ı kebîr,
eyvân-ı mezburun sadrında kırmızı altundan düzülmüş bir taht ve
tahtun üzerinde bir pîr tasvîr olunmuş, başında bir murassa tâc var.
Sağ cânibinde gögsi üzerinde kalem-i himyeri ile birkaç satır İbrânî
yazmışlar. Lâkin okur kimesne bulunmadı. Pes pîrün üzerinde olan
altun ve incüyi alup ve serîri dahı kaldırdılar. Altundan bir sandûk
çıktd. Açdılar içinde bir gazâl çıktd, sâfî kırmızı altundan iki
gözlerinden iki dâne yakut komışlar ki dünyâ harâcı deger ve bir
murassa kılıç dahı çıktd ki nazîrin gözler görmemiş ve sarı dibâdan*

bir şukka-i garrâ çıkdı ki dürlü dürlü cevâhir ile tezyîn olunmuş. Ol şukka-i zîbânuñ içinde bir gümüş sandûkça var ki ol kumaşı sandûkçaya zarf itmişler. Andan şehzâde ol sandûkçayı açdı. İçinde billûrdan bir zîbâ âyine buldı. Ol âyinenün ardında bir nigâr-ı zîbâ ve bir dilrübâ-yı bî-hemtânun şeklini yazmışlar ki ol sûret-i bî-cânı gören ihtiyârı kalmayup cânını fedâ eyler. Üstâd-ı kudret ve behzâd-ı hikmet ol sûret-i zîbâya bir mertebe nümâyiş vermişdür ki lebleri bî-cânken güftâre ve kâmeti bî-rûh iken refâtare gelmek mukarrerdür. Bir nefes-i lâtîf ve sûret-i münîfdür ki ressâmân-ı cihân ve nakkâşân-ı devr-i zamân tarhında âciz u hayrân ve resminde dem-beste vü sergerdândur. Çün şehzâde-i âzâde ol sûret-i bî-câna nazar kıldı, hezâr dil ü cânla âşık-ı şeydâsı oldı. (s.210)

Şehzâdenin içine girdiği mağara, hikâyenin başında hazine olduğu umulan bir mekândır. Kahraman bu mekâna yanındaki askerlerin teşviki ile girer. Ancak mağaranın içerisinde yer alan başka bölümlerde karşılaştıkları sonrasında mekânın kahramana tesiri değişir. Cinânî, mağaranın ve gizli bölümlerin tasvirlerini yaparken mekân bu noktada kahraman için aşkın bulunduğu bir kutsal mekân hâlini alır. Kahramanın sonrasında yaşadığı tüm değişimin başlangıç noktası mağaradır. Şehzâdenin aşkının gidişatı düşünüldüğünde mağara esaretin başlangıç noktasıdır. Hikâyenin ilerleyen kısımlarında bir cin olduğu anlaşılan kıza kavuşan şehzâde, aşkından dolayı cinlerin diyarında yaşamaya başlar. Evinden, ailesinden ayrılarak aşkı uğruna her şeyi geride bırakan şehzâde, âşık olduğu cin kızı öldükten sonra evine döner. Olağanüstü durumların başlangıcı yukarıda da belirtildiği üzere mağaradır. Karanlık, ıssız ve korkunç bir mekân olan mağara şehzâdedeki her şeyden soyutlanma hâlini doğurmuştur.

57. hikâyede yer alan Peri Paşa Hamamı kapalı mekân özelliği göstermektedir. Gece yarısı duyduğu bir ses ile uyanan hamam görevlisi, hamam içerisinde bir şeyh ile beraber 12- 13 kişi görür. Şeyhin emri üzerine kurnayı açan adam, gelenlerin cinler olduğunu anlar. Korkudan yatağına girip yorgani üzerine çeker. Her zaman yaşadığı hamamda bu olaydan sonra tek başına kalamayan adam, kendisine yoldaş olması için bir arkadaşını çağırır. Ancak cinler adamın arkadaşına da rahat vermez. Bunun üzerine

adam hamamı elden çıkarır ve bulunduğu memleketi terk eder. Mekân olağanüstü bir olay sonrasında hamamı işleten kişi için daralır ve artık içerisinde barınılmayacak bir yer hâline gelir.

Güzelliği ile herkesin dikkatini çeken bir yeniçerinin üzerine atılan iftira sonrasında seksen değnek ceza almasını gururuna yediremeyerek İstanbul'u terk ettiği 63. hikâyede İstanbul, yeniçeri için daralan bir mekândır. Hayatı boyunca böylesi bir ceza almamış olan yeniçeri, Mısır'a kaçar. Bu kaçışın amacı ise kahramanın ağzından şu şekilde anlatılır: *Dögüldüğüm bana ol kadar güç geldi ki ta' bîre kâbil degül. Kaçan ki ayağımı ellerinden alup kalkdum, oda kapusından kendümi bir kere perrân edüp taşra çıkdum. Bir dahı bunda geleni ve bu makûle tekyeye mihmân olanı deyü kaçdum.* (s.242) Kahramanın mekânı terk edişi dışsal faktörlere bağlı bir kaçış değildir. Kahraman, gururuna yediremediği bu durum üzerine bir dönüşüm yaşar ve İstanbul'da yaşamak istemez.

Bedâyiü'l-Âsâr'daki daralan mekânların en önemlisine eserdeki hikâyelerin en ilginçlerinden biri olan 64. Hikâyede rastlanır. Hikâyede anlatılan olay sonrasında gözle görünür bir dönüşüm yaşayan kişilerin mağaraya girdikleri hâl ile mağaradan çıktıkları hâl detaylı bir şekilde ele alınır. Hikâye günümüzde Ankara'ya bağlı bir yerleşim yeri olan Ayaş'ta geçer. Çanlı Köyü'nde bulunan kuyuda define arayan bir grup insanın anlatıldığı hikâyede kuyunun tehlikelerle dolu olduğu başlangıç satırlarında anlatılır:

Memâlik-i mahmiyye-i Osmâniyyeden Anatoli vilâyetinde Ayaş nâm bir kasabanun kurbında Çanlı nâm bir karye ve karye-i mezbûrenün içinde bir hâlî gûşede çâh-ı cehennem misâl bir kuyı vardır ki her zamânda erbâb-ı mâlihulyâ ve ashâb-ı sîmyâ vü kîmyâ bunda genc-hâne-i azîm ve emvâl-i cezîl ü cesîm vardır deyu ol kuyıya girüp niçeler ümîd-i mâl ü menâl ve ârzû-yı türâb-ı kîmyâ ile küşte-i tılsım olup helâk ve vâsıl-ı zîr-i magâk olurlardı. (s.248)

Hikâyede yaşanacak olaylar hakkında okuyucuya ipuçlarının verildiği bu kısımda kuyu, Cinânî tarafından cehenneme benzetilir. Bu benzetme düşünüldüğünde define arayanlar için kuyu, günahlarının bedelini ödedikleri bir mekân hükmündedir. Kuyuya

daha önce girmeye çalışan kişilerin kuyu içerisinde değerli mallar bulma ümidiyle helâk oldukları belirtilir. Hikâyede anlatılan olay ise 18 kişilik bir grubun yaşadıklarıdır. Orta uzunlukta olan hikâyedeki mekân tasvirleri diğer hikâyelere göre oldukça fazladır. Betimlemeler daha gerçekçi ve korkutucudur. Mağaraya giren grup gördükleri karşısında tedirginliğe kapılırlar. Hazineye giden yolda daha önce aynı amaçla kuyuya giren ve oradan bir daha çıkamayan insanların ölümleri onları karşılar. Mağaranın içine girenlerin her adımı sonrasında mekân onlar için daha da kapalı bir hâle gelmektedir.

Meger ol kapunun dibi ve sakfında otuz nefer kimesne olurdu ve ol kapunun bir cânibinde büyük kapu kadar bir delük varmış ki genc-hâneye ol delükden dâhil olunurmuş. Hemân dem yek-dil ü yek-ciher ol kapudan içerü girdiler ki atlı kimesne eline nîzesin alup gitse henûz sakfına tokınmaya. Fe-emmâ kadîmü'l eyyâmdan hâlî olmagla yarasalarla içerüsi tolup ve her biri bir gügercin kadar olup insân ve meş'ale ve şem-i sûzân gördüklerince ızırâb edüp kendüleri pür-teb u tâb pervânevâr âteşe pertâb ederler. Bu hâlde iki ok atım mikdârı gidüp yolları bir meydâna müntehi oldu. Bu meydânun orta yerinde sedd-i İskender-misâl bir sed çekilmiş. Ol sedd-i sedîdün berü cânibinde âdem ölisinün haddi ve hesâbı yok. Kiminün başını zorla çeküp koparmışlar, kimisini âteşe yakup kapkara kül eylemişler. (s. 248-249)

Yolcular ilerledikçe manzara daha da korkutucu bir hâl almaya başlar. Klâsik hikâyedeki mekânların yalnızca olay akışına hizmet eden ve gerçeklikten uzak bir biçimde anlatıldığına yönelik genel kabule aykırı tasvirler dikkat çeker. Hikâyenin büyük kısmı bu tasvirlerle süslenir.

Ol seddün öte cânibinde bir âlî meydân meydânun orta yerinde sâfî beyâz mermerden hânkâh ve bu hânkâhun kapusunun sağ cânibinde bir küçük sofa peydâ eylemişler. Bu soffanın üzerinde mermerden bir koç peydâ etmişler ve bu koçun gözlerini şeb-çerâğdan edüp bir mertebe şu 'le verür ki bakmak isteyen kimesnenün gözi kamaşur. (s. 249)

Hakkan ki bir mertebe şu'le verür ki şu'le-i âftâb-ı âlem-tâb ve meşâl-i sîmîn-i mâhtâb anun lem'ânına nisbet suhâdan kemter ve zerreden bed-ter ü ahkardur ve ol küçük boynuzlarını zeheb-i hâlîsden edüp üstâd-ı sanâ'at-nihâd bir mertebe san'at harc etmiş ki her biri kemer-i keh-keşân ve tâk-ı zer-nişândan nişân verürdi. Ve'l-hâsıl bir vechile tasvîr etmişlerdi ki geştâr-ı çerh-i gerdûn ve mezra'a-i sipihr бүklümünde bâsıra-i hayâl ve merdümün dîde-i erbâb-ı kîl u kâl böyle bir kebş-i bî-nazîr u bî-misâl görmüş degül idi. Andan bu hânkâh-ı âlînün içinde seccâde kadar beyâz mermerden gird-â-gird kırk nişîmen peydâ etmişler ve her nişîmenün üzerinde beyâz mermerden birer ıfık şeklinde âdem yonup ayag üzre karâr u sebât vermişler. Ve orta yerlerinde baba şeklinde bir ihtiyâr dahı peydâ eylemişler ve her birinün kudûm u tabl ve alem ü sinc ü tablek ve sâ'ir levâzım-ı semâ tertîb olunup vaz olunmuş. Gûyâ her biri semâ içün muntazırdur ki yek işâret olsa hemân mübâşeret edüp semâ edeler. Ve üstâd bunların vaz'u tertîbinde ol denlü san'at harc eylemiş ki ta'bîr ü takrir olunmaz. Bu hânkâhda sağ ve sol iki cânibinde halvet-hâne şeklinde iki oda yapılmış ki ferşi beyâz mermerden tertîb olunmuş. İksinün dahı kapuları erbâb-ı gınâ-i kalb kapuları gibi küşâde ve girmeğe âzim olan kimesne içün müheyyâ vü âmâde iken bunlar ol sedd-i sedîdün mâ-verâsında olmağın uzakdan murâdca seyr olunmaz idi. Ve câ-be-câ levâzım-ı hânkâhdan ba'zı esbab ü eşkâl dahı tasvîr olunup vaz olunmışıdı ki anun tafsîli mazbut u ma'l'umum degüldür. (ss. 249-250)

Daralan mekânda gruptan bağımsız bir şekilde ilerleyip mal hevesine düşmeyen anlatıcı için mekân, korkulacak bir yer olmaktan çıkar. Gördüklerinden duyduğu korkusu yok olan anlatıcı, artık etrafına büyülenmiş bir biçimde, güzellikleri takdir ederek bakar. Kulağına gelen ses onu mal hevesinden uzaklaştırır ve mekân, kahramanın zihninde farklı bir hâle bürünür. Tehlikeler yok olur. Çünkü anlatıcı bilmektedir ki mekânı hazineler için değil seyretmek için gelenlerin tehlikelerden korkmasına gerek yoktur.

Giderek hânkâhun kapusından içerü girdüm, ol abdalları birer birer seyr ü temâşâ eyledüm. Üstâd-ı hoş-nihâd her birinde ol kadar sa'y u dikkat ve sarf-ı san'at ve himmet eylemiş ki vasf olunmaz. Meselâ elleriniün barmakları ve barmaklarında tırnakları hem-çünân ayakları ve sâ'ir a'zâsı yerlü yerinde bir mertebe vaz olunmuş ki beden-i insânda olan havâs u mezâyâdan ancak rûh-ı pür-fütûh yok. Gûyâ bir alay abdallardur ki hâmûş bir gûşe-i ferâğda sâkin olup dâmen-i ta'allukı hemîşe kemer bend edüp çîde ve rûy-ı teveccühi erbâb-ı gınâdan safâ-yı hâtır ile pîçide edüp ehl-i dünyaya yuf borısı çalmışlar ve iki kol ki sağ ve soldur, kapuya kârîb olan abdallarun eline birer ser-desteler vermişler ki her birisi elinde olan deste-çûpını kaldurmuş hemân bir işârete bakarlar ki ur diyeler dahu uralar. Gûya anlar bu abdallardur ki kapunun iki cânibin almışlardır. hidmete muntazırlardur ve ol iki abdalun baba şeklinde ihtiyârlardur, oturmuş anun bir yanında bir keçkül ve bir yanında bir tîğ-i bî-dirîğ resm etmişler ve kabzasın babanun eline vermişler. (s. 251)

Anlaren içine girmege ikdâm edemeyüp kapuları öninden temâşâ edem, sağ cânibinde olana baksam a'lâ mermer döşenmiş ve ferşden sakfına dek altun sebîkesi ana perâvinde odun yığıldığı gibi yığılup tâ sakfına berâber olmuş. Odanun içinde aslâ sebîkeden hâlî yer yok. Andan perâvindeye bakdum, ol dahı hem-çünân mermer döşenmiş, bunun içinde takyanûsî at na'lı filûriler sakfına dek yığılmış hattâ birezi dahı ol yığından akup sıyrılmış, kapunun içine dökülmüş. Ben eyle zann etdüm ki ol düşenleri kasdıla düşürmüş olalar ki gören kimesne tama' edüp uzatduğu gibi tılsımla hakkından gelüp ol bî-çâreyi helâk edeler. Andan ol sofada olan koçun yanına gelüp anı seyr eyleyüp gördüm ki boynunda bir altun zincîr var. Bir ucu öninde bir kamışdan kazığa berkinmiş ve çeşme âhûrı misâlinde öninde bir mermerden âhûr var ki la'l ü yâkût ve envâ-ı cevâhir-zevâhir dökölüp yatur. Mürûr-ı zamânla üzerlerini toz bürümüş ve ol koçun iki gözleri

şeb-çerâğdan tertib olunmuş, karanulıkda mihr-i 'âlem-tâb gibi şu'le verür. (ss. 251-252)

Anlatıcı ve beraberindekilerin zarar görmeden mekândan ayrılmaları üzerine hikâyede zaman çizgisi değişir. Mekânın tehlikeleri başka bir olay üzerinden anlatılır. Çanlı Köyü'ne daha önce gelen bir Mağriplinin başından geçen olay anlatılır. Bölgede bilgi toplayan Mağripli, kendisindeki bilgileri yörede yaşayanlara teyit ettirir. Hazine hakkında onları bilgilendirir:

İttifâk bir gün bir Mağribî gelip konug oldu. Üç dört gün bizümle olup bir gün babama eydür: “Bu diyârda Çanlı derler bir köy var mıdur?” Babam eydür: “Vardur.” Mağribî eydür: “Anun fülân cânibinde kuyı vardur derler var mıdur?” “Vardur” der. “İmdi ol kapunun öte cânibi bir azîm genc-hâneye çıkar ki anda olan mâl ü menâlün haddi ve hes'abı yokdur ve anda bir gûşede bir zarfun içinde kimyâ cevheri vardur... (s. 252)

Hazinenin üç tılsımla korunduğunu anlatan Mağripli, bu tılsımların neler olduğu hakkında da bilgi verir. Mağripli, tüm tılsımları çözmenin yollarını bilmesine karşın girmiş olduğu mekândan çıkamaz. Bu anlatıda bahsedilen mekâna girip hazine ile çıkabilmenin zorluğunu okuyucuya aktarır.

Hareketin hiç bitmediği tempolu bir hikâye olan 71. hikâyede mekân denizdir. Kişi başı ellişer flori isteyen kaptanla yaptıkları antlaşmayı bozarak daha az bir bedelle başka bir gemiye binen yolcuların denizde başlarına gelen ilginç olayların anlatıldığı hikâye, bir macera hikâyesidir. Hikâyenin başında Hindistan'dan Cidde'ye gitmek isteyen bir kişinin yolculuk sırasında yaşadıkları Cinânî tarafından gerçekçi bir şekilde aktarılır. Deniz yolculuğu öncesinde yaşananlar detaylı bir biçimde anlatılmaz. Cinânî, yolculuk sırasında yaşanabilecek tehlikeli durumlar hakkında bilgi vermez. Okuyucuya aktarılan tek tehlike seyahat sırasında Portekizliler tarafından yapılabilecek saldırıdır. Cinânî, bu tehlikeyi gemi kaptanının ağzından şu cümle ile sezdilir: *Hakkun inâyetiyle küffâr-ı Portukaldan aslâ hayfım yokdur. (s.271)* Okuyucu bu cümle ile hikâyenin devamında mekânın kahramanlar için daralacağını anlar. Ancak hikâyede Portekizlilerce yapılan bir saldırı anlatılmaz. Peş peşe limandan

ayrılan iki gemiyi yolcu etmek için halk tarafından yapılan töreni de tasvir eden Cinânî, bu anlatımıyla yolculuğun başlangıcında yaşanan atmosferi aktarır. Uğurlamayı bayram eğlencesine benzeten Cinânî'nin bu tavrının amacı, hikâyenin ilerleyen kısımlarında yaşanacak tehlikeleri daha belirgin kılmaktır.

*Meger ol yerde gemiler çıkdığı gün ziyâde şenlik edüp âlem iskeleye
gelüp îd-ı şerîfe döner imiş. Ol gün tabllar sûrnalar çalınup kösler
dögüldi, feryâd u nefîr sadâsı dünyâyı tutdı. Er ü avrat pîr ü civân
iskeleye gelüp toldı. Bâzerganlar ahibbâ vü akrabâsıyla vedâ edüp
gemiye toldılar, yerlü yerine oturup evvelki gemi önürdi salup ikinci
gemi bismillâhi mücrihâ ve mürsihâ deyüp evvelki geminün ardınca
revâne oldılar. (s. 271)*

Bu betimleme gemidekilerin ruhsal durumlarının yolculuk öncesinde iyi olduğunu gösterirken hikâyedeki hava gece saatlerinde değişir. Peş peşe yola çıkan iki gemiden yolculuk ücreti daha pahalı olanı kendisini takip eden diğer gemiyi yanlış bir rotaya sokar ve ardından gece vakti takipçisine sezdirmeden yolunu değiştirir. Kılavuzsuz kalan diğer gemi ise bilinmeyen bir rotada denizin tehlikeleri ile baş başa kalır. Bilinmeyen rotada yedi gün yol giden geminin yolcuları, yedinci günün sonunda tedirgin olurlar. Gemi içerisinde bir huzursuzluk baş gösterir. Kaptana sitem eden yolcuların serzenişleri bozulan ruhsal duruma işaret eder. Yolculardan gelen: *Bu bizüm gemimüz muhâlif semte gitdi. Her zamân gitdügümüz yol bu degüldür. Eger yolınca gitse bizüm cânibimizden fülân tağ görünürdi ve şimdiye dek birkaç cezîrelere uğrarduk* (ss. 271-272) sitemleri karşısında yanıldığını anlayan kaptan, yolcuları teskin etmek için yolu bildiğini ve endişe etmelerine lüzum olmadığını söyler. Bu sözlere rağmen yolcular ikna olmazlar. Gemideki ortam daha da gerilir. Yolcular kaptanı öldürmeyi dahi düşünürler. Kaptana verilmesi gereken ceza hakkında kendi aralarında yaptıkları tartışmalar sonrasında kaptanı öldürme kararından vazgeçerler. Bilinmeyen rotadaki yolculuk bu şekilde 20 gün daha devam eder. 21. gün bir adaya ulaşılır. Adada büyük bir yumurtaya rastlayan yolcular, yumurtayı kırıp içindeki yavru kuşu pişirip yerler ve yumurtanın sahibi olan kuşun kendilerinden intikam alacağını düşünerek adayı terk ederler. Korktukları başlarına gelen ancak sonrasında gemiye saldıran kuşun elinden kurtulan yolcular, nihayet bir adaya ulaşır. Yamyamların

yaşadığı bu adada bir mermer direk bulurlar. Direğin üzerinde yazılanlar yaşanacak olumsuzluklar hakkında okuyucuya bilgi verir.

Andan ol cezîrenün bir cânibinde deryâ içinde bir mermer direk dikmişler ve üzerine kalem-i hindî ile birkaç satır kazımışlar ki: “Rûzgârda bunda gelen derdmend bilmiş olası ki buradan aşağı geçüp giden gemi felâh u necât bulmak ihtimâli yokdur. Meger rabbü’l-izzet mahz-ı lutfından kemâl-i kudretin izhâr edüp halâs eyleye. Kaçan ki bir gemi buraya gele, tamâm cidd ü cehdi dün ki bu direkden aşağı geçürmeyesiz. Bundan ötesi bahr-i muhît gird-âbına gider ve zulümâtdur. Dünyâda bahr-i muhîtün iki yerde gird-âb hayreti vardur. Gird-âb-ı azîm bu zulümâtda olan gird-âbdur. İçine düşen gemi halâs bulmağa mecâl yokdur, bilmiş olası” deyüp nasîhat etmiş. (s. 273)

Okuduklarından dolayı korkuya kapılan yolcular, ikaz üzerine zikredilen yere gitmeme kararı alırlar ancak gemi tehlikeli sulara çoktan girer. Tehlikenin belirtileri şu şekilde kendini gösterir: *Giderek deryânun suyu siyâh olmağa başlayup mükedderü’l-levn oldu. Mevcleri dahı tağlar gibi gelmeğe başladı. (s. 273)* Girdaba doğru sürüklenen gemide yaşanan paniğe ek olarak su ve odun eksikliği de baş gösterir. Geminin tahtalarını yakan, suyu da sınırlı bir şekilde kullanan yolcular yağın yağmur ile su sorunundan kurtulurlar. Yağmurun başlaması yolcuları kurtulacaklarına dair ümide sevk eder. Ancak gemi sürüklenmeye devam eder. Yolcuların gördükleri, korkularını daha da artırır:

Giderek bir mertebeye vardılar ki âftâb-ı âlem-tâbun nûr u ziyâsından eser kalmayup ‘âlem tîre vu tarîk oldu. Gece ve gündüz yanlarında berâber oldu ve ol azametlû deryânun içinde mevcler tağlar kadar gelüp gemi gâh a’lâ-yı illiyîne çıkar ve gâh esfel-i sâfiline inerdi. Bu ortalıkda balıklar görindiler ki azîm tağ kadar. Kaçan ki harekete gelse deryâya ıztırâb verürdi ki üç güne der furtınası geçmezdi ve ba’zı tinnîler temâşâ etdiler ki her birinün kâmeti meyl-i minâre gibi olup gözleri âteş gibi şu’le verürdi. Ve bu makûle azîmü’l-cism garîbü’ş-şekl deryâ cânverlerini ruh dedükleri

kuş kimerde gelüp niçe urup alur gider imiş. Gıdâsı ekser tinnîn imiş.
(ss. 273-274)

Bu korku dolu sahneler eşliğinde 40 gün daha yol alan gemi, girdabın merkezine ulaşır. Olayın çözüm kısmında yer alan girdabın tasvirini yapan Cinânî, tehlikenin boyutunu gözler önüne sermek için manzarayı gerçekçi bir biçimde anlatır:

Andan kırk gün sür'atle gidüp kırkbirinci gün gird-âbun kendüye geldiler, bir günlük mikdârı deryâ gird-âb olup çigzinür. Bundan evvel varup düşen gemilerün hadd ü kıyâsı yok. Kimisinün içinde âdemileri çürümiş gitmiş, kemükleri kalmış. Geminün âlât u esbâbı kalmayup teknesidür batmayup çigzinür yürür imiş. Geminün cümlesi fânî olup bakiye tahtaları ve direkleri yüzüp çigzinür gezer. Bir aceb mahaldür ki görenlerün zehresi çâk olup havf vahşetiyle helâk olur ve bir mertebe güirdisi var ki hâmile avratlar işitse vaz-ı haml etmek mukarrerdür. (s.274)

Gördükleri karşısında teslimiyet içerisinde ölümlerini bekleyen yolcuların ruhî durumları da değişir. Kurtulmalarına olanak olmadığının farkında olan yolcular, çareyi son bir defa dua etmekte bulurlar. Hikâyenin bu bölümünde diğer hikâyelerde olmayan bir şekilde olayı yaşayanların psikolojileri hakkında somut ifadeler yer verilir. Gemidekilerin umutsuzluğu şu cümlelerle anlatılır:

Cümlesi zânû-yı ecele baş koyup melekü'l-mevte muntazır oturmuşlar idi. İçlerinde birpîr-i rûşen-zamîr var idi ki bu makûle mezâ'ika mahallerinde dergâh-ı rabbü'l-erbâba tazarru edüp derûndan nâliş eylese tîr-i du'âsı bî-tevakkuf hedef-i icâbete vâsıl olurdu. Ve hulâsa-i âmâli her ne ise ol dem hâsıl olurdu. Geminün orta yerine gelüp yârân u ihvânı yanına da'vet eyleyüp "müselmânlar şekk yokdur ki geldüğümüz yer deryâ-yı muhîtün gird-âb-ı a'zamıdır. Şimden sonra bize halâs olmağa mecâl yokdur. Lâkin gelün bu makûle nevmîdli zamânında cenâb-ı Hakka cân u dilden tazarru edüp du'a edelüm kim bile Allâhun lutfi çokdur. (ss.274-275)

Mâlik adlı bir dilaverin maceralarının anlatıldığı 72. hikâyedeki ilk kapalı mekân, Mâlik'in askerleri ile çıktığı seferde kurt benzeri hayvanların saldırısının yaşandığı yerdir. Yaklaşan tehlike ve yaşanan çatışma sonrasında tek başına kalan Mâlik'in durumu şu satırlarla anlatılır:

Karşudan bir muhkem toz kopdı. Gıtdükçe ol toz gâlib olup yakın geldi, askerün gözlerine dünyâyı teng ü tar eyledi. Pehlevân bakayın sandı, anı gördi ki binden ziyâde kurd şeklinde hayvânât zâhir oldı. Ki her birinün başında bir boynuzu var ki kuvvetle ursa kûh-ı Kâfi götürmek câ'iz idi. Boynuzlarınun ucu eyle sivridür ki igne ucından kalmaz. Hemân dem sipâh-ı İslâmı görüp alayla hücum etdiler. Gözlerini açdurmayup hamle eylediler. Ata râst geldilerse boynuzlarıyla sînelerin sîkâfte etdiler. Âsker dahı el kılıca urup cenge ve kîtâle turdılar, kimini tığ-ı sertizle helâk ve kiminüñ nîze-i cânistânla bağrını bağırılarını çâk etdiler. Lâkin degme kılıç ve degme nîze anlara kâr etmeyüp bu cihetden çok âlât-ı harb telef oldı. Bir mertebe ceng ü harb etdiler ki sipâh tâ'ifesi yorılup ellerinde olan âlât-ı harb ve esbâb-ı katl u êdarbı zâyı oldı. Askerüñ üç bölükde iki bölüğünü ol mûziler helâk eylediler, bir bölüğü ancak kaldı. Mâlik Dilâver gördi ki bunlarınla tır ü şemşîr ile başa varılmaz. Hemân dem uyluğu altından ol amûd-girânı ki altıyüz batman pûlad gürz idi, eline alup anlaruñ depesini gözedüp ol mübârek amûdla hurd u haşhâş edüp bir mikdâr intkâmın aldı. Lâkin gıtdükçe ol mûzilerün ardı isleyüp kalınlandı, askerden katı çok kimesneyi telef iyledi. Giderek Mâlik Dilâver'ün dahı gövdesinde çok yirde zahm erişdürdiler. Bu esnâda atının sînesi dahı çâk olup helâk eylediler, piyâde kaldı. Cân havliyle cenge başladı. Kurdlar ise askerden her kimini zahmdâr etdilerse üşegelüp çeke çeke atını yerlerdi. Kemikleründen gayrı nesne komazlardı. Birkaç nefer kimesneler kurd elinden cân kurtardılar. Başların alup ölmez vâdilere gıtdiler. Aksam karîb olduğu gibi Mâlik etrâfına nazar edüp gördi ki kendüden gayrı ceng eder kimesne kalmamış. Ekseri helâk

*olup ve helâk olmayan dahı başın alup bir cânibe çıkup gitmiş.
Muhkem bî-huzûr olup bildi ki kendiüyi dahı âhir piyâde olmagla
zebûn edüp helâk iderler, basın kurtarmag ardınca olup dört cânibe
nazar eyledi. (s.277)*

Yaratıkların saldırısı sonrasında Mâlik tek başına kalır. Yanında askeri ve savaş aleti kalmayan Mâlik yaralanır. Mekân kahraman için git gide tehlikeli olmaktadır. Çareyi bir mağaraya sığınmakta bulur. Hikâyenin devamında tek başına kalan Mâlik, bir şehre sığınır. Haver-zemin denilen bu şehirde şehrin hükümdarının kızı ile evlenir. Ancak Mâlik, burada Müslüman olduğunu gizlemek zorunda kalır. Haver-zemin’de bulunduğu huzurlu ortam, evliliği sonrasında yine daralır. Hükümdar, kızı ile evlenen Mâlik’e bir saray bağışlar. Sarayın tasvirleri dikkat çekicidir: *Müceddeden bir âlî-sarây ta’yîn olunup gûn-â-gûn kalılar ve nihâlîler döşediler ve etrâfına zenbûrî serâ-perdeler çekdiler. Dâyeler ve hem-sâyeler Gül-çihre Bânûyı envâ-ı zîb u zînetle âraste vü pîrâste edüp getirüp Mâlikün sarâyına teslim eylediler. (s. 282)* Mâlik için her şey yolunda görünse de eşi ile İslami kaidelere göre evlenmediği için onunla ilişkiye girmez. Mekân burada Mâlik için kendini gizlemek zorunda olduğu bir yer şekline dönüşür. Bu daralma Mâlik’in eşinin Şâbur’a haber salıp Mâlik’ten kendisini kurtarmasını istemesiyle daha da belirginleşir. Mâlik, Şâbur’u yener ve Şâbur’un hâkimiyetinde olan şehir de kendisine verilir. Ancak eşi, sonunda Mâlik’in kendi dinine mensup olmadığını anlar ve onu hapsedtirir. Mâlik için artık mekân yalnızca ruhsal değil fiziki olarak da daralmıştır.

72. hikâyedekine benzer bir mekân kullanımı 73. hikâyede de görülür. Bu hikâyede de Behrâm ile henüz bebekken birbirleri ile evlenmeleri kararlaştırılan Gülendam’ın başından geçen olaylar anlatılır. Başka birisi ile evlendirilmek için yaşadığı şehirden alınan Gülendam bu macera sırasında bir adaya düşer. Erkek kıyafetleri içindeki Gülendam’ı erkek sanan adanın kadın hükümdarı, Gülendam’a âşık olur. Gülendam, gerçek kimliğini saklamak zorunda olduğu için mekânda sürekli bir daralma görülür. Kadın hükümdarın tacizlerine katlanmak zorunda kalır.

76. hikâyede İstanbul’dan memleketi Üsküp’e gitmek için yola çıkan bir adamın yolda karşılaştığı harami ile olan mücadelesi anlatılır. Bir kahramanlık hikâyesi olan anlatının başlangıcında kahramanın memleketinden İstanbul’a göç

etmesinin sebebi belirtilir. Memleketinde yaşanan kıtlık sonrasında geçimini temin edemeyen adam için Üsküp, geçinmesine imkân olmayan bir yer hâline gelir. Bu daralma şu şekilde aktarılır: *İttifâk bir yıl ol cânibde kaht u galâ zuhûr etmekle debbâğun san'atı revâc üzre olmayup kabîle-i İslâm ve tahtgâh-ı pâdişâh-ı adâlet-encâm olan İstanbul'a gelüp onsekiz yıl mahmiyye-i merkûmede kâr u kesbe meşgûl oldu.* (s. 307)

3.2. Sınırları Sonsuza Açılan Açık Mekânlar

Anlatı kahramanları için kendilerini dünya ve mekânla barışık hissettikleri mekânlar anlatı kişilerinin algısında açık mekânlardır. Bu tür mekânların kapalılığı fiziksel özelliklerinin aksine kahramanların algısına göre şekillenir. Gerçek yaşantıda uçsuz bucaksız bir çöl, ufkun görünmediği bir deniz açık mekânlar olarak düşünülebilirken hikâyede gelişen olaylar neticesinde bu tür mekânlar kapalı hâle gelebilir. Bu durumun tam tersi bir biçimde fiziksel olarak dar bir mekân olan mezar anlatıda kahraman için açık bir mekâna dönüşebilir. Açık mekânlar anlatı kişilerinin kendilerini güven içerisinde hissettikleri çevre ve çevrede gelişen olaylarla uyum içerisinde var oldukları mekânlardır.

Bedâyiü'l-Âsâr'daki açık mekân kullanımına ilk olarak 3. hikâyede yer verilir. Yahudi bir gence gönlünü kaptıran genç ve güzel bir kızın başvurduğu hile ile olumsuz bir durumdan kurtulmasının anlatıldığı hikâyedeki işret meclisi sahneleri incelendiğinde mekânın kahraman üzerindeki etkisi somut bir biçimde ortaya çıkar. Kız ile Yahudi genci yakalayacağını düşünerek kızın evine giden Cemâlettin, evde gördüğü manzaradan etkilenir. Kendisine gösterilen saygının da etkisi ile kadının oyunun gelen Cemâlettin, mekânda kendisini güvende hisseder. Ortam onun için neredeyse niçin orada bulunduğunu unutturacak kadar hoştur. Anlatıcı ortamı şu şekilde nakleder:

Ne gördüm ki bir âlî sofada tertîb-i meclis-i üns edüp her câniibi zîbâ nihâlilerle tezyîn ve bezmi mânend-i nûzhet-gâh-ı firdevs-i berîn eyleyüp bir cânibe nigâr ile civân çâk girîbân vuslata cûyân olup oturmuşlar ve perde-i tekellüfü miyânlarından götürmüşler. Elllerinde câm-ı bâde hâtırları küşâde biri birine kırışme vü nâz u lâbe vü

*niyâza meşgûl olmuşlar, bir tarafda sâzendeler nağme-i sâzı âsmâna
ve gûnûdeler tarab-ı sâzı sipihr-i gerdâna çıkarmışlar. Ruhlar tâb-ı
müliden gül gül ve diller neş'e-i sahbâ ile bûlbûl olup meclis içi
terennüm ü gulgul ile tolmuş. (ss.17-18)*

Gördüğü manzaradan etkilenen Cemâlettin, kızın kendisine oyun oynayarak Yahudi genci gözleri önünden kaçırmamasının farkına dahi varamaz. Mekân onun için tehlikelerden uzak ve keyif verici bir niteliğe bürünür.

Külliyatın 10. hikâyesinde Sultân Halil emrindeki askerlerin gördükleri ejderhadan kurtuldukları sahnede mekân, karanlık bir tasvirle başlayıp birden tehlikelerden azade bir hâle bürünür. Yolları üzerinde yatan ejderhayı gören askerler, yollarını dahi değiştiremeyecek kadar korkuya kapılırlar. Ejderhanın ani bir hareketi karşısında kendilerine saldırmasından korkarak dua etmeye başlarlar. Edilen dualar sonrasında oluşan atmosfer, kötülük habercisi gibi görünse de olaylar önlerindeki engelin kalktığı ve yollarının açıldığı bir sonuca bağlanır ve mekân aniden açılır. Bu açılma şu şekilde aktarılır:

*Ol dem gökde bulut yoğiken yağmur yağmağa ve âlem kararup
şimşek şakmağa başladı. Âsmân gürleyüp şâ'ika çatladı. Kubâb-ı
nüih felek güm güm gümleyüp yedi kât yer dir dir ditredi. Muhken
yağmurlar yağup bu ortalıkda dillerde meşhûrdur ve dillerde ma'rûf
u mezkûrdur ve ol ejderhâyı melekler göge çeküp alup gitdi.
Fermân-ı Hudâ-yı rabbü'l- âlemîn ile müselmânların reh-güzârını
pâk etdi. (s.46)*

Bilinmeyen bir tarihte bilinmeyen bir hükümdar tarafından yönetilen Bağdat'ta yaşanan bir olayın anlatıldığı 14. hikâyenin giriş kısmında Bağdat'ın nitelikleri sıralanır. Hikâyede çevresel mekân olarak kullanılan Bağdat'ın anlatılan dönemde, bezirgânlar ve tüccarlar başta olmak üzere herkes tarafından adaletin âdeta bir simgesi olarak tanımlandığı belirtilir. Hikâyenin olay örgüsü düşünüldüğünde başlangıçtaki bu algı kısa süreliğine de olsa yıkılır. Özellikle Bağdat-Nihâvend yolu, tüccarlar ve

bezirgânlar tarafından tehlikelerle dolu kapalı bir mekâna dönüşür. Hikâyede anlatılan olay da mekânın bu algısının değiştirilmesine yönelik bir mücadeleyi anlatır.

Savaşta aldığı yenilgiden sonra ülkesini bırakarak ailesi ile başka diyara kaçmak zorunda kalan hükümdarın başından geçenlerin anlatıldığı 31. hikâyedeki açık mekân, hükümdar ve ailesine evlerini açan yaşlı çiftin evidir. Yol üzerindeki bir suyu geçerken iki çocuğunu kaybeden hükümdar ve karısı, deniz kenarındaki bir eve misafir olur. Yaşlı çiftin ısrarları üzerine evlerinde kalmaya karar veren hükümdar bu evde, yaşadığı kötü durumları unutarak yeni bir hayata başlar; eşi ile birlikte limana gelen gemilere hizmet ederek hayatlarını devam ettirirler. Yaşamlarının bu bölümünde aradıkları huzura kavuşmuş görünürler. Önce şehirlerini sonra da çocuklarını kaybeden hükümdar ve karısı, sıradan bir yaşama başlarlar. Yaşamlarındaki bu dinginlik şu şekilde aktarılır: *Bir zamân dedükleri gibi araca bilece geçinüp gelen gemi halkına hidmetcük edüp anlar dahı eskicelerden ve sadakalarından gözedüp müddet-i medîd anda kaldılar.*(s.116) Hikâyenin başında bir toplumu yöneten hükümdarın basit bir evde, basit bir aile ile gemicilere hizmet etmesi hikâyede kahramanın düşüşü olarak tanımlanmaz. Aksine, yaşanan yıkımların ardından hayatın yeniden düzene sokulduğu bir aşama olarak tanımlanır. Bu huzur ortamı uzun sürmez. Hükümdarın karısı, limana yanaşan bir geminin sahibi tarafından kaçırılır. Bunun üzerine macera yeniden başlar. Karısını aramak için yollara düşen hükümdar için huzur sebebi olan küçük ev, artık içinde yaşanılmayacak bir yer hâline gelir.

Külliyatın 47. hikâyesinde yer altı fiziksel olarak kapalı ancak hikâye kahramanı tarafından kendisini rahat hissettiği bir kaçış yeri olarak tanımlanır. Verdan adlı bir kasabın, dükkânına uğrayan genç bir kadını takip etmesi ile başlayan hikâye muzır olarak nitelendirilebilir. Hikâyenin devamında Verdan kadının yer altındaki bir yerde ayı ile ilişkiye girdiğine tanık olur. Ayı ile kadını öldürür, mekânda bulunan hazinenin de sahibi olur. Yer altı, hikâyede kadının kimse tarafından bilinmesini istemediği bir mekân konumundadır. Cinsel açlığı had safhaya çıkan kadın, isteğini tatmin edemez. Bunun için cinsel yönden insandan daha kuvvetli ve dayanıklı olduğunu düşünerek bir ayı satın alır. Kadın ayıyı eğitebileceği ve birlikte olabileceği bir yer ararken yer altında içerisinde hazine de barındıran mekânı bulur. Burada ayıyı

isteği doğrultusunda eğitir ve muradına ulaşır. Yer altı, hikâyede kadın için duygularını tatmin ettiği ve toplum tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan eylemini gerçekleştirebileceği bir sığınaktır. Mekânın kadın tarafından nasıl keşfedildiğine dair hikâyede bir bilgi olmasa da mezardan yer altına geçiş detaylı bir şekilde anlatılır:

Gördi ki ol makbere mezâr değülmüş, ancak mezâr şeklinde bir nesne imiş. Bir dahı bakdı gördi ki bir nerdübân yapılmış. Nerdübândan içeri girdi. Kaçan ki yigirmi ayak nerdübândan aşağı indi, gördi ki ol zîr-i zeminde bir âlî sarây yapılmış ki sahn-ı meydânı iki ok atımından ziyâde ve her cânibe revzenler komışlar, her biri rûz-ı rûşenden küşâde ve bu meydânun dört cânibinden dört âli odalar yapılmış ki her biri Firdevs-i berînden nişân verür. Ve orta yerinde bir âlî sofa ve dîvân-hâne yapmışlar ki ol dahı dört eyvâna tarh olunmuş. Her birinde ibrîşim kalılar ve dibâ makâdlar ve nihâîler ve zer-bâft minderler ve yasdıklar ve girde-bâlišler döşeyüp tezyin etmişler. Her meclis bir mertebe mürettebdür ki ta'bîre kâbil degül ve yine ol dört kasrun aralarında ol denlü zîbâ hücerât yapılmış ki vasf olunmaz. Lâkin bu cümleden içinde ol nigârdan gayrı bir kimesne yok. Ne yâr ve ne ağyâr leyse fi'd-dâr gayruha deyyâr.
(s.162)

Yukarıda görüldüğü gibi mekân uzun uzun anlatılır. Yer altında rastlanan saraya benzer yapının güzelliği ve içerisindekiler anlatılırken Cinânî, mekânın beğenilecek özelliklerini sıralar. Mekân, Verdan için içerisinde bulunanların güzelliği ile sınırlıdır. Hatta Verdan'ın gördükleri karşısında oluşan duygularından, gördüklerini onaylamadığı anlaşılır. Kadını da cezalandırır. Kadın ise yer altını hazza ulaştığı bir yer olarak görmektedir. Verdân tarafından sırrı ifşa olan kadının mekândaki hazinelerle ilgisi yalnızca eğittiği ayıyı besleyebilmek için hazineyi sarf etmesi ile sınırlıdır. Cinsel yönden insanla kıyaslanamayacak kadar aktif olan ayıyla yaşadıkları düşünüldüğünde kadın için mekân dünyevi bir cennet olarak konumlandırılır. Bu durum hikâyede kadının ağzından şu şekilde ifade edilir: *Ey Verdân bil ve âgâh ol ki bu zîr-i zemîn ki mânend-i Firdevs-i berîndür. Her cânibi zer ü zîverle tolu ve cevâhir-i zevâhirle memlü bir genc-hâne-i güzîndür. Yıllarca harc olinsa dükenmez ve*

kıyâmete dek cevâhiri sarf olınsa nihâyet yokdur. (s. 163) Kadının Verdan ile konuştuğu bu kısımda söz konusu yeri başka bir şeye değil de cennete benzetmesi, ilk bakışta içerisindeki hazinelerden dolayı görünse de aslında burada kadın kendi duygu dünyası ile konuşmakta ve mekânın kendisi için taşıdığı anlamı belirtmektedir. Dünya yaşantısının ardından ulaşılan ve hazzın sonsuz olduğu, kişinin dünya yaşantısında kendisini sınırladığı gibi sınırlamaların olmadığı cennet benzetmesi bu noktada önemlidir. Yer altındaki gizli ve gizemli mekân, kadın için kendisini özgürce tatmin edebildiği, kimse tarafından ayıplanmadığı, yasaklamaların olmadığı kişisel bir mekân hâlini alır. Ancak yapılan eylemin niteliği ve mekânın konumu düşünüldüğünde mekânın kadın için cennet değil cehennem olduğu sonucuna varılır. Toplum, kanunlar ve din açısından hoş görülmeyen bu eylemin ifası İslam dinine göre kadının cehennem ile cezalandırılmasını gerektirmektedir. Kadına, sırrını öğrenen Verdân tarafından verilen ceza da bu görüşü kanıtlamaktadır. Cinsel açlığını bastırabilmek için mekân aramaktaki amacını Verdân'a anlatan kadının bu eylemi için en doğru yer olarak yer altını göstermesi bu açıdan değerlendirilebilir: *Lâzım oldu ki bir tenhân yer tedârük edem. Ol dahı yer altında gerekdür ki aslâ kimse sırruma muttali olmaya. Pes niçe zamân hâlî yerlerde ve virânelerde gezüp bu genc-hâneysi buldum ve ol ki gâye-i âmâlüm idi, suhûletle hâsıl oldu.* (s. 164.) Giriştiği işin suç olduğunu ve toplum tarafından kabul edilmeyeceğini bilen kadının gezdiği yerlerin hep terk edilmiş ve virane yerler olması, bu eylemin ifasının yalnızca bu şekilde sefil yerlerde mümkün olacağını okuyucuya hissettirmektedir. Kadının ağzından eyleminin sebepleri açıklanırken gerçekçi bir anlatım kullanılır. Kadının yaşadığı tatminsizlik kendi elinde olan bir durum değil içgüdülerinin etkisinde gelişen bir durumdur nitekim kadının psikoljisi onun ağzından şu şekilde açıklanır:

Vâlideynüm beni kıziken bir yiğide nikâh edüp verdiler. Anunla birez zamân ömr geçürdüm. İttfâk ol yiğit bir gün Allâh emrine gitdi. Tâzelik zamânında tenhâ kaldum. Hâtırumdan aslâ cimâ safâsı çıkmadı. Âhir giderek bana bu maraz oldu ki buçuk sâ'at cimâ olinmasam sabr u karârum kalmazdı. Birez zamân nigârlıg edüp her gün cimâ'a meşgul oldum. İnsân bana tahammül etmez oldu. Zîrâ

bende bir iktizâ peydâ oldu ki aslâ bir lahza cimâ'dan hâlî olmayam.

(ss.164-164)

Kadının eyleminin nedeninin açıklandığı satırlar, *Bedâyiü'l-Âsâr*'daki psikolojik anlatımın sayılı örneklerinden biri olması nedeniyle önemlidir. Gerçekçi bir kurgu oluşturan Cinânî, eylemi tanımlamakta, ayıp ya da yasak olan eylemin neden ifa edildiğini göstermekte ve mekân ile eylem arasında da bağ kurmaktadır. Özellikle hikâyede kadının Verdân tarafından öldürülmesine kadar olan kısımda modern hikâyelerde rastlanabilecek bir kurgu ve tahlile imza atar. Hikâyenin son bölümünde ise toplum tarafından kabul görmesi mümkün olmayan bir eylemde bulunan kadını cezalandıran Verdân, yer altı sarayındaki hazine ile ödüllendirilir. Kırk gün kırk gece çıkarılsa bile bitmeyecek seviyedeki hazine, tılsımla korunmaktadır. Bu bilgi hikâyede şu şekilde aktarılır:

*Meger mübâşirlerden birisi bu genc-hâne tılsımla mahfûz olup
Verdâna mevkuf olduğunu teslim etmeyüp bir mikdâr hazîne çıkarmak
isteyüp hemân ki elin uzatdı, nâ-gâh bir sâika peydâ olup ol
kimesneyi yakdı, kara küll eyledi. Andan gerü Verdândan gayrı
kimesne el uzatmayup küllî ihtirâz eylediler. (s.165)*

Verdan'ın hangi özelliği nedeniyle tılsımla korunan hazineyi çıkarmaya yetkili tek kişi olduğu açıklanmaz. Ancak hikâyedeki olaylar düşünüldüğünde yer altında uygunsuz işlerini yapan kadına ve ayıya verdiği cezanın bu ehliyeti almasını sağladığı muhakkaktır. Böylece aynı mekân, kadın için bir cennetten günaha düştüğü cehennem hâline gelirken Verdân için tanık olduğu uygunsuz olaylarla bir cehennemken aldığı mükâfatla cennete dönüşür.

53. hikâyede kahraman için değişen bir mekân söz konusudur. İflas eden bir adamın her şeyi geride bırakarak Mısır'a yerleşmesi ile açılan hikâye, Mısır'daki Halil Hanı'nda geçer. Geceyi geçirmek için bir yer arayan adam hana gider. Ancak handa hiç boş oda yoktur. Adamın ısrarlarına dayanamayan hancı, yalnızca bir odası olduğunu, onun da acayip bir oda olduğunu belirtir. Odada kalanlar sabah ölmektedirler. Adam bu durumun kendisi için sorun olmayacağını şu şekilde anlatır: *Ben bir müflis ü medyûnam ki yerümden iflâs ucundan çıkdum, gitdüm. Ölürsenm dahi*

gam degüldür. Böyle dirilikden hod ölmek yegdür niçe olsa gerkdür gireyüm, göreyüm bu sözün bir aslı var mıdur, nihâyet hazz edemezsem yine çıkmak bâkîdür. (s. 201)

Yukarıdaki satırlarda adamın çaresizliği verilir. Yaşanabilecek olumsuzlukların adam için önemi yoktur. O her şeyini kaybetmiştir ve yaşayabileceği tüm olumsuzlukları yaşamıştır. Bu nedenle mekânın onun için getirebileceği daha kötü bir olay olamaz. Bu duygular içerisinde umutsuz bir şekilde odaya giren adamın hayatı, o andan itibaren değişir. Odada bir cin kızı ile tanışan adamın kızla arasında bir ilişki başlar. Bu ilişki o boyutlara varır ki adam Halil Hanı'nda yaşadığını öğrenen ailesinin ısrarlarına direnir ve sevgilisini bırakıp memleketine dönmez. Hikâyenin başlangıcında kaybedecek bir şeyi olmadığı için ölümüne neden olabilecek odaya girmeyi dahi kabul eden adam, kızla yaşadığı ilişki ile bu umursamazlığından sıyrılır. Bu değişimin yaşandığı mekânı da bu nedenle terk edemez. Mekân, kahraman için kendini bulduğu, hayatının değiştiği bir yer özelliği kazanır.

Hazine aramak için girdiği mağarada açtığı sandıktan çıkan resimdeki kıza âşık olan şehzadenin sevgilisine kavuşmak için yaşadığı maceraların anlatıldığı 56. hikâyede şehzadenin kendisini her şeyden soyutlayarak âşık olduğu kıızı düşündüğü ev, açık mekân örneği olarak dikkat çeker. Sevgilisinin hayali ile oturduğu ev, şehzade için genişler. Mekân anlatıcı tarafından tasvir edildiği gibi karanlık ve her şeyden uzak bir mekân değildir. Şehzade, fiziki dünyada bulamadığı sevgilisine olan aşkını kendi yaptırdığı evde yaşar. Şehzade için mekân kendisi ile baş başa kalıp tüm gün sevgilisini düşünebileceği açık bir mekân hâline dönüşür.

Yer altının algısal mekân olarak kullanıldığı hikâyelerden bir diğeri Malta'da Müslüman olduğunu herkesten gizleyen ve çevresince Hristiyan olarak bilinen bir adamdan bahsedilen 58. hikâyedir. Hikâye, İstanbul'dan Mısır dolaylarına giden bir kişinin gemiye saldıran korsanlarca esir alınıp Malta'da birine köle olarak satılmasıyla açılır. Yer altı bu hikâyede büyük bir sırrın saklanması sağlar. İncil okurken Hazreti Muhammed'in peygamberliğini müjdeleyen kısımlara tesadüf etmesinin ardından İslamiyet'e meyleden ve Müslüman olan köle sahibi, mescidini yer altına yapar. İslamiyet'i seçme kararını da anlatan adamın gördüğü rüyada yapılan kıyamet günü tasviri, bu karakterin ruhunda yaşanan değişime sebebiyet vermesi açısından önemlidir:

Bir gece câme-h'âbumda yaturken vâkı'amda gördüm ki kıyâmet kopmuş, bin ayak üzre gelmiş, güneş bir gönder mikdârı halkun üzerine gelüp harâret bir mertebe müstevlî olmuş ki denilmez. Herkes kendü hâliyle mukayyed olup bir vâdiye düşmüş, âlem teşnelikden hayrân u ser-gerdân. Bu esnada gördüm ki bir cânibde bir âlî sâyebân çekilmiş, altında bir zîbâ çemen sofa ortasında bir âlî şâdırvân âb-ı hayât gibi bir zîbâ su akar. Etrâfında bir alay kavim oturmuşlar, ellerinde altun ve gümüş tâslar, istedikçe bu sudan içüp gölgede huzûr edüp otururlar. Sâ'ir halkun çekdiği belâ vü meşakkatden haberleri yok. Ben dahi murâd edindüm ki varam ol sofada karâr edüp ol sudan içem, bir mikdâr huzûr eyleyem. Kaçan ki ol cânibe teveccüh etdüm, birkaç mehîb şekilli kimesneler beni men edüp komadılar. Ben her ne kadar tazarru etdüm, müfîd olmadı. Âhir içlerinden bir kimesne eytidi: Bu sofada oturan kimesneler cemî'si Muhammed ümmetidir. Anunçün huzûr uistirâhat dedürler. Eger sen de gelüp huzûr etmek istersen küfri terk eyle, Muhammed ümmeti ol. Seni de ol sultân hürmetine ri'âyet ve himâyet eylesünler. (s. 220)

Yukarıdaki satırlarda çalışmada ele alınan mekân ve insan ilişkisi görülmez. Ancak anlatılan rüya sonrasında hayatı değişen adamın yeni kimliğini inşa edeceği yer altı mescidini yapma sürecini başlatmasını sağlayan olay olduğu için önem arz etmektedir. Gördüğü rüyayı kardeşi gibi hissettiği bir keşişe anlattıktan sonra ondan yardım umarken dinini kaybetme tehlikesinde olduğunu ifade eden bir cevap alan adam, bu andan sonra değişen düşüncelerini kimse ile paylaşmamaya karar verir. Müslüman olduktan sonra ibadetlerini gizli bir şekilde gerçekleştirir. Yakın arkadaşının dahi adama olumsuz tepki vermesi, bu kararının sebebini açıklar. Yeraltı mescidinin nasıl ve ne zaman yapıldığına dair bir bilgi verilmez. Ancak içerisi şu şekilde tasvir edilir:

Beni görüp taşra çıkdı ve önüme düşüp bir bâğçe içine varduk. Meger yer altında bir mescid peydâ etmiş imiş ve nerdübân üzre bir demürden kepenk ve ol kepengün üzerine toprak döşeyüp çayır çimen bitürmüş. Zâhiren gören kimesne çayır bitmiş yer sanur gizlü

*yerde bir halkası var imiş. Yapışup kepengi kaldırdı, nerdübândan
aşağı indi. Ben dahı ardınca indüm. Bir yerde çakmak komış imiş.
Çakdı, mûm yakdı. Gördüm, bir âlî mescid, bir mihrâbı var. Ol dem
mihrâbun iki cânibinde olan mûmların yakdı. Andan bir mûmlık
peydâ etmiş imiş. (s. 220)*

Bu hikâyede de okuyucuda fiziksel olarak sıkışma duygusu uyandırması muhtemel olan yer altı, anlatı kurgusunda geniş bir mekân hâline gelir. Çevresindeki insanların tepkilerinden çekindiği için sırrını paylaşmayan adamın gerçek kimliğini özgürce yaşayabileceği tek mekân olarak resmedilen yer altı, kahramanın algısında huzurun mekânıdır.

Ayasofya’da izdihamı andıran bir kalabalığın bulunduğu bir cuma namazı sırasında yaşanan kalabalığın tasviri ile başlayan 78. Hikâye, Kırklar Meclisi’nde geçmektedir. Cuma namazını kılmak için Ayasofya’ya giden bir kişi, tuvalet ihtiyacını gidermek için camiden dışarı çıkmaya fırsat bulamaz. Dayanılmayacak bir durumda olan adam, yanında gördüğü ak saçlı bir sofunun işaret vermesiyle sofunun yanına girerek bilinmeyen bir âleme geçer. Bu yolculuktan şu şekilde bahsedilir:

*Bu kimesne hicâbından hiç tınmamış, ammâ ıztırâbı dahı muhkem
olıcak yüzine dikkatle bir dahı bakmış. Âhir yeninün birini eline alup
ne turursun gir şunun içine demiş. Ol kimesne dahı bakup görmüş ki
ol yenün içi bir mağâra kadar olmuş. Hemân dem kalkup içine girer.
Yürüyerek öte cânibine geçer. Görse ki bir sahrâ-yı vâsi’dür,
yanından bir azîm su dahı akar. (s. 322)*

Bu yolculuk anında gidilen yer hakkında kısa bir tasvirin ardından yeniden gerçek dünyaya dönülür. Yukarıda bahsedilen sudan abdest alan adam, kendisini yeniden cami avlusunda bulur: *Hemân dem kazâ-yı hâcet edüp ol sudan pâk âbdest aldı, henüz dahı silkinürken ol oklar geyen kimesne yenini çekiverdi. Mezbûr kendüyi câmi’de yine yerinde buldı. (s. 322)* Yaşadığı olayın ardından şaşkınlığa kapılır. Şaşkınlığını attıktan sonra sofunun *sâhib-i velâyet* olduğunu anlayan adam, onun hizmetine girmek ister. Sofu, adamın iddialarını reddetse de sonunda gerçeği itiraf eder ancak adamı yanına alamayacağını söyler. Sofunun burada dedikleri adamın mekânla

ilişkisinin inceleneceği bölüm için bir örnek teşkil eder: *Behey kişi sen sabr u karârı yok, kimesnesin, sonra bir sû-i edeb edersin, bize bile zararun tokınur.* (s.323) Adamın kendisi ile birlikte gelecek olgunluğa sahip olmadığını böylece anlatan sofı, yine de adamı kendisi ile beraber meclisine götürür. Bu yolculuk camideki yolculuk gibi fiziki bir yolculuk değildir. Mekân, belirli olsa da yolculuğun şekli metafizik âlemle ilgilidir. Bu yolculuk, bir göz açıp kapama zamanı süren bir yolculuktur. Adam gözünü kapatır. Sofunun elinden tutar ve kendini birden Galata sokaklarında bulur.

Gözin açup kendüyi Galata sokaklarının içinde buldı. Bir sehl yürüyüp bir kiçirek kapuya vardılar ki içine âdem güçle gider. Bu kapudan aziz içeri girdi, bu kimesne dahi girdi. Bir büyük evdür, otuztokuz nefer sâlih, yüzi nûrlu kimesneler bir post üzerine otururlar. Her biri âlem-i istiğrakla hemân ki âzizi gördiler, ta'zîm edüp cümlesi ayag üzre kalkdılar. Bu âziz meger kırklarun başı imiş.
(s. 323)

Mekân, hikâyede yalnızca bu cümlelerle tarif edilir. Ancak mekânda yaşanan olaylar oldukça sıra dışıdır. Orada bulunduğu süre boyunca adam anlam veremediği bir dizi olaylara tanık olur. İlk olarak dalgalar içinde kalan bir gemi, Kırklar tarafından kurtarılır; daha sonra aynı durumda bulunan bir gemiye yardım dahi etmezler. Bu durum bir daha yaşanır. Kırklar bu gemiyi de kurtarmaz. Son olarak haramiler tarafından yolu kesilen bir kervana yardım edilmediğini ve kervandaki malların yağmalanıp bezirgânların da öldürüldüğünü gören adam her defasında olduğu gibi bu olaya karşı da Kırklar'a neden yardım etmediklerini sorar. Adamın densizliklerinden bunalan Kırklar'dan biri, adamı dışarı çıkarır. Eliyle yüzünü sildiği adamı yine fizik ötesi bir yolculukla mekândan uzaklaştırır. Yaptıklarından pişman olan adam, hatasını anlar. Kırklar'ın başı tarafından getirildiği yeri aylarca arar. Ancak bulamaz. Çünkü gidilen yer normal bir yolculukla ulaşılabilecek bir mekân değildir. Bunun üzerine adam delirir ve hikâye sonlanır.

Hikâyede Kırklar Meclisi'nin bulunduğu yer, somut bir mekân olarak ele alınmamıştır. Allah'ın uygun görmesi üzerine dünyanın düzeninin sağlandığı bir mekândır. Mekânda insan aklının ve mantığının almayacağı eylemlerde bulunulur. Tüm eylemler, dünyanın düzeninin Allah'ın iradesi ile yerine getirilmesine yöneliktir.

Kırklar'ın başının adama söylediği “sen sabr-u kararı yok kimesnesin” ifadesi, insanın bu mekâna uygun olmadığını hikâyenin ortasında okuyucuya gösterir. Hikâyede mekân, insanın Allah'ın kurduğu düzende bazı durumları algılamasının mümkün olmadığını göstermek amacıyla kullanılır. Bu gerçeği mekândan kovulduktan sonra anlayan adamın yaşadığı pişmanlık, kaybedilmiş bir durumun yansıması olarak kullanılır. Cinânî mekâna verdiği özellik ile okuyucuya karşılaştıkları durumları değerlendirirken yalnızca mantıklarını kullanmamaları doğrultusunda öğüt verir. Mekân, aslında hikâyede insanın erişmesi gereken bir mertebe olarak kullanılır.

SONUÇ

İnsan anlatma eylemini keşfetmesinin ardından geçen sürede giderek artan bir istekle hikâyeler oluşturmuştur. Bu hikâyelerin konuları, karakterleri kısaca nitelikleri ne kadar değişse de üretilmelerinin ardında yatan amaç her zaman aynı olmuştur. Tarihin karanlık dönemlerinden başlayarak bir şeyler anlatan insan anlattıklarını sözlere dökerek hayatın sıradan akışında eğlenceli bir mola yeri yaratmasını bilmiştir. Kurgu ve gerçeğin içi içe geçtiği hikâyeler bu nedenle insanın var olduğu her zamanda ve her mekânda kendisine yer bulmuştur. Zamana ve üretildikleri topluma göre birtakım farklar taşıyalar da hikâyelerin aynı amaçla üretilmesi bu zaman ve mekân farklılıklarını ortadan kaldırarak türü evrensel ve zamansız bir boyuta taşır.

XVIII. yüzyılın sonlarına kadar hikâye Türk edebiyatında fazla öne çıkmayan bir tür olarak varlığını sürdürür. Bu tarihten sonra ise Osmanlı aydını şiir merkezli bir edebiyattan nesir merkezli bir anlayışa yönelerek yeni türleri deneme yoluna gider. Değişen anlayışla birlikte edebiyat kavramını kuramsal olarak tartışan aydınlar meseleyi roman etrafında incelerler. Bu incelemelerde de roman ve hikâye gibi anlatıların Klasik Edebiyat içerisindeki öncüllerini görmezden gelirler. Dönemin genel havası içerisinde klasik edebiyat anlayışı ile oluşturulmuş anlatıların soyut bir âlemi anlatan hayatın gerçekleri ile uyuşmayan, doğaüstü kahramanlar ve olaylara yer verilen eserler olduğu yanılışına düşerler. Bu görüş büyük bir zihniyet değişiminin yaşandığı o yıllarda eski ile bağın koparılmasına hizmet eder. Oysa yüzlerce yıl boyunca toplumun zengin fikir dünyasından damıtılarak oluşturulmuş anlatıların bu şekilde köktenci bir yaklaşımla kalıba sokularak haklarında kesin hüküm verilmesi yanlıştır. XVI. yüzyılda Cinânî tarafından kaleme alınan *Bedâyiü'l-Âsâr* gerek anlatılan olayların gerçekle olan bağlantısı gerek hikâyelerde mekân kullanımı açısından incelendiğinde 19. yüzyılda ilk örnekleri verilen modern hikâyelerden pek de farklı olmadığı görülür.

Klasik Türk Hikâyesi olarak adlandırılan hikâyenin XVI. yüzyıl Osmanlı sahasında önemli temsilcilerinden olan Cinânî'nin *Bedâyiü'l-Âsâr* adlı hikâye külliyyâtı XVI. yüzyıl Türk edebiyatının önemli eserlerindendir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Cinânî, Bursa'da doğmuştur. Muallimzâde'nin Anadolu Kazaskerliği görevine gelmesi sonrasında kalem kâtibi olarak onun yanında olan

Cinânî'nin kassamlık yaptığı Karesi dışında Ula, İstanbul ve Bursa'da görev yaptığı bilinir. Özellikle Anadolu Kâzaskeri olan Muallimzâde'nin kalem kâtipliğini yaptığı sırada görevi icabı dönemin Anadolu topraklarını dolaşması muhtemeldir. Cinânî'nin görevi gereği gezdiği yerler Bedâyiü'l-Âsâr'daki mekân çeşitliliğini sağlayan en önemli kaynaktır. Bedâyiü'l-Âsâr'da yer alan anlatıların özellikleri düşünüldüğünde kullanılan mekânların çoğunun Cinânî tarafından görüldüğü düşünülebilir. Gerçekçi bir kurgu ile anlatılan hikâyelerde mekânlar dönemin Osmanlı sınırlarındadır. Efsanevi nitelikler taşıyan hikâyeler ise bilinmeyen coğrafyalarda ya da Osmanlı sınırlarının dışında geçer hatta bu anlatılarda zamanla ilgili ipuçları dahi verilmez. Eserde yer alan 99 anlatının çoğunluğunun Bursa, İstanbul, Rumeli ve Mısır'da geçiyor olması da Cinânî'nin hikâyelerinde anlattığı olayların gerçekçiliğini artırır. Özellikle bu 3 şehirde geçen hikâyelerde mahalle adlarının, dönemin yapılarının isimlerinin dahi zikredilmesi mekânların yaşayan yerler arasından seçildiğini gösterir.

Toplam 99 hikâyeden oluşan eser mekân bakımından incelendiğinde dönemin Osmanlının ve sosyal yaşantısının adeta fotoğrafını çeker. Mekân, Cinânî'nin kalemi ile hayali bir öge olmaktan çıkar ve yaşayan yerler olarak okuyucunun karşısına gelir. Dönemin Osmanlı coğrafyasının büyük bir kısmı eserde dekor olarak kullanılır. Selanik'ten Göl'e, Rodos'tan Sandıklı'ya kadar pek çok şehir Bedâyiü'l-Âsâr'da kendine yer bulur. Cinânî'nin anlattığı coğrafya bununla da sınırlı kalmaz. Osmanlı sınırları içerisinde yer alan Mısır, Bağdat, Ankara, Kütahya gibi şehirlerin yanında Doğu'nun kadim şehirleri de anlatılarda görünür. Mekânı her hikâyede aynı şekilde ele almayan Cinânî, bazı hikâyelerinde yerleri yalnızca bir fon olarak kullanır. Bu fon üzerinde gelişen olaylara mekânın etkisi sınırlı bir düzeyde olur. Mekânın olayın yaşanması için gerekli bir öge olmaktan öte işlevi yoktur. Anlatı kahramanları mekân üzerinde yalnızca yol almakta ve ana hedeflerine varmaktadırlar. Kahramanlar mekân ile ilgili düşünmezler. Anlatılan olayla yerin organik bir bağı bulunmaz. Bu durum klasik hikâyeye yöneltilecek eleştirileri haklı çıkaran bir durum olarak göze çarpar. Mekân anlatı kişileri için adeta görünmezdir. Tabiata dikkatsiz gözlerle bakan hayalperest bir maceracının olaya odaklanan bakış açısı hikâyeye hâkimdir. Bu anlatılarda şehirler önemsiz mekânlar derinliksizdir. Olayların o mekânda ya da başka bir mekânda geçmesinin kurguya bir katkısı bulunmaz. Kahramanlar belirli bir mekân

içerisinde değil de hayali bir âlemde yaşıyormuşçasına mekâna karşı kayıtsız kalırlar. Bu kayıtsızlık hâli çoğu hikâyede mekâna yönelik en belirgin unsurdur.

Cinânî'nin mekânı bu kayıtsızlık halinden sıyrılarak anlatının temel ögesi hâline getirdiği hikâyeler ise *Bedâyiü'l-Âsâr*'ı yazıldığı çağın ötesine taşır. Mekân bu hikâyelerde gerçekçi bir şekilde ele alınır. Macerayı yaşayan kahraman mekâna karşı ilgisizliğinden sıyrılır. Kahramanın ruh dünyası mekândaki değişime paralel olarak farklılaşır. Mekânın kahramana kahramanın da mekâna etkisi hikâyelerde göze çarpar. Mekânın ele alınış şekli bu yönüyle hikâyelerin bazılarına klasik hikâye özelliklerini ötesinde özellikler kazandırır. Cinânî, bu anlatılarda mekânı yalnızca üzerinde yaşanan toprak parçası olarak ele almaz. Kahramanları mekân ve mekânda yaşanan olaylar üzerine düşündürerek kahraman ile yer arasında organik bir bağ kurulmasını sağlar. Bu nedenle *Bedâyiü'l-Âsâr* mekânı ele alışındaki gerçekçi bakış yöntemi ile modern hikâye ile klâsik hikâye arasındaki kalın çizgilerle çekilmiş çizginin aslında var olmadığını gösterir.

KAYNAKÇA

- ACAR, S. (2013) “Kırım Hanı Devlet Giray’ın 1571 Rusya Seferi ve Moskova Yangını” **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt 39, Sayı 39, ss. 95-110.
- AHBAB, Y. (2015) “Üsküp Sancağı’nın İdâri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- Ahmet Mithat Efendi (2018) **Müşahedat**, Editör: Emine Kolaç, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- AKAR, Y. (2021) “Mekânın Poetiği Bağlamında Mehmet Rauf’un Eylül Romanı”, **Romanda Mekân**, Editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, Ankara, Akçay Yayınları, ss. 47-60.
- AKTAN, L. (2010) “İstanbul’daki Çinili Hamamlar”, **ActaTurcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi**, Yıl 2, Sayı 2, ss. 123-133,
- AKTAŞ, Ş. (1991) **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, 2.baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.
- AKYÜZ, K. (1995) **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri I**, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- ALKAN, F. (2019) “Günümüze Ulaşmayan Bursa Hanları”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bursa.
- ANDI, M. F. (1999) “Ara Nesil Şairi Mehmed Celal”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- ASURBEYLİ, S. (2010) “Şirvanşahlar”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 39, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 211-213.
- ATÇIL, A. (2017) “Memlükler’den Osmanlılar’a Geçişte Mısır’da Adlî Teşkilât ve Hukuk”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sayı 38, ss. 89-121.
- ATEŞ, H. (2021) “Osmanlı İlerleyişi Esnasında Trakya Şehirlerinin Durumu Hakkında Bir Değerlendirme”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 37, ss. 125-156.
- AYCİBİN, Z. (2008) "Osmanlı Devleti’nde Cadılar Üzerine Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 24, ss. 55-70.
- AYDIN, M. (2010) “Şirvan”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 39, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 204-206.

- AYDIN, N. (2017) “Arşiv Belgeleri Işığında 1855 Depremi ve Bursa Yapılarına Etkisi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bursa.
- AYDIN, Y. A. (2007) “Osmanlı Denizciliği 1700-1770”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- AYVERDİ, E. H. (1958) **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri Şehir İskânı ve Nüfusu**, Ankara, Doğu Matbaası.
- BARKAN, Ö. L. (2001) “Osmanlı Mâli Sayımları Üzerine Araştırma”, Çeviren: Mehtap Özdeğer, **İstanbul İktisat Dergisi**, Cilt 51, Sayı 1, ss. 13-24.
- BAYKAL, K. (1993) **Bursa ve Anıtları**, 3.baskı, Bursa, Hâkimiyet Tesisleri.
- BİLGİN, A. (2015) “Osmanlı İstanbul’unda Yemek Kültürü”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, ss. 174-199.
- BORATAV, P. N. (1984) **Yüz Soruda Türk Folkloru**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- BORATAV, P. N. (1982) **Folklor ve Edebiyat**, Adam Yayınları.
- BOSTAN, İ. (2012) “Turgut Reis”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 41, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 417-418.
- CARIM, F. (1964) **Kanuni Devrinde İstanbul**, İstanbul, Yeni Savaş Matbaası.
- CİHAN, C. (2015) “Türk Akımlarına Karşı Sasanilerin İnşa Ettiği Gürgan Seddi”, **Turkish Studies**, Cilt 10, Sayı 5, ss. 107- 130.
- Cinânî (2008) **Bedâyiül-Âsâr, Cilt I**, Hazırlayan: Osman Ünlü, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Cinânî (2008) **Bedâyiü’l-Âsâr, Cilt II**, Hazırlayan: Osman Ünlü, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- ÇAKICI, S. (2012) “Bursa Tarihi Ticaret Merkezindeki Sürekli Dönüşüm Örneği: Yeni Galle Pazarı Hanı ve Yakın Çevresi”, **24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi**, Bursa, 5-7 Nisan 2012, ss. 37- 43.
- ÇELİK, F. T. (2021) “Kiralık Konakta Gelenek ve Modernizm Bağlamında Mekânsal Karşıtlık”, **Romanda Mekân**, Editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, Ankara, Akçağ Yayınları, ss.61-74.
- ÇETİNASLAN, M. (2013) “Bursa Ulu Camii Hünkâr Mahfili”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 6 Sayı 25, ss. 189-200.

- ÇINAR. G. (2017) “Fetih/İşgal Ekseninde Çerkeslerin İran’a Göçü ve Safevî Bürokrasisindeki Yükselişi”, **Geçmişten Günümüze Göç I** Editör: Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, ss. 595-616.
- DEMİR, A. (2006) “Başlangıcından Cumhuriyete Kadar Ana Çizgileriyle Türk Hikâyesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 4, Sayı 7, ss. 99-128.
- DEMİR, A. (2009) “Türk Hikâyesinde Mekân”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- DEMİREL, D. (2016) “Siroz Sancağı’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1912)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Samsun.
- DİNGEÇ, E. (2010) “XVI. Yüzyılda Osmanlı – Açe İlişkileri”, **Turkish Studies**, Cilt 5, Sayı 1, ss. 954-973.
- DOĞAN, C. (2013) “Osmanlı Devleti’nde Cadı Avı Var mıydı? (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, ss. 218-240.
- EMECEN, F. M. (1998) “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne” Editörler: Emin Nedred İşli, M. Sabri Koz, **Edirne: Serhattaki Payitaht**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, ss. 49-71.
- ENGİNÜN, İ. ; B. EMİL (1989) “**Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II**”, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları.
- ERDİNÇLİ, İ. (2020) “Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti’nin İçki Tüketimine ve Meyhanelere Yaklaşımı”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 31, ss. 1-32.
- ERDOĞAN, M. K. (2021) “Osmanlı Döneminde Selanik Hanları ve Sakinleri”, **History Studies**, Cilt 13, Sayı 3, ss. 871-899.
- ERGENÇ, Ö. (1995) **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara.
- Evliya Çelebi (2010) **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis – Diyarbakır-İsfahan - Malatya - Mardin – Musul- Tebriz – Van, 4. Kitap, 2. Cilt**, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2006) **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Cilt 2. Kitap**, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Evliya Çelebi (2008) **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit**, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- EYİCE, S. (1980) “Edirne Saat Kulesi ve Üzerindeki Bizans Kitabesi”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 8-9, ss. 1-22.
- EYİCE, S. (1996) “Gazi Mihal Köprüsü”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 13, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 461-462.
- GÖKA, Ş. (2001) **İnsan ve Mekân**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.
- GÖKBİLGİN, M. T. (1994) “Edirne”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 10, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 425-431
- GÜL, Ş. Ş. (2018) “18. Yüzyılda Mısır’da Şeyhü’l-Beledlik”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- GÜLER, K. (2009) “16. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Germiyan ve Kütahya Şuarası Üzerine Değerlendirmeler”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 24, ss.173-182.
- HAMMER, J. V. (2008) **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt 7, Hazırlayanlar: Mümin Çevik - Erol Kılıç, Sabah Kitapları, İstanbul.
- HAZIRBULAN, T. (2019) “1723 Tarihli Avârız Defterine Göre Nevrekep Kazası”, **Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 8, ss. 93-119.
- HIZLI, M. (1999) “Osmanlı Dönemi Bursa Mezarlıkları”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 8, ss. 135-147.
- Hoca Sadeddin Efendi (1979) **Tacü’t Tevarih**, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ISMAYILOV, E. (2016) “XIV-XVI. Yüzyıllarda Şirvanşahlar Devleti”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bursa.
- İŞİK, M. (2013) “XVI. Yüzyılda Osmanlı Hâkimiyetinde Budin”, Yayımlanmamış Doktora Tezi”, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Sakarya.
- İNALCIK, H. (1994) “Devlet Giray”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 241-242.
- İNALCIK, H. (2001) “İstanbul”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 23, ss. 220-239.

- İNALCIK, H. (2020) **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1 (Klasik Dönem 1302-1606)**, 67.baskı, İstanbul, İş Bankası Yayınları.
- İNBAŞI, M. (2012) “Üsküp”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 377-381.
- İSEN, M.; H. B. BURMAOĞLU (1988) “Lâmî’nin Bursa Şehrengizi”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, ss. 57-105.
- KAHRAMAN, A. (1998) “Hikâye”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 17, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 493-501.
- KAHRAMAN, M. (2016) “Türk Romanının Derin Kökleri”, **Türk Dili Dergisi**, Cilt 10, Sayı 775, ss. 37-52.
- KAPTAN, Ö. (2023) **MysiaOlymposu’ndan Cebel-i Ruhban’a Uludağ’ın Kadim Tarihi**, Bursa, Bursa Kültür A.Ş.
- KARAMAN, D. (2003) “XVI. Yüzyılda Ayaş Kazası Vakıfları”, **Belleten**, Cilt 67, Sayı 250, ss.801-852.
- KAVRUK, H. (2022) **Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KAZDAL, M. (2022) “Başlangıcından 18. Yüzyılın Başına Kadar Osmanlı-Günil Melikliği İlişkileri”, **Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, ss.212-226.
- KELEŞ, E. (2021) “Avlonya Sancağı Mutasarrıfı Vezir Arnavut İsmail Paşa (1751-1764)”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 27, ss. 214-249.
- KEPECİOĞLU, K. (2009) **Bursa Kütüğü Cilt I**, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- KIEL, M. (1994) “Draç”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 522-524.
- KIEL, M. (2003) “Lofça”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 203-205.
- KIEL, M. (2011) “Tepedelen”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 475-476.
- KILIÇ, O. (2019) "Budin ve Tımışvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 46, ss. 191-230.

- KIZILTAN, M. (1991) “Kırk Vezir Hikâyeleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- KODAY, Z. (2020) “İran’ın İdari Coğrafya Analizi”, **Doğu Esintileri**, Sayı 12, ss. 143-154.
- KORKMAZ, R. (2021) “Romanda Mekânın Poetiği”, **Romanda Mekân**, Editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin, Ankara, Akçağ Yayınları, ss. 9-26.
- KURAN, A. (1964) **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cam**, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- MORAN, B. (1983) **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, İletişim Yayınları.
- NARLI, M. (2002) “Romanda Zaman ve Mekan Kavramları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 7, ss. 91-106.
- Nev’izâde Atâyî (2017) **Hadâ’iku’l-Hakâ’ik Fî Tekmiletî’s-Şakâ’ik**, (Hazırlayan: Suat Donuk) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- OKUYUCU, C. (1993) “Cinânî”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 11-12.
- OKUYUCU, C. (1994) “Cinânî Hayatı Eserleri Dîvânının Tenkidli Metni”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZAY, M. (2009) “Erken Dönemlerden Yakın Geçmişe Kadar Açık Âlimlerine Kısa Bir Bakış”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 36, ss. 237-254.
- ÖZCAN, N. (2012) “Osman Şevki”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss.123-124.
- PRIATMA, D. (2015) “16. ve 19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı ve Açık Sultanlığı İlişkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Medeniyetler İttifâkı Enstitüsü**, İstanbul.
- PUL, A. (2008) “Anonim Bir Osmanlı Kaynağı: Girid Fethi Tarihi”, **Belleten**, Cilt 72, Sayı 264, ss. 591-602.
- Riyâzî (2017) **Riyâzü’s-Şuara**, (Hazırlayan: Namık Açıkgoz) Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- SAFA, L. (2017) “Osmanlı Dönemi’nde Selanik”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Eskişehir.

- SEPKEN, H. (2008) “Osmanlı Sarayında Mutfak Kültürü ve Sofra Gelenekleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- SOLOK, Cevdet Kudret (1977) **Edebiyatımızda Hikâye ve Roman**, Cilt 1, Varlık Yayınları.
- ŞAHİN, İ. (1998) “XVI. Yüzyılda Akkerman’ın Demografik ve Sosyal Durumu”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 12, ss. 319-323.
- ŞAHİN, V. (2021) “Halid Ziya Uşaklıgil’in Aşk-ı Memnu Romanında Mekân- İnsan Diyalektiği”, **Romanda Mekân**, (Editörler: Ramazan Korkmaz, Veysel Şahin) Ankara, Akçağ Yayınları, ss. 27-46.
- ŞAKİROĞLU, M. (1993) “Cem Sultan”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 283-284.
- ŞENGÜL, M. B. (2010) “Romanda Mekân Kavramı” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3 / 11, ss. 528-538.
- TONGA, A. (2008), “Hikâye’ye Terminolojik Bir Yaklaşım”, **Journal of Turkish Studies**, Cilt 3, Sayı 1, ss. 371-379.
- TOPÇU, N. (2005) “Murat Hüdvendigar’ın Bursa Vakfiyesi ve Vakıf Köyleri”, **Bursa Araştırmaları Dergisi**, Güz, Sayı 10, ss. 46-52.
- TREPAVLOV, V. V. (2009) “XIII-XVII. Yüzyıllarda Deşt-i Kıpçak Türkleri Hac Yolunda”, Çeviren: İlyas Kamalov, **Belleten**, Cilt 73, Sayı 268, ss. 775-788.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1954) “Rodos Şovalyeleri Hakkında Antalya Valisi Sultan Korkud’a Gönderilmiş Bir Mektub”, **Belleten**, Cilt 18, Sayı 71, ss. 347-355
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1940) “Sakarya Nehri’nin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadenizin Birleştirilmesi Hakkında Vesikalar ve Tetkik Raporları”, **Belleten**, Cilt 4, Sayı 14-15, ss. 149-174.
- ÜNEN, U. (2013) “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Rodos Adası”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Aydın.
- ÜNLÜ, O. (2012) “XVI. Yüzyıl Sandıklı’sından İki Manzara”, **Sandıklı Araştırmaları Sempozyumu**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakltesi Yayınları, İzmir, ss.115-124.
- ÜNLÜ, O. (2010) “Evliya Çelebi Seyâhatnamesi’ndeki Gülâbî Ağa Hikâyesi’ne Metinler Arası Bir Bakış”, **III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu**, 16-18 Aralık 2010 İzmir, ss. 952-957.
- ÜNLÜ, O. (2019) “Bir Memorat Örneği Olarak Cinânî’nin Cinleri”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, Kasım, ss. 229-239.

- ÜNLÜ, O. (2011) “Modern Araştırmacının Klasik Hikâyeye Bakışı Üzerine Değerlendirmeler”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Sayı 29, ss. 461-474.
- ÜNVER, S. (1952) **Fatih Devri Yemekleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü.
- VARLIK, Ç. (1988) “XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu”, **Belleten**, Cilt 52, Sayı 202, ss.115-168.
- VARLIK, N. (2017) **Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347- 1600** (Çeviren: Hazal Yalın) İstanbul, Kitap Yayınevi.
- YALTIRIK, M. B. (2013) “Türk Kültüründe Hortlak-Cadı İnanışları”, **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 6,Sayı 16, ss. 187-232.
- YILDIRIM, G. (2021) “Peyami Safa’nın Fatih Harbiye Romanında Mekân”, **Romanda Mekân**, Editörler: Ramazan Korkmaz- Veysel Şahin, Ankara, Akçağ Yayınları, ss. 87-106.
- YÜCEL, M. (2022) “Kıpçaklar”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 419-421.